

РЦИ-АЛАНИЙЫ АХУЫРАД АЕМÆ НАУКАЙЫ МИНИСТРАД

**Тезиаты Маргаритæ**

**АЛФАМБЫЛАЙ ДУНЕИМÆ ЗОНГÆ КÆНЫН**



ЦÆТТАГÆНÆН КЪОРД  
(6–7-аздыдтæн)

МЕТОДИКОН АХХУЫСЫ ЧИНЫГ  
(ахуырты конспектæ)

*Уагъд æрцыдис Уæрæсейы Федерацийы  
Ахуырад æмæ наукайы министрады барлаæвардæй*

Дзæуджыхъæу

2014



Учебно-методический комплекс подготовлен на кафедре ЮНЕСКО Северо-Осетинского государственного педагогического института в рамках проекта Федеральной целевой программы развития образования «Развитие учебно-методической и кадровой базы по формированию российской гражданской идентичности в условиях поликультурного образования».

*Авторы проекта* – Р. С. Бзаров, Т. Т. Камболов,  
Л. А. Кучиева, А. А. Левитская

*Руководители проекта* – Т. Т. Камболов, Л. А. Кучиева

ПРОДАЖЕ НЕ ПОДЛЕЖИТ

**74.268.1**

**Тезиева М. С.**

Ознакомление с окружающим миром. Методическое пособие (конспекты занятий). – Владикавказ: СОГПИ, 2014. – 128 с.

**74.268.1**

© СОГПИ, 2014

© Тезиева М. С., 2014

Ацы методикон æрмæг арæзт æрцыд ЦИППИ-йы ЮНЕСКО-йы кафедрæйы кусджыты хъаруйæ. Методикон æрмæг дзуапп дæтты «Ирон националон ахуырады концепци»-йы принципты домæнтæн. Конспектæ арæзт сты Л. А. Парамоновайы бæрнон редакцигонд «Рæвдауæндæтты сывæллæтты хъомылады, ахуырады æмæ райрæзынады иумæйаг ахуырады дæнцæгон программæ»-йы бындурыл. Уыцы программæ æвдисы рæвдауæндæтты ахуырадон процессы бындурон мидис æмæ бар дæтты, йæ реализацигæнгæйæ, вариантæ æвзарынаг.

Йæ равзæрст баст у, дыууæ æвзагæй цы рæвдауæндæтты пайда кæнынц, уыдоны архайды хатдзæгтæ дзы кæй сты, уыцы æууæлимæ. Программæ арæзт цыд куыд регионалон æмæ хицæн авторты методикон куыстыты бындур æмæ уымæ гæсгæ хуыйны «Дæнцæгон». Лæвæрд конспектты националон-регионалон компонент рæвдауæндæтты ахуырадон тыгъдады ахсы æххæст бæрнон бынат сывæллоны ахуыры æмæ райрæзынады.

Рæвдауæндæтты иумæйаг ахуырадон тыгъдад саразыны тыххæй арæзт æрцыд иумæйаг перспективон-тематикон пълан. Тематикон иудзинад бæрæг дары ахуырты æппæт хуызты дæр æмæ æндæр режимон процессты дæр. Æппæт ахуырты организацион формæ дæр у дæлкъордон – сывæллоны сæрибар архайды бындурыл арæзт.

Сабиты ахуыр кæныны сæйраг метод у дидактикон хъазт.

Алы темæйыл куыст дæр райдайы, къуырийы райдиан арæзт чи цæуы, алфамбылай дунеимæ зонгæ кæныны уыцы ахуыртæй. Уый фæстæ, иннæ ахуырадон æмæ хъомыладон куысты хуызты фæлгæты, арфдæр æмæ уæрæхдæргонд цæуынц темæмæ хауæг æмбарынагдæ.

Авторы ис ныфс йæ коллегæтимæ коллективон æмгуыстадæй æмæ курæг у, цæмæй ацы методикон æрмæджы тыххæй сæ фæндæттæ æмæ фиппаинагтæ æрвитой автормæ.

## Цæттæгæнæн къорды ахуырадон пълан

№	Ахуыры сæр	I вариант (ах./къ.)	II вариант (ах./къ.)
1	Хуымæтæг математикон æмбарынадты фæдыл куыст	2	2
2	Ирон ныхасы рæзт	1	–
3	Ирон æвзаг амоньын	–	3
4	Уырыссаг æвзаг амоньын	2	–
5	Уырыссаг ныхасы рæзт	–	1
6	Уырыссагау кæсын æмæ фыссын	–	1
7	Алфамбылай дунеимæ зонгæ кæнын	1	1
8	Физикон культураæ	2	2
9	Музыкалон аивад	2	2
10	Ныв кæныны аивад	2	2
	<b>Æдæппæтгæй</b>	<b>12</b>	<b>14</b>

**Цæттагæнæн къорды сабиты (6–7-аздыдтæ)  
ахуыры темæтæ**

Мæй	Хæслæвард
Сентябрь	1. Фæндараст, сæрд!
	2. Æфсиры балц.
Октябрь	3. Хъæууон куыстытæ. Хъæууон фæллойдгæнджытæ.
	4. Райгуыраен бæстæйы зарæггæнæг. Хетæгкаты Къостайы райгуыраен бонмæ.
	5. Фæззæг. «Æхсæлы ызгæлы, лæджирттæг фæбур...». Къоста
	6. Хистæртæ æмæ кæстæртæ. (Ирон æмбисонд ссарын.)
Ноябрь	7. Уæрæсе – нæ домбай бæстæ.
	8. Æнæниз у!
	9. Æрæгвæззæг. «Хуымтæ æркарстой, къохтæ – быгъдæг».
	10. Цæрæгойтæ сæхи цæттæ кæнынц зымæгмæ.
Декабрь	11. Хорз хæлар зын сахат рабæрæг ваййы.
	12. Аргъæуттæ зонæм æви нæ?
	13. Дзæнхъа зымæг.
Январь	14. Зымæгон хъæзтытæ. (Спортивон хъæзтытæ.)
	15. Зымæгон нывæфтыдтæ. Аивадон дæснийæдтæ. Адæмон аивад.
Февраль	16. Ирыстони аивад.
	17. Фыдыбæстæ хъахъхъæнджытæ. 23 февраль.
	18. Дæхи хъахъхъæн! ЦÆХЪ (ОБЖ).
	19. Адæмы 'хсæн. (Кæмæй дæн сæрыстыр.)
Мартъи	20. Сылгоймаджы фарн. 8 мартъи.
	21. Уалдзæг лæварттæ уары.
	22. Ирыстони Сырх чиныг.

	23. Чиныг – нэ хэлэр æмæ нэ ахуыргæнаг.
Апрель	24. Абалц кæнæм глобусыл. Цæраггойты, зайæгойты, дæлдон дунæ.
	25. Космос.
	26. Зæхх – мæ хæдзар. Зæххы бон. Экологи.
	27. Цы уыдзынæн фидæны? Дæсныад.
Май	28. Уæлахизы бон. 9 Май.
	29. Сæрд æрцæуы.
	30. Хæрзбон, рæвдауæндон, æгас цу, скъола! Кæронбæттæны ахуыр.

## Цагтгаганагн к'орды сываллагтты зардларг'авды р'азтыл куысты перспективон п'ялан

№	Темаг	Ахуыргы нымг'аг	Размавард х'астг
1	Ф'андараст, с'ард!	1	С'ард агма с'арды ул'афты бонты тыхх'ай зоньндзинг'адтг ф'ауарг'ахд'ар к'агнын. Предметгг'а комкомм'а баст куы н'аг уой к'арг'адзим'аг, у'агдд'ар сын се 'хсаг исты бастдзинг'адтг арын. Х'атдзг'агтг к'агнын агмоньн. Р'азын к'агнын логикон х'уыдык'агнынад, анализ к'агнын агр'ахстдзинад, фидар к'агнын мыс'агуаг. К'арг'адзим'аг х'уусын куыд зоной, сабиты агфтг х'юмыл к'агнын.
2	Ссады хойрг'аг- ты равдыст	1	Ф'агфылд'ар к'агнын сабиты зоньндзинг'адтг хоры зайг'агойты тыхх'ай, хор'агфснайг'аджы куыстим'аг с'аг базонг'аг к'агнын. Р'азын к'агнын сабиты логикон х'уыдык'агнынад, с'аг х'уыдыгтг дзурын с'аг бон куыд уа, агфтг с'аг ахуыр к'агнын. Хор'агфснайг'аджы куыстгг'аг агрг' куыд к'агной, дзулм'аг х'адз'ардзигн ц'астг'ай куыд к'асой, агфтг с'аг х'юмыл к'агнын.
3	Х'г'аууонх'адза- радон агнгыстыгы равдыст	1	Х'г'аууон х'адз'арады тыхх'ай зоньндзинг'адтг ф'агфылд'ар к'агнын, х'г'ауы ц'арджыгы дагсн'айг'адтгы тыхх'ай сабитгг'аг радзурын; х'г'ау агм'аг гор'агты 'хсаг хиц'анддзинг'адтг агм'аг агмухуызон агууаг'алтг баньсан к'агнын. Р'азын к'агнын сабиты х'уыдык'агнынад, ф'аглг'агг'агн. Х'г'аууон ф'агллоьг'агг'аджы куыстгг'аг агрг' куыд к'агной, агфтг с'аг х'юмыл к'агнын.

	Райгуыраен бәстәйэй зарәттгәнәг		Сабиты хәстәгдәр бәзәнгә кәнын Хәстәгкаты Кьостайы сфәлдыстадимә, радзурын сын ирон адәмы рагзаманты парды тыххәй. Сабиты ныхасы рәзтыл кусын, сә мысәнуаг сын уәрәхдәр әмә филдәрдәр кәнын, хатдзәгтә кәнын сын амонын. Сә фыдызәххәй сәрыстыр куыд уой, Кьостайы сфәлдыстад куыд бауарзой, ууыл бацархайын.
5	Фәззәг. Фәбур ысты кәрдәг 'мә кьутәртә...	1	Сабиты зоньндзинәдтә афәдзы афонты ивдзинәдты тыххәй фәуәрәхдәр кәнын; фәззәджы характерон миниджытыл әрдзурын; әнцонәй кәй бамбарой, ахәм хуымагәг экологон зоньндзинәдтә сын рагтын. Ахуыр сә кәнын хатдзәгтә кәнын, иу фәзынд иннәимә бәгтын, ләмбынәг кәсын әмә мысәнуаг филдәр кәнын, иумәйәг әмә фәйнәхуызон әууәлтә иргасын. Райгуыраен әрдз сын бауарзын кәнын, афәдзы афонты рәсугьддзинад куыд уыной, афтә сә хьомыл кәнын.
6	Хистәртә әмә кәстәртә	1	Сабитә әмә хьомыл адәм әмхуызон цәмәй сты әмә хицән цәмәй кәнынц, уый тыххәй зоньндзинәдтә фәуәрәхдәр кәнын, сә хәсты тыххәй сын әрдзурын. Рәзын кәнын сабиты логикон хьуыдыкәнынәд, әнә искәй әххуысәй хатдзәгтә кәнынмә куыд арахсой, ууыл архайын. Хистәртәй дәр әмә сә 'мгәрттәй дәр аргъуыц куыд кәной, кәрәдзимә хьусын куыд зоной, сабиты афтә хьомыл кәнын.
7	Уәрәсә – домбай бәстә	1	Сабиты зоньндзинәдтә Уәрәсәйы тыххәй фәуәрәхдәр кәнын; пәдзахадон символикәйы (Уәрәсәйы Федерацияйы пәдзахадон тырыса,



			<p>герб) амбарынад сын раттын.</p> <p>Анае искай аххуысэй хатдзэгтге кэнынмае куыд арахсой, ууыл кусын; лэмбынаг хъусын куыд зоной амæ зæрдыл дарынмае куыд тырной, афтае сæ хъомыл кэнын, сæ ныхасы рæзтыл сын кусын.</p> <p>Сæ Райгуыраен бæстæ сын уарзын кэнын, уымæн исты хорзы бацауынмае сæ разенгард кэнын.</p>
8	Æнæниз у!	1	<p>Сабиты зонды сфидар кэнын амбарынадтæ <i>æнæниздинад</i>; <i>низ</i>. Раргом кэнын сæ нысануаг «æнæниздинады аххуыстæнджытæн» (хæрд, улæфт, физкультура амæ а. д.). Æнæниздинадæн пайда амæ зиан цы хæссы, ууыл семæ æрлзурын, хи сыгъдаг дарын, буар фидар кэнын æнæниздинадæн ахс-джиаг кæй у, уый сын бамбарын кэнын.</p> <p>Рæзын кэнын сабиты мысæнуат, лæмбынаг амæ сæ къæрцхъус уæвыныл ахуыр кэнын.</p> <p>Се 'нæниздинад х'ах'х'æнын амæ фидар кэнынмае разенгард куыд уой, афтае сæ хъомыл кэнын.</p>
9	Хуым сыгъдаг у, къох – быгъ-даг...	1	<p>Фæззæджы тыххæй зонындзинадтæ фæуæрæхдæр кэнын амæ сæ сабиты хуы-ыды йы ныффидар кэнын (<i>бон къаодæрей-къаддер кэны; уазал къæвдатæ; халас амæ фæуазалтæ; фæззæджы мейты нæмттæ</i>).</p> <p>Рæзын кэнын сабиты логикон хъуыдыкенынад; анализ кэнын сын амонын.</p> <p>Райгуыраен бæстæ сын уарзын кэнын.</p>
10	Цæрæгойтæ сæхи цагтæ кэнынц зы-магтæ.	1	<p>Цæрæгойты зымагон царды тыххæй зонындзинадтæ фæуæрæхдæр кэнын.</p> <p>Рæзын кэнын сабиты логикон хуыдыкæнынад; разенгард сæ кэнын ног зонындзинадтæм.</p>

			Царæгойтыл куыд аудой, сæ алфамбылай æрдз куыд хъахъхъæной, сабиты афтæ хъомыл кæнын.
11	Хорз хæлар зын сахат рабæраг вæййы	1	Æмбарыназдтæ «хæлар», «хæлардзинад», «хæларзæрдæ» цы нысан кæнынц, уый сабитæн амонын. Сабитыныхасы коммуникационминиаугрæзын кæнын, ногзонындзинадтæм сæ разæнгард кæнын. Хорз хæлар уæвынмæ куыд тырной, хæлар æмæ знаг цы у, уый кæрæдзийæ куыд иргасой, афтæ сæ хъомыл кæнын.
12	Аргæуттæ зонæм æви нæ	1	Аргæуттæ сæ зæрдыл куыд дарой, сабиты афтæ ахуыр кæнын. Ныхасы рæзтыл кусын, мысануат фидар кæнын, сабитæн хатдзæгтæ кæнын амонын, сæ фантази сын цырен кæнын. Аргæуттæм сæ цымыдис кæнын, аргæутты персонажты ахастдинадтæ æмæ удыхъæды миниуджытыл сабитимæ æрдзурын.
13	Дзæнхъа зымæг	1	Сабиты зонындзинæдтæ зымæджы тыххæй фæуæрæхдæр кæнын. Амонын сын ахосон-фæстиуæгон бастдинадтæ бæрæг кæнын, рæзын сын кæнын сæ нихасы культура, сæ мысануат. Æрдзмæ хæдзардзин цæстгæй куыд кæсой, афтæ сæ ахуыр кæнын.
14	Зымæгон хъæзтытæ	1	Зымæгон мæйтæ, æрдзы фæзындтæ, зымæгон хъæзтытæ æмæ спорты зымæгон хуызты тыххæй зонындзинæдтæ фæуæрæхдæр кæнын. Сабиты цæстуынгæ-фæлгоннадон æмæ логикон хъуыдыкæнынады рæст. Дунемæ сын æвæрццаг ахаст куыд уа, сабиты афтæ хъомыл кæнын.
15	Ирыстоны аивад	1	Ирыстон æмæ йæ аивады тыххæй зонындзинæдтæ ныффидар кæнын.

			Ирыстоны царджыты аивадон сгуыхтытгай сарыстыр куыд уой, сабиты афта хъомыл кэнын.
16	Адаймаджы фондз аенкья-рэны	1	Адаймаджы буары тыххэй зоньндзинадга уэрэждар кэнын, сабитээн амоньн алыхуызон гафта классификаци кэнын. Ламбынаг хъусын ама кэсын куыд зоной, ууыл архайын, сә цәстуынгә-фаелгонцадон хъуыдыкэнынад сын рэзын кэнын. Сә буары аенаниздинадэн аргъ куыд кэной, куыд ай хъахъхъэной ама фидар кэной, афта сә ахуыр кэнын.
17	Фыдыбәстә хъахъхъән-джытә	1	Уарәсейы афсады алыхуызон дасныйәдты тыххэй сабитәен радзурын; афсәдты алы хуызтә иргасын сын амоньн; дарддар сә Цәгат Ирыстон-Аланийы картәимә зонгә кэнын, республикәйы аргәнтә сын бацамоньн. Ныхасы рәзтыл кусын. Диалог ама монолог. Райгуыраен бәстәма уарзондинады аенкарәнтә рәзын кэнын, патриоттә хъомыл кэнын.
18	ЦӘХЪ (ОБЖ)	1	Удән тәссаг цы у, уыдәттты тыххэй сабитәен радзурын; фыдылызәй хи хъахъхъэнын куыд хъәуы, тәссаг уавәры цавәр телефонгай пайда кэнын хъәуы, уый сын амоньн. Логикон хъуыдыкэнынад амаыхасы рәзтыл кусын, анализ кэнын зоньн, ламбынаг кэсын ама хъусын зоньн. Сабитәен амоньн адалсдинады хуымәтәг уагәвәрдтә аххәст кэнын, хәдзәры дар ама уынджы дар алыппәтәй дар хи хъахъхъэнын.

19	Адæмы 'хсæн	1	Ирыстонæн кад чи кæны, уыцы разагты адæймагтты тыххæй зоньндзинæдтæ фæуæрæхдæр кæнын. Рæзын кæнын логикон хъуыдыкæнынад, коммуникацион миннуджытæ. Ирыстоны кадмæ чи æфтауы, уыцы зынгæ адæймагттæй сæрыстыр куыд уой, искай бамбарыны хъомыс сæм куыд уа, сабиты афтæ хъомыл кæнын.
20	Сылгоймаджы фарн	1	Сывæллæтты зонгæ кæнын, сылгоймагтæ фылдæр æнтыстытæ цы дæсныæдтты равдыстой, уыдонимæ. Рæзын кæнын хъуыдыкæнынад алы формæтæ, сабиты дзырдуат хъæздыгдæр кæныныл кусын, рæзын кæнын эмпатийы æнкъарæн. Сæ ныййарæг мад æмæ æппæт иннæ сылгоймагтæй (уымæ – сæ 'мгар чызджытæй дæр) аргъуыц куыд кæной, сабиты афтæ хъомыл кæнын.
21	Уалдзæг лæвæрттæ уары	1	Сабиты зоньндзинæдтæ уалдзæджы тыххæй фæуæрæхдæр кæнын. Сфæлдыстадон фæлгæнæны æмæ фæлгонцадон хъуыдыкæнынады рæзтыл кусын. Æрдзон фæзындтæ кæрæдзиуыл æнгом баст кæй сты, адæймаг та æрдзы иу хай кæй у, уыцы æмбарынад сабиты зондахасты ныффидаг кæнын.
22	Ирыстоны Сырх чиныг	1	Сабитæн амонан сæ алфамбылай дунемæ хæдзардзин цæстæй кæсын, æрдзыл аудын. Логикон хъуыдыкæнынад æмæ ныхасы рæзтыл кусын. Цардæгас æрдз куыд уарзой, цыдæриддæр царæгойтæ æмæ зайæгойтæ ис, уыдон куыд хъæхъæной æмæ сыл куыд аудой, сабиты афтæ хъомыл кæнын.
23	Чиныг – нæ хæлар æмæ нæ ахуыргæнæг	1	Сабиты дарддæр чиньгимæ зонгæ кæнын, темæ æмæ жанрмæ гæстæ чингуытæ алыхуызон кæй веййынц, уый сын æмбарын кæнын. Вербалон коммуникацийы рæзтыл куыст.

			Чиннымæ арæхсттай куыд архайой, сæ цæсты йын кад куыд уа, чиныгæй аргъуыц куыд кæной, афтæ сæ хъомыл кæнын.
24	Абалц кæнгæм глобусылл	1	Сабиты дарддæр зонгæ кæнын глобусимæ – зæххы къорийы моделимæ. Радзурын сын, зæххыл кæй ис æрдыз уавæртæм гæстæ алыхуызон рæттæ, стæй, æнахуыр бæстыхæды цæргæгойтæ сæхи куыд фæдарынц, уыдæтты тыххæй. Рæзын кæнын логикон хъуыдыкæнынад, дзургæ-дзурын хъуыдытæ кæрæдзи фæддыл раст раварын. Адæмты иумæйаг къона – Зæхмæ хæдзардзин цæстæй кæсын, зæххы къорийыл цы цæргæгойтæ ис, уыдоныл аудын.
25	Космос	1	Сабиты зоньндзинæдтæ космосы тыххæй дарддæр уæрæхдæр кæнын, дзурын сын космонавттæ æмæ космонавтикæйы бæрæгбоны тыххæй. Фæлгæнаены рæзтыл кусын. Космос чи сгары, уыцы адæймагтæй сæрыстыр уæвын.
26	Зæхх – нæ иумæйаг хæдзар	1	Сабиты зоньндзинæдтæ алфамбылай дунейы тыххæй бæлвырд уагыл раварын. Этнокультурон хихъуыдыкæнынадыл кусын, æндæр адæмты тыххæй зоньндзинæдтæм сабиты разæнгард кæнын, амоньын сын æндæр адæмты минæвæртты нымайын æмæ сын аккаг аргъ кæнын. Сæ алыварс цы адæймагтæ ис, уыдоны тыххæй сын сæ зоньндзинæдтæм æфтауын, амоньын сын кæрæдзийы ныхасмæ хъуысын æмæ кæрæдзийæн аргъ кæнын.
27	Цы суон? Цавæр дæсныйад равзарон?	1	Сабиты зоньндзинæдтæ алыхуызон дæсныйæдты тыххæй бæлвырддæр æмæ уæрæхдæр кæнын; дæсныйæдты райуæрст гендерон æууæлмæ гæстæ: сылгоймæтты æмæ нæлгоймæтты дæсныйæдтæ.

			Цы хъусынц аема уынынц, уый аембарыны хъомысы, диалогон аема моно-логон ныхасы рэст. Алы дасныйады минавэртгем дээр аргъуыцы цэстэнгас куыд дарой, сабиты афтэ хъомыл кэнын.
28	Уэлахизы бон	1	Сабитен радурын Фыдыбэстэйы Стыр хэсты нэ адэмы уэлахизы аема, уыцы уэлахиз аенэхэен дунейен дээр куыд ахджиаг уыд, уый тыххэй. Сабиты логикон аема цэстуынгэ-фэллонцон хъуыдыкэнынады рэзтыл ку-сын, сэ дзырдуат сын ног дзырдтэ аема дзырdbэстыгтэй фэхъэздыгдээр кэнын: «стухтдзинад», «Фыдыбэстэйы Стыр хэст». «дидинджытэ араваарын», «ныхмэ лаууын». Фыдыбэстэйы Стыр хэсты ветерангэн аргъуыц куыд кэной, Райгуырэн бэстэ куыд уарзой, сабиты афтэ хъомыл кэнын.
29	Агас цэуай, сэрд!	1	Ардзы фэзындты тыххэй зоньндзинэдтэ хъэздыгдээр кэнын, сабитан, сэрдзы арцылд цэмэй бээрэг вэййы, уый бацамонын. Рэзын кэнын сабиты сфэлдыстадон фэлгэнен, сэ ныхасы рэзтыл сын ку-сын. Алфамбылай дунема аудтэ цэстэнгас куыд дарой, сабиты афтэ хъо-мыл кэнын.
30	Байрай, скъо- ла!	1	Сабитен, скъола цы у, уый аембарын кэнын. Зоньндзинэдтэм сэ цымыдыс кэнын, амонын сын хъуыды кэнын аема хатдзэгтэ кэнын, сэ ныхасы рэзтыл сын архайын, дзырды нысануаджы фэллгуызтэ куыд иргасой, уыма тырнын. Скъолама бацауынма сэ разэнгард кэнын, хиценэй аема коллективы кусынма куыд архэсхой, афтэ сэ хъомыл кэнын.

**Темæ:** «Фæндараст, сæрд!»

– Сæрд æмæ сæрды улафты бонты тыххæй зонындзинæдтæ фæуæрæхдæр кæнын. Предметтæ комкомæ баст куы нæ уой кæрæдзиимæ, уæддæр сын се ’хсæн исты бастдзинæдтæ арын. Хатдзæгтæ кæнын амонын.

– Рæзын кæнын логикон хъуыдыкæнынад, анализ кæныны арæхстдзинад, фидар кæнын мысæнуат.

– Кæрæдзимæ хъусын куыд зоной, сабиты афтæ хъомыл кæнын.

**Архайæн æрмæг æмæ фæрæзтæ**

**Цæстуынгæ:** алыхуызон предметты нывтæ; «диссаджы экран» – 9 хайыл дихгонд бæзджын гæххæтты (ватманы) сыф.

Аудиофыст «Æрдзы мыртæ»; 2 алыхуызон донпырхгæнæны; бæзджын гæххæтты (ватманы) стыр сыф.

**Райуаринаг:** афæдзы афонты нывтæ; фломастертæ; къух-сæрфæн гæххæттытæ.

**Ахуыры цыд**

*Сабитæ тымбылæй лæууыны.*

**Хъ.** Сывæллæттæ, кæрæдзийæн салам раттæм. Æрмæст алчидæр – йæхирдыгонау. (*Зæгъæм: дæ бон хорз; салам; hello æмæ а. д. Сабитæ салам дæттыны.*) Уынут, салам раттæн цал хуызы ис! Тынгдæр та цы ми кæнын уарзут? (*Сабитæй алчи йæхирдыгонау дзуапп дæтты, фæлæ æнæмæнг зæгъдзысты, хъазын кæй уарзыны, уый тыххæй дæр.*) Мæн фæнды, цæмæй иумæ ахъазæм. Алчидæр уæ нывты фæйнæ æмбырдгонды райсæд æмæ сæ фæд-фæдыл, раст æм куыд кæсы, афтæ равæрæд.

*(Сабитæ æххæст кæныны хæславард. Хъомылгæнæг сын*

*сæ куыст бæрæг кæны. Бафиппайы, ног аз зымæггæй кæй райдайы, уымæ гæсгæ нывтæ дæр фæд-фæдыл афтæ равæрын кæй æмбæлы, уый. Чи фæрæдыд, уыцы сабитæ сæ рæдыд сраст кæныны.*)

**Хь.** Ныр та, лæмбынæг хъусын куыд зонут, уый сбæрæг кæнæм. Æз уын бакæсдзынæн æмдзæвгæ, сымах та, каст куы фæуон, уæд хъæугæ ныв иннæты æхсæнæй иуварс айсдзыстут.

1. Мит ыздухы, мит фæйлауы,  
Митæй базмæлæн кæм и? –  
Арвæй хауы, арв æй тауы,  
Хин, кæлæнтæ у йæ ми.

*Хетæгкаты Дауыт*

2. Узал хæхты ирд цъуппытæ  
Цатыртау зынынц,  
Халыл кондау, хърихъуппытæ  
Хуссармæ тæхынц...

*Цæрукъаты Алыксандр*

3. Карз зымæг фæфæстæ –  
Сулæфыди зæхх,  
Быдыртæ 'мæ фæзтæ  
Разындысты цъæх.

Дæттæ згъорынц, уайынц.

Кæмтты ихтæ тайынц.

Хур йæ дзыкку фасы,

Хохæй-хохмæ хъазы.

Рог дымгæ дæр симы,

Уарзон бæстыл зилы...

*Гафез*

**Хь.** Сабитæ, цы ныв ма уæм баззад, уым цавæр афæдзы афон ис?

**С.** Сæрд.



**Хь.** Зымæджы уазалы мах фæмысæм сæрд. Ацы сæрд уæ зæрдыл цæмæй лæудзæн? Кæм улæфыдыстут? Цы ми кодтат? (*Сабитæ дзуапп дæттыныц. 5–6 дзуаппы.*) Абон сæрдæн хæрзбон зæгъдзыстæм.

Цы у сæрд, куыд хъуыды кæнут? (*Сабиты дзуаппытæ.*)

**Хь.** Сабитæ, уæ хъус-ма æрдарут нæ диссаджы экранмæ. Уый æххуысæй æрдзурæм сæрдыл. (*Сæрдыгон ныв астæуай æрæвæры.*) Цавæр афæдзы афон у?

**С.** Сæрд.

**Хь.** Мæнæ ацы квадраты ( № 2) исты нысаны руаджы равдисут уалдзæджы характерон миниуæг. (*Иу кæнæ цалдæр сабийы фломастерæй истыхуызон нысан сныв кæныныц: артах, малусæг æмæ а. д.*)

**Хь.** Сæрды фæстæ цавæр афон вæййы?

**С.** Фæззæг.

**Хь.** Фæззæджы миниуæг дæр та банысан кæнут – йæ бынат у квадрат № 3. (*Сабитæ архайыныц.*)

**Хь.** Ныр та квадрат № 4. Банысан дзы кæнут сæрды миниуджытæ. (*Сабитæ ныв кæныныц: хур, дидинджытæ æмæ а. д. Гæнæн ис, ныв нæ, фæлæ, «сæрдыгон» дзырдтæ чи фылдæр зæгъдзæн, зæгъгæ, ерыс кæной.*)

*Сæрды тыххæй дзургæйæ, хъомылгæнæг сабитæм дæтты ахæм фæрстытæ:*

– Сæрдыгон æхсæв даргъдæр у æви бон?

– Цы у æндæрг?

– Сæрдыгон арвыл арæхдæр цавæр мигътæ вæййы? (*Бæзджынкъуымбил, бæзджынсисхуыз, сывæлдаг.*)

– Тынг тæвд бон уынджы бирæ рæстæг уæвæн цæуылнæ ис?

– Тæрккъæвдайы рæстæг цы вæййы? Арвæрттывд тæс-сагдæр у æви арвнæрд? Тæрккъæвдайæ бæрзонд бæласы бын æмбæхсæн цæуылнæ ис?

ПРОДАЖЕ НЕ ПОДЛЕЖИТ

– Тæрккъæвдайы фæстæ арвыл цы фенæн вæййы? Арвæрдыныл абадæн ис? Цы у арвæрдын? *(Уый у, хуры тынтæ цы уарыны лыстæг æртæхты асеттыңц, уыдонæй конд хъулон æрдæгкъæлæт.)* Арвæрдын цавæр хуызтæй арæзт у?

– Мæргътæ сæрдыгон цы ми фæкæныңц? *(Ахстæттæ кæныңц, къуыртт кæныңц, лæппынтæ рауадзыңц.)*

**Хъ.** Зæххыл ахæм бынæттæ ис, æдзухдæр сæрд кæм вæййы? Ацы квадраты цы сныв кæнын у нæ бон? *(Æвдисы квадрат № 5.)*

**С.** Тæвд бæстæты æдзухдæр сæрд вæййы. *(Сæ бон у, раны-майой.)*

**Хъ.** Тынг хорз! Ныр та лæмбынаг байхъусут æрдзы мыртæм æмæ зæгъут, цы фехъуыстат, уый. *(Зæлы аудиофыст «Æрдзы мыртæ»: мæргъты хъæлæстæ, сыфтæрты сыбар-сыбур, уарыны зæлтæ æмæ а. д.).* Куыд уæм кæсы, цæй тæф кæны сæрд?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Хур сæрдыгон æдзухдæр фæкæсы?

**С.** Нæ, хатгай къæвда дæр фæуары.

**Хъ.** Цæй æмæ нæ зæрдыл æрлæууын кæнæм сæрдыгон къæвда. Цыхуызæн вæййы? Хъарм цæмæн у?

*(Сабитæ стъолы размæ бацауыңц. Стъольыл – кæхц æмæ дыууæ фæйнахуызон ахуырт донпырхгæнæны. Сæ иуы – уазал дон, иннæйы – хъарм.)*

**Хъ.** Донпырхгæнæнтæ кæрæдзийæ цæмæй хицæн кæныңц? Куыд уæм кæсы, донпырхгæнæн афтæ цæмæн схуыдтой? Уый руаджы цы бапырх кæнын у нæ бон?

*(Сабитæ сæ къухтæ бадарыңц æртæхтæм æмæ раиртасыңц, «сæрдыгон къæвда» кæцы донпырхгæнæнæй «уары», уый.)*

**Хъ.** Ныр та уæ цæстытыл ауайын кæнут, цыма сæрдыгон æрдузмæ бахаудтам. Цавæр дидинджытæ дзы хъуамæ зайа?

*(Сабитæ сæ нымайың.)*

**Хъ.** Дыргъдоны та?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Сасчытæй та дзы кæуыл амбæлдзыстæм?

*(Сабитæ сæ нымайың.)*

**Хъ.** Цæй æмæ ныр та ахъазæм, «Чи кæимæ баст у», зæгъгæ, ахæм хъазтæй. Нæ цъæх æрдузы тынг бирæ нывтæ ис. Кæцыфæнды дæр дзы райсут æмæ йын къай ссарут. Ома – исты миниуæгæй йын бабæттæн кæимæ ис, æндæр ахæм ныв равзарут. *(Зæгъæм: бæлас → дон. Æнæ донæй бæлас бахус уыдзæн. Кæсаг → æнгуыр. Кæсаг æнгуыраей ахсың. Кæсаг → къух. Кæсаг æнгуыраей ахсың, фæлæ æнгуырыл къухæй хæцың.)*

**Хатдзæг**

Сабитæ, зæгъут-ма, абон цавæр афæдзы афонæн загътам хæрзбон? Цæй тыххæй уарзут сæрд? Цæй æмæ иууылдæр иумæ скæнут сæрды ныв.

*(Гæххæтты стыр сыфыл сабитæ фломастертæй кæныңи цумæйаг ныв. Алчидæр сæ иу исты предмет ныв кæны. Уый фæстæ йæ къулыл сауындзың.)*

2-аг ахуыр

**Темæ:** «Æфсиры балц. Ссады хойрæгты равдыст».

**Нысан:**

- Фæфылдæр кæнын сабиты зонындзинæдтæ хоры зайæгойты тыххæй, хорæфснайæджы куыстимæ сæ базонгæ кæнын.
- Рæзын кæнын сабиты логикон хъуыдыкæнынад, сæ хъуыдытæ дзурын сæ бон куыд уа, афтæ сæ ахуыр кæнын.
- Хорæфснайæджы куыстæн аргъ куыд кæной, дзулмæ хæдзардзин цæстæй куыд кæсой, афтæ сæ хъомыл кæнын.

**Архайæн æрмæг æмæ фæрæзтæ:** ссады хойрæгтæ (*алы-хуызон дзул – хъæбæхоры, дзуллаг ссады, хæццæ; пряник, адджын гуыл, кекс æмæ а. д.*); цæхджын хыссæйæ арæзт фæлгонцтæ; гæххæтты сыф – 9 хайыл дихгонд системон оператор; мæнæуы æфсиры ныв; хъæбæрхоры æфсиры ныв (æцæг æфсиртæ дæр уæд); дзул, адджын гуыл, кекс æмæ ссады æндæр ахæм хойрæгты нывтæ; сюжетон нывтæ (*трактор хуым кæны; комбайн хоры тыллаг кæрды; хорыссæн завод; дзулгæнæн завод; дзулы дукани*).

**Райуаринаг:** ссад; дон; цæхх; раздарæнтæ; уымæл къух-сæрфæнтæ; кæхцытæ кæнæ фæйнаджытæ хыссæ кæнынæн.

**Рагагъоммæ куыст:** 2 къуыри раздæр, «хуым» дыууæ дихы акæнгæйæ, байтауын хор: иу хайыл – мæгуырау тауинаг, иннæуыл – æнæхъæн, цæхæркалгæ. Хъус дарын æвзартæм, уавæр журналы нысан кæнын. Ахуыргæнæг рагацау хъуамæ сцæттæ кæна цæхджын хыссæйæ арæзт исты фæлгонцтæ.

## Ахуыры цыд

*Сабитæ тыгуырæй лæууыны.*

**Хъ.** Уæ бон хорз, сабитæ. Ныртæккæ мах ахъаздыстæм ног хъазтæй. Хуыйны, «Цæй æмæ кæрæдзийæн салам раттæм», зæгъгæ. Раздæр уал сымах уаты рацу-бацу кæндзыстут æмæ, кæуыл æмбæлат, уыдонæн иууылдæр салам дæтдыстут. Фæлæ, иу къæрцц фехъуыстат, уæд хъуамæ къухтæ райсат, 2 – уæхсчытæй кæрæдзи басхойат, 3 – фæсонтæй.

*(Хъазт ахæссы 2 минуты.)*

**Хъ.** Уæ зæрдæйы равг куыд у? Ныртæккæ уын ноджы фæхуыздæр уыдзæн, уымæн æмæ уæ æнахуыр равдыстмæ хонын. Фæлæ уал раздæр уыци-уыци базонут æмæ уын цавæр равдысты кой кæнын, уый дæр рабæрæг уыдзæн. *(Уаты ис ссады хойрæгты равдыст, хицæнæй – стæнд*

*цæхджын хыссæйæ аргæзт фæлгонцтимæ.)* Хъусут-ма: алкæй дæр хъæуы, фæлæ йæ алчи не скæндзæн. (Дзул.)

*(Сабитæ алыхуызон дзуаппытæ дæттынц, ахуыргæнæг сæ раст хъуыдыйыл аразы.)*

**Хъ.** Уæ хорзæхæй, лæмбынæг бакæсут стендтæм, фæлæ экспонаттæм къухæй ма 'вналут. Цы уынут?

*(Сабитæ нымайынц.)*

**Хъ.** Ахъуыды-ма кæнут, цавæр иумæйаг номæй сæ рахонæн ис?

*(Сабитæ алыхуызон дзуаппытæ дæттынц. Кæд раст нæ загътой, ссады хойрæгтæ, уæд сын феххуыс кæнын хъæуы, цæмæй йæ сæ зæрдыл бадарой.)*

**Хъ.** Цæмæй конд сты?

*(Дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Цæй æмæ уый тыххæй системон операторы æххуысæй аныхас кæнæм.

	Кæм ис бирæ?	
Цы уыди раздæр?	Дзул, булкæ, кексы нывтæ.	Цы уыдзæн уыйфæстæ?
	Цæмæй конд у?	

*(Операторæ гæсгæ ссады хойрæгтæ æвзарын райдайæм астæуæй. Хоры тыххæй дзырд куы цæуа, уæд æркæсæн ис хъæбæрхор æмæ мæнæуы æфсиртæм.)*

**Хъ.** Куыд уæм кæсы, хор æрзайын кæнын æнцон у? *(Сабиты алыхуызон дзуаппытæ.)*

Чи йæ æрзайын кæны? *(Хорæфснайджытæ.)*

**Хъ.** Ныртæккæ быдырты хор ис?

**С.** Нæй. Бафснайдтой йæ.

**Хъ.** Хор æфснайд фæци, æмæ ныр быдырты кусынц трактортæ: хуым кæнынц, похци ласынц. Цæмæн фæлмæн кæнынц зæхх?

**С.** Цæмæй улæфа, фаг уымæлад дзы уа.

**Хъ.** Трактортыл та чи кусы?

С. Трактористтæ.

**Хь.** Зæхх миты бын æнхæлмæ кæсы уалдзæгмæ. Зæхкусджытæ та цы ми кæнынц?

С. *(ахуыргæнæджы фæрстыты æххуысæй)*. Тауинаг цæттæ кæнынц тауынмæ.

**Хь.** Хор равзарынц тауинагæн, дымгæмæ йæ ныддарынц, скус æй кæнынц. Мах дæр хоры нæмгуытæ байтыдтам. Се 'ппæт дæр нын схæцыдысты?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Уымæй уæлдай ма техника дæр цæттæ кæнынц уалдзæджы куыстытæм. Куыд хуыйнынц, механизмтимæ чи архайы, уыцы кусджытæ? *(Механизатортæ.)* Трактортæ уалдзæджы быдыры цы ми фæкæнынц?

С. Хуым кæнынц.

**Хь.** Тауæн машинæтæ та?

С. Хоры мыггаг садзынц.

**Хь.** Æвзартæ зæххæй сзындысты. Тæхаг мæргътæй сæ куыд бахъахъхъæнæм?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Хорæфснайæнты та быдыры цавæр машина фæкусы?

С. Комбайн.

**Хь.** Комбайн тынг диссаджы машина у. Уый уыцы иу рæстæг цалдæр куысты кæны: мæнæу кæрды, най йæ кæны, нæмгуытæ машинæйы гуыффæмæ калы, мæнæуы хъæмп цъынатæ кæны. Машинæ уыйфæстæ сыгъдæг хор кæдæм аласы?

С. Хорыссæн заводмæ, куыроймæ.

**Хь.** Ссад цæттæ у. Дарддæр та цы?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Куыройæ ссад аласынц дзулы заводмæ. Цы йын бакæнынц уым?

С. Дзул, адджын гуылтæ, батонтæ, лауаситæ, кекстæ æмæ дзы æндæр ахæм хойрæгтæ скæнынц.

**Хь.** Чи сæ кæны, уыдон чи сты?

**С.** Дзулгæнджытæ.

**Хь.** Адджинагтæ чи кæны ссадæй, уыдон та куыд хуыйнынц? (*Кондитертæ.*) Дзул куы сцæттæ кæнынц заводы, уæд ын цы кæнынц дарддæр?

**С.** Дуканитæм æй аласынц.

**Хь.** Уынут, цас адæм бафыдæбон кодта, цæмæй мах ногконд хæрзад дзул бахæрæм, уый тыххæй! Ныр та утæппæт машинæты нывты æхсәнæй, уыци-уыцимæ чи хауы, уыцы ныв равзарут. Æрбайхъусут лæмбынæг:

1. Хорæй йæ нæ хæссынц,  
Ехсæй йæ нæ тæрынц,  
Фæлæ зæхх фæлдахы,  
Авд гутоны дары.  
(*Трактор.*)

2. Уæйыджы æнгæс науæн  
Йæ цауæн денджыз нæу –  
Мæлы йыл дисæй лæг:  
Уый сурзæххыл цæрдæг  
Æмбырд кæны тыллæг.  
(*Комбайн.*)

**Хь.** Хуыздæр фæут, сабитæ! Фæлæ мæнæ ацы æнахуыр стендыл цы диссаджы алыхуызон фæлгонцтæ ис, уыдон та цæмæй конд сты?

(*Сабиты дзуаппытæ.*)

**Хь.** Уыдон сты цæхджын хыссæйæ конд. Ныртæккæ мах хыссæ скæндзыстæм, алыхуызон цæрæгойты фæлгонцтæ дзы сараздзыстæм æмæ сæм стæй хуызджын ахорæнтæй базилдзыстæм.

**Хатдзæг**

**Хь.** Кæм уыдыстæм абон? Цæуыл дзырдтам? Цæй æмæ ацы æмбисонд нæ зæрдыл бадарæм: «Æнæ дзулæй сихор нæ фидауы». Бафæлварæм-ма йæ уæдæ, ахъазæм мæнæ

ацы хъазтæй: «Хорз у цæхæрадоны кусын: æнцад абадæм, нæхи аирхæфсæм». Уымæн æмæ цæхæрадоны дæр, быдырау, кусын хъæуы, æмæ исты æнцон у?

Гага сьджыты ныппæрстой	<i>æргуыбыр кæныны сабитæ</i>
Æнцад абадæм – нæхи аирхæфсæм	<i>сбадыны пьолыл</i>
Æрмæст ыл дон æркæнын хъæуы	<i>сыстыны, донкæнæгау змæлыны</i>
Æнцад абадæм – нæхи аирхæфсæм	<i>сбадыны пьолыл</i>
Тыллæг æрæмбырд кæнын хъæуы.	<i>сыстыны, «барувыны»</i>
	<i>сбадыны пьолыл</i>
	<i>сыстыны, «асурыны» халæтты</i>
	<i>сбадыны пьолыл</i>

Æггъæд у, фаг фæбадтыстæм, фæулафыдыстæм, кусын афон у. *Сыстадысты, «æрæмбырд кодтой», «аластой».*

**Хъ.** Куыд у, æнцон уын уыди?

*(Сабиты алыхуызон дзуаппытæ.)*

*3-æг ахуыр*

**Темæ:** «Хъæуы фæллойдæнджытæ. Хъæуонхæдзарадон æтыстыты равдыст».

**Нысан:**

– Хъæуон хæдзарады тыххæй зонындзинæдтæ фæфылдæр кæнын, хъæуы цæрджыты дæсныæдты тыххæй сабитæн радзурын; хъæу æмæ горæты 'хсæн хицæндзинæдтæ æмæ æмхуызон æууæлтæ банысан кæнын.

– Рæзын кæнын сабиты хъуыдыкæнынад, фæлгæнæн.

– Хъæуон фæллойдæнджы куыстæн аргъ куыд кæной, афтæ сæ хъомыл кæнын.

**Архайæн æрмæг æмæ фæрæзтæ**

**Цæстуынгæ:** нывтæ, «Дæсныæдтæ», зæггъæ, уыцы сæрмагонд серийæ: хъугдугæг фермæйы, родгæс, кærкгæс, фыййау, дырггæс, халсаргæс, тракторист; нывты къæйттæ: карк – хъайла, хъуг – æхсыр, хуы – сæрак пьалто, фыс – уæлдзарм худ, бæх – дзаныгъ, хæринæгтæ: дыргътæ –



халсартæ, æхсыры, дзидзайы, ссады хойрæгтæ (*кæнæ та сæ нывтæ*).

**Райуаринаг:** алы дæсныйæдты минæвæртты нывтæ; халсартæ æмæ дыргъты кæрстытæ; дыууæ стыр зиллаччы.

## Ахуыры цыд

*Сабитæ целхдымбылæй лæууыны, сæ армытæапæнтæ размæ ивазыны.*

**Хъ.** Сывæллæттæ, цæй æмæ кæрæдзийæн салам раттæм: нæ фарсмæ лæууæгыл нæ къухæй аныдзæвæм, зæгъæм ын: «Æгас цу», æмæ йын йæ къух райсæм. (*Æвдисы: «Æгас цу, Сослан». Сабитæ йæ бафæзмыны.*) Акæсут-ма, хæлартты зылд нæ рауад. Уе 'мбæлтты къухтæ куы истат, уæд уæ алчидæр йæ мидбылтты худти. Цымаæ, цæмæн, куыд уæм кæсы?

*(Сабитæй алчи йæхирдыгонау дзуапп дæтты.)*

**Хъ.** Уымæн æмæ нын кæрæдзи уынд æхсызгон у. Абон мах ацæудзыстæм цымыдисаг æмæ æнахуыр равдыстмæ. Фæлæ уал мын раздæр зæгъут, мах иууылдæр кæм цæрæм?

**С.** Горæт Дзæуджыхъæуы. (*Бауу кæнын: Дзæуджыхъæу – Ирыстон – Уæрæсе – планетæ Зæхх!*)

**Хъ.** Сывæллæттæ, æмæ горæт та цы у?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Искæмæн уæ йæ хæстæджытæ хъæуы цæрыныц? Куыд хуыйныныц уыцы хъæутæ?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Æмæ хъæутæ сæхæдæг та кæм сты?

**С.** Цæгат Ирыстоны.

**Хъ.** Тынг раст. Цæгат Ирыстон та?

*(Сабитæ та нæмттæ уайтагъд фæд-фæдыл ахал кæнынц: хъæу – Ирыстон – Уæрæсе – планетæ Зæхх.)*

**Хъ.** Куыд уынут, афтæмæй хъæу дæр æмæ горæт дæр сты

Ирыстоны, Уæрæсейы æмæ суанг æнæхъæн планетæйы иу хай. Уый ис иумæйагæй нæ горæт æмæ цыфæнды хъæуы æхсæн дæр. Уæдæ-ма мын зæгъут, горæт æмæ хъæума иумæйагæй цы ис?

*(Сабиты дзуаппытæ. Хъомылгæнæг сын сæ хъуыдыйæдтæм – раст арæст сты æви нæ – йæ хъус дары.)*

**Хъ.** Уæдæ хицæн та цæмæй кæнынц?

*(Сабитæ дзуапп дæттынц, хъомылгæнæг та сын, уыцы сæр сæ куы бахъæуы, уæд феххуыс кæны.)*

**Хъ.** Сымах загътат, хъæуы ис уæрæх быдыртæ, дыргъдæттæ æмæ цæхæрадæттæ, æмæ дзы адæм кусынц. Æмæ кæмæн кусынц?

**С.** Сæхицæн дæр æмæ махæн дæр. Цæмæй нæ фынгыл хорз хæринагтæ уа.

**Хъ.** Тынг раст. Уыдон зæрдиагæй кусынц æмæ сын бирæ æнтыстытæ ис. Абон мах ацæудзыстæм хъæууонхæдзарадон æнтыстыты равдыстмæ. Фæнды уæ? Уæдæ мын зæгъут, равдысты хи куыд дарын хъæуы, уый тыххæй.

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Табуафси, мæ фæстæ.

*(Сабитæ сæ хъомылгæнæгимæ бацæуыны, равдыст кæм ис, къорды уаты уыцы хаймæ: стыр æмæ гыццыл нывтæ, хъазæнтæ, ссады хойрæгтæ кæнæ – сæ нывтæ).*

**Хъ.** (ныв «Трактор быдыры»-йы раз). Сывæллæттæ, ацы нывы адæм цы ми кæнынц æмæ цæмæн? *(Хъомылгæнæг сабиты зоньндзинæдтæ ныффидар кæны хорæфснайæджы фæллой, хъæууонхæдзарадон машинæтæ æмæ сæ куысты фæстиуджыты тыххæй.)* Цæуæм дарддæр. Ацы нывты та цы 'вдыстæуы? *(Нывтæ хуыйныны: «Хъомгæстæ быдыры», «Фыййæуттæ хохы». Сабитæ æмбарын кæнынц, хъомгæстæ кæй фæхизыны стурты, фыййæуттæ та – фыстæ æмæ сæгъты. Иннæ нывтæ дзурынц æхсыры, карчыты, хуыты фермæты, хъæуы дыргъдæтты æмæ*

*халсарты хуымты тыххæй. Сабитæ бацымыдис вæййыныц цæрагойтæ æмæ фермæты кусджыты фæлгонцтæм. Цæрагойтæ æмæ мæргътæ цы хæрыныц æмæ сæм куыд зилгæ у, уыдæттæ дзурыныц. Уыцы иу рæстæг, фынгыл æрæвæрæн ис: фæткъуы, йогурт, айк, уырыдзы, тахынæг, царв, æхсыр æмæ æнд. ах.)*

**Хъ.** Сывæллæттæ, ныр та-ма мæнæ ацы нывтæм бакæсут. Ссарут дзы къæйттæ æмæ уæ хъуыды бамбарын кæнут. (Стендыл нывтæ: *фыс, бæх, хъуг, карк, цъында худ, æхсырысæртæ, кæриц, хъайла, дзаныгъ. Сабитæ æххæст кæныныц хæслæвæрд.*)

**Хъ.** Сабитæ, хæдзарон фосимæ чи кусы, уыцы адæймæгтæ хуыйнынц фосдарджытæ. Ныр та ма бакæсæм ноджыдæр дыууæ стендмæ. (Сабитæ кæсыныц нывтæм: *«Дыргъдон», «Цæхæрадон». Фынгыл – халсартæ æмæ дыргътæ.*) Цы уынут нывты? Ацы адæймæгты тыххæй дæр радзурут. Цы кусæг сты? (Сабитæ дзуапп дæттыныц.)

**Хъ.** Мæнмæ гæсгæ, нæ экскурси æвзæр нæ рауад. Бирæ цымыдисаг хабæрттæ базыдтам. Ныр нын зындгонд сты, сæумæрайсомæй бонсауизæрмæ, цæмæй мах хæрзад хæринагтæ хæрæм, нæ уæлæ хорз дарæс кæнæм, уый тыххæй чи кусы, уыдон. Фæлæ ма уæддæр иу хатт ранымайæм, горæты æмæ хъæуы чи кусы, уыдоны. Пъолыл, кæрæдзи уæлæ цæхгæрмæ хаудæй, ис 2 стыр тымбылæджы: цъæх æмæ сырх. Сæ арæнты астау цы дæргъдымбыл фæзуат рауад, уым ис тынг бирæ нывтæ алыхуызон дæснытæдты минавæртты сурæттимæ. Сымах сæ хъуамæ равзарат æмæ цъæх тымбылæджы сæвæрат горæты цæрджыты нывтæ, сырхы та – хъæуы. Кæд дæснытæд горæтмæ дæр æмæ хъæумæ дæр хауы, уæд та ныв, тымбылæджыты арæнтæ æддæг-мидæг кæм ауайынц, уыцы ран æрæвæрут. (Сабитæ архайыныц хæслæвæрдыл, стæй ахуырæнæгима сæ куыстмæ æркасыныц æмæ йæ равзариныц.)

**Темæ:** «Райгуырæн бæстæйы зарæггæнæг».

**Нысан:**

– Сабиты хæстæгдæр базонгæ кæнын Хетæгкаты Къостайы сфæлдыстадимæ, радзурын сын ирон адæмы рагзаманты царды тыххæй.

– Сабиты ныхасы рæзтыл кусын, сæ мысæнуат сын уæрæхдæр æмæ фидардæр кæнын, хатдзæгтæ кæнын сын амонин.

– Сæ фыдызæххæй сæрыстыр куыд уой, Къостайы сфæлдыстад куыд бауарзой, ууыл бацархайын.

**Архайæн æрмæг æмæ фæрæзтæ**

**Цæстуынгæ:** сойдзырагъ, Къостайы портрет; Пушкин æмæ Чуковский портретæ; уасæг, скъоладзау, гæды, фыдуаг лæппуы нывтæ; ирон бæрæгбæтты нывтæ.

**Райуаринаг:** хъæбæр гæххæттæй «зæрдæтæ»; спортивон лæдзджытæ (*алы 2 сабийæн дæр – 1 лæдзæг*); сылгоймаг æмæ нæлгоймаджы ирон æмæ уырыссаг дарæсы хæйттæ (*гæххæттæй*) хъæст «Куклайæн йæ дзаумæттæ скæн»-æн; сылгоймаг æмæ нæлгоймаджы фæйна сурæты.

**Рагагъоммæ куыст:** Къостайы æмдзæвгæтæ («Фыдуаг», «Уасæг», «Гино», «Скъолайы лæппу») зæрдывæрдæй дзурын сахуыр кæнын.

### Ахуыры цыд

*Сабитæ зылды лæууыны.*

**Психогимнастикæ «Хорздинады сойдзырагъ».**

*Сабитæ къухæй-къухмæ дæттыны сойдзырагъ, кæрæдзийæн зæрдæбын фæндиæгтæ дзургæйæ. Фыццаг уал райдайы хъомылгæнæг.*

**Хъ.** Сывæллæттæ, байхъусут æмдзæвгæмæ æмæ йын йæ авторы ном зæгъут. Ацы æмдзæвгæ ахуыр кодтат:

Гино, гино, гисс!  
Иу гæды нæм ис,  
Хъарм фæлмæн кæрц дары,  
Къонайыл хуыссы,  
Аргъæуттæ мысы,  
Хъал зæрдæйæ зары...

**С.** Уый у Хетæгкаты Къостайы æмдзæвгæ «Гино».

**Хъ.** Сывæллæттæ, æмæ чи уыди Къоста?

**С.** Хетæгкаты Къоста уыд ирон поэт.

**Хъ.** Куыд уæм кæсы, кæй схонæн ис поэт?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Къоста тынг уарзта йæ райгуырæн Ирыстон, йæ адамы, сабиты. Фæйна «зæрдæйы» уæ алчи йæ къухмæ райсæд. Стыр поэтты портреттæ ис мæнæ уæ разы. Се 'хсæн Къостайы базонут æмæ йын уæ «зæрдæтæ» балавар кæнут.

*(Сабитæ æххæст кæныны хæслæвæрд.)*

**Хъ.** Иннæ поэттæ чи сты, уый базыдат?

*(Сабиты дзуаппытæ. Кæд къуыхцы кæной, уæд сын хъомылгæнæг æххуыс кæны. Æндæр поэтты портреттæ райсæн дæр ис, хъомылгæнæджы фæндонмæ гæсгæ.)*

**Хъ.** Сывæллæттæ, цæй æмæ, Къоста сабитæн кæй ныффыста, уыцы æмдзæвгæтæ нывтæм гæсгæ нæ зæрдыл æрлæууын кæнæм.

*(Сабитæ зæрдывæрдæй дзурыны «Скъолайы лæппу», «Уасæг», «Гино», «Фыдуаг».)*

**Хъ.** Къоста æрмæст поэт нæ уыди, уыди ма нывгæнæг дæр. Йæ нывты равдыстмæ-ма йын хæстæгдæр бацæут. *(Зæлы уæзбын ирон мелоди.)* Ацы нывтæм кæсгæйæ цы æнкъарут? Уæ зæрдæмæ дзы тынгдæр кæцы цæуы? Цы загъынмæ хъавыд Къоста йæ нывтæй, куыд уæм кæсы?

*(Сабитæ дзурыны сæ хъуыдытæ, фæлварыны хатдзæгтæ кæнын.)*

**Хь.** Сывæллæттæ, Къоста тынг раджы цард. Адæмæй иутæ тынг хъæздыг уыдысты, иннæтæ – магуыр. Цард сæ тынг тыхсын кодта, сæ сабиты дарын зынтæй фæрæзтой. Куыд уæм кæсы, кæмæн фыста Къоста? Цавæр адæймæгты тыххæй йæ радзурын фæндыд дунейæн?

*(Сабитæ дзуарп дæттың.)*

**Хь.** Сывæллæттæ, кæд ирон адæм зынвадат цард кодтой, уæддæр сæм бæрæгбæттæ дæр уыди. Цавæр ирон бæрæгбæттæ зонут?

*(Сабитæ сæ нымайың. Кæд къуыхцы кæной, уæд сын хъомылгæнæг æххуыс кæны, иллюстрацитæ сын æвдисы, афтæмæй.)*

**Хь.** Ирон сабитæ кодтой алы хъæзтытæ. Сымах дзы истытæ зонут?

*(Сабитæ дзурың.)*

**Хь.** Тынг уарзтой хъазгæйæ ерыс кæнын. Ныртæккæ иу ахæм хъазт акæнæм. *(Дыууæ сабийы иу лæдзæг райсың æмæ йын йæ дыууæ кæроныл фидар ныххæцың, афтæмæй йæ алчи йæхирдæм ивазы. Сæ астæу ис арæн-хахх, æмæ уырдыгæй чи æрбахиза, уый фембылд.)*

**Хь.** Хуыздæр фæут! Хорз арæхсут тынг, спортивон миниуджытæ уæм ис. Ныр та – æндæр хæслæвæрд. Хъазт хуыйны «Куклайæн йæ дзаумæттæ скæн». Хъуамæ ирон чындз æмæ усгурæн дарæс равзарат.

*(Сабитæ 2 къордыл фæдих веййың. Загъæм: лæппутæ нæлгоймаджы дарæс æвзарың, чызджытæ – сылгоймаджы. Ирон дарæсы хейттæ æмхæццæ сты уырыссаг дарæсы хейттимæ. Сабитæ сæ кæрсæдзийæ хицæн кæның æмæ стæй сæ архайд бамбарын кæның.)*

**Темæ:** «Фæззæг. Фæбур сты кæрдæг 'мæ къутæртæ».

**Нысан:**

– Сабиты зонындзинæдтæ афæдзы афонты ивдзинæдты тыххæй фæуæрæхдæр кæнын; фæззæджы характерон миниуджытыл æрдзурын; æнцонæй кæй бамбарой, ахæм хуымæтæг экологон зонындзинæдтæ сын раттын.

– Ахуыр сæ кæнын хатдзæгтæ кæнын, иу фæзынд иннæимæ бæттын, лæмбынæг кæсын æмæ мысæнуат фидар кæнын, иумæйаг æмæ фæйнæхуызон æууæлтæ иртасын.

– Райгуырæн æрдз сын бауарзын кæнын.

**Архайæн æрмæг æмæ фæрæзтæ:**

**Цæстуынгæ:** цырагъдарæн æд сойдзырагъ (*гæнæн ис æмæ хæрдæфгæнаг*); афæдзы афонты нывтæ; æвдисæн фæйнæг; алыхуызон мæргъты нывтæ; нывтæ ахæм фæлгонцтимæ: гауыз – фæззыгон хъæд, цъуйы гагатæ – фæрдгуытæ; гыркъо – зокъо; зонтыкк – зокъо, уызын – судзинавæрæн; аудиофыст зæрдæхцон зæлтимæ; 2 спортивон тæлыы.

**Райуаринаг:** 10–12 хайыл лыггонд ныв, нывы бындуры алы хайы бын дæр у æндадзæн кæнæ скотчæй æхгæд.

### Ахуыры цыд

*Сабитæ гауызыл бадынц зылды.*

**Хъ.** Сабитæ, сюрприз цы у, уый зонут?

*(Сабитæ дзуапп дæттыныц.)*

**Хъ.** Мæнмæ сымахæн ис сюрприз. *(Систа сойдзырагъ.)* Æрбакæсут-ма, мæнæ уый у хорздзинады сойдзырагъ. Мах кæрæдзийæн салам дæтдзыстæм, хорз фæндиæгтæ дзурдзыстæм æмæ йæ кæрæдзимæ къухæй-къухмæ дæтдзыстæм нæ зæрдæйы хъармимæ. *(Хъомылгæнæг райдайы фыццаг.)*

*Æгас иу, Сослан. Мæ зæрдæ дын зæгъы æнтыст. (Сослан дæр йæ фарсмабадагæн исты фæндиаг зæгъы æмæ йæм сойдзырагъ ратты æмæ а. д.). Цы банкъардтат ныртæккæ? Уæ зæрдæмæ хъарм нæ бакалд?*

*(Сабитæ се 'нкъарæнтæ дзурынц.)*

**Хь.** Сывæллæттæ, сымахæн мæнмæ нырма бирæ сюрпризтæ ис. Мæнæ дзы иу. Æвдисæн фæйнагмæ хæстæгдæр бацæут æмæ хæслæвæрдмæ байхъусут. Цы уынут фæйнагыл?

**С.** Нывтæ.

**Хь.** Цавæр иумæйаг номæй сæ байугæнæн ис?

**С.** Афæдзы афонтæ сты.

**Хь.** Æз дзурдзынæн дзырдтæ, сымах та-иу зæгъут, кæцы афæдзы афонмæ хауынц, уый: мит, хъызт, халас.

**С.** Зымæг.

**Хь.** Сæхи найынц, сæхи хурмæ тавынц, доны ныгъуылд-тытæ кæнынц.

**С.** Сæрд.

**Хь.** Бæлæстæ дидинаг калынц, тæдзынджытæ, малусæджы тæф.

**С.** Уалдзæг.

**Хь.** Цавæр ныв ма нын дзы баззад?

**С.** Фæззæджы ныв.

**Хь.** Ацы нывмæ цавæр дзырдтæ равзарикуат? Чи зæгъдзæн фылдæр «фæззыгон» дзырдтæ?

*(Сабитæ хæслæвæрд æххæст кæнынц.)*

**Хь.** Сывæллæттæ, фæззæгмæ йæхимæ дæр сюрпризтæ бирæ ис. Цæй æмæ йæм уазæгуаты ацæуæм. Уымæн нын нæ фантази феххуыс кæндзæн. Равдисут-ма, цыхуызæн уыдзæн уæ зæрдæйы равг хъуынтъыз æмæ уаргæ фæззыгон бон. Фæззыгон хур бон та? Сывæллæттæ, фæззæджы мæйты нæмттæ зонут? Фæззæг цавæр мæйæ райдайы?

**С.** Фæззæджы райдайæн у сентябрь.

**Хь.** Сыгъзæрин афон æй цæмæн хонынц?



*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Фæззæджы астæуккаг мæй та куыд хуыйны?

**С.** Октябрь.

**Хъ.** Цы хонæм æрæгвæззæг?

**С.** Æрæгвæззæг ваййы ноябры.

**Хъ.** Мæнæ уын уый та фæззæджы сюрприз. Æркæсут-ма, цас нывтæ уын балæвар кодта! Æрбайхъусут хæслæвæрдмæ. Нывтæ райуарын хъæуы тæлытыл: иу хæлар – сæрд, иннæ – фæззæг. Фæлæ лæмбынæг кæсут! – тæлытæ æддæг-мидæг ауадысты. Уый та нысан кæны, нывтæ уыцы иу рæстæг сæрдмæ дæр æмæ фæззæгмæ дæр кæй хауынц.

*(Сабитæ хæслæвæрд æххæст кæныныц.)*

**Хъ.** Тынг хорз! Ныр та уæ цæстытæ бацъынц кæнут, цыма фæззыгон хъæды фестадыстут, афтæ. Цавæр æрдзы мыртæ фехъусæн ис хъæды сентябры мæйы?

*(Сабитæ дзуаппытæ дæттыныц.)*

**Хъ.** Æмæ æрæгвæззæджы куы бахауат хъæдмæ, уæд та цавæр мыртæ фехъусдыстут? Афтæ сабыр цæмæн ваййы?

*(Сабиты дзуаппытæ. Хъомылгæнæг семæ æрдзуры, сасчытæ цы фæвæййыныц, уый тыххæй. Уæдæ хæфсыты хъæлæстæ дæр нал фæхъуысыныц. Цæуылнæ? Æрдзурыныц уый тыххæй дæр.)*

**Хъ.** Зымæгиуат кæнынмæ нæм цавæр мæргътæ æртæхы? Сæ нывтæ сын равзарут æмæ сын сæ нæмттæ зæгъут. Тынг хорз! Фæлæ та мæнæ фæззæджы ног сюрприз: нывтæ лæвæрд сты къæйттæй. Зæгъут, се 'хсæн иумæйагæй цы ис, уый. *(Нывты къæйттæ: гауыз – фæззыгон хъæд; цъуыйы гагата – сырх фæрдгуытæ; гыркъо – зокъо, зокъо – зонтыкк; æхсæр – айк; уызын – судзинæвæрæн.)* Ныр та зæгъут, цæмæй хицæн кæнынц.

*(Зæлы уæзбын зæрдæхцон музыка.)*

**Хъ.** Ныр та фæззыгон ивддзинæдтæ райдыдтой. Равдисут рагвæззæг. Рагвæззæг у рогкъахдæф, цинхуыз,

хъæлдзæг æмæ рæдаукъух (*сабитæ йæ æвдисынц мимика æмæ пантомимæйы руджы*). Нырт та – æрæгвæззæг. У æнкъард, худын æм нæ цæуы, кæуындзастæй кæсы. Нырт та, цыма сæ хуыккæмттæм тындзæг уызынтæ стут, уæхи афтæ скæнут. Нырт та – æрсытæ æмæ а. д.

(*Сабитæ архайыны.*)

**Хъ.** Мах уынæм фæззæг хъæды. Нæ горæты та йæхи цы-хуызæнæй равдисы?

(*Сабитæ дзурыны фæззæджы горæтаг минуджыты тыххæй. Спайда кæнæн ис нывтæй, цæмæй сын æнцондæр уа дзурын.*)

**Хъ.** Æмæ та мæнæ фæззæджы ног сюрприз. Ног хъазт «Цы и зылды мидæг?» (*Хъомылгæнæг пайда кæны пъолыл О-йы хуызæн æвæрд бæттæнæй.*)

**Хъ.** Зылд у фæззæг, фæлæ йæ мидæг цы и? (*Зылдæ бахызти: «Æз – фæззыгон сыфтæрызгъæлд». Сабитæй исчи: «Æз – къæвда» æмæ а. д.*)

**Хъ.** Сывæллæттæ, кæронмæ æрхæццæ нæ балц. Уæ зæрдæмæ цы фæцыд фæззæгæй? Уæ зæрдыл цы бадардтат? Фæлæ ма уын æз ноджы иу лæвар æрцæттæ кодтон. Дымгæ ныффайлыдта нывтæ. Сымах сæ хуамæ æрæмбырд кæнат æмæ уæд фендзыстут, фæззæг уын цы балæвар кодта, уый. (*Сабитæ æмбырд кæныны лыггонд нывы хæйттæ æмæ сæ йæ фæлгæтыл фидар кæныны æндадзæн кæнæ скотчы æххуысæй. Цæттæ ныв уый фæстæ къулыл сауындзыны æмæ дзы сæ дарддæры ахуырты пайда кæныны.*)

6-æм ахуыр

**Темæ:** «Хистæртæ æмæ кæстæртæ». (Ахæм фæйна-хуызон, ахæм æмхуызон хъомылтæ æмæ сабитæ.)

**Нысан:**

– Сабитæ æмæ хъомыл адæм æмхуызон цæмæй сты æмæ хицæн цæмæй кæныны, уый тыххæй

зониндзинадтæ фæуарæхдæр кæнын, сæ хæсты тыххæй сын æрдзурын.

– Рæзын кæнын сабиты логикон хъуыдыкæнынад, æнæ искæй æххуысæй хатдзæгтæ кæнынмæ куыд арæхсой, ууыл архайын.

– Хистæртæн дæр æмæ се ’мгæрттæн дæр аргъуыц куыд кæной, кæрæдзимæ хъусын куыд зоной, сабиты афтæ хъомыл кæнын.

### **Архайæн æрмæг æмæ фæрæзтæ**

**Цæстуынгæ:** Къостайы нывтæ («*Сабитæ-дурсæтджы-тæ*», «*Дон хæссынмæ*»); *ватманы сыф системон операторы хуызы хахгондæй; хъомыл адæймæгтæ æмæ сабиты алыхуызон нывтæ (нывты – иунæг адæймæгтæ).*

**Райуаринаг:** карточкæтæ, 10-гай квадраттыл дихгонд, нысæнттимæ; фат (*галиуæрдаем амонæг*), фат (уæлæмæ амонæг); æнахуырст зылд; гыццыл куб; гæпгæнæнтæ.

**Рагагъоммæ куыст:** ахъазын хъазт «Удæгас гæпгæнæнтæ»-й.

## **Ахуыры цыд**

### **Психогимнастикæ «Диссаджы кæсæнцæстытæ».**

**Хъ.** Сывæллæттæ, кæсут-ма, цы диссаджы кæсæнцæстытæ мæм ис. Чи сæ бакæны, уый йæ алыварс адæмы удыхъæды æрмæстдæр хорздзинад уыны. (*Йæ цæстытыл бакодта кæсæнцæстытæ.*) *Ой, мæнæ куыд рæсугъд æмæ хъæлдзæг стут! (2–3 сабийы хорз миниуджытæй исты фæзæгъы: хорз ныв кæны, æмдзæвгæтæ хорз кæсы æмæ а. д.).* Ныр та сыхах. Цæмæй ма фæрæдийат, уый тыххæй уал-иу раздæр уæ сыхагмæ лæмбынæг бакæсут.

(*Сабитæй исчи куы фæкъуыхцы уа, уæд ын хъомылгæнæг феххуыс кæны.*)

**Хъ.** Кæсут-ма, цас нывтæ нæм ис! Куыд уæ фæнды, афтæ

сæ фæкъордтæ кæнут. *(Нывты хæрхытæй иуы хъуамæ уой хъомыл адæймæгтæ, иннсæйы – сабитæ.)*

**Хъ.** Сывæллæттæ, хъомыл адæймæгтæ чи сты?

*(Сабитæ хъуыды кæныныц.)*

**Хъ.** Æмæ сабитæ та?

*(Сабитæ хъуыды кæныныц.)*

**Хъ.** Цæй æмæ экраны 'ххуысæй уый тыххæй аныхас кæнæм.

	Кæм ис бирæ?	Кæм ис бирæ?
Цы уыди?	Чи?	Цы уыздæн?

*(Хъомылгæнæг сабитимæ севзæры æмбарынæдтæ «саби» æмæ «хъомыл адæймаг»).*

**Хъ.** Хъомыл адæймаг сабийæ цæмæй хицæн кæны?

*(Сабитæ сæхирдыгонау хатдзæгтæ кæныныц.)*

**Хъ.** Æмхуызон цæмæй сты?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Хъомыл адæймагæн зындæр у цæрын æви сабийæн?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Хистæртæн дæр æмæ сабитæн дæр, сæ бон кæй у кæнын, исты ахæм хъуыддæгтæ ис? *(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Æркæсут-ма нывтæм. Цы ми кæнынц хистæртæ æмæ сабитæ? *(Кæсыныц Къостайы нывтæм: «Сабитæ-дурсæтджытæ», «Дон хæссынмæ».)*

*(Хъомылгæнæг ссабитимæ лыстæг æрдзуры, раздæры рæстæджыты сабитæ цы куыстытæ кодтой, сæ ныййарджытæн куыд æххуыс кодтой, уый тыххæй (уарыччытæ хызтой, хистæртимæ хуымы куыстой, хос карстой, суг ластой, фосмæ зылдысты, чызджытæ хæдзæры куыстытæ æмæ къухми кодтой æмæ а. д.).*

**Хъ.** Сывæллæттæ, сымах дæр уæ ныййарджытæн феххуыс кæнут?

*(Сабитæ дзуапп дæттыныц.)*

**Хъ.** Ныртæккæ ма ахъаздыстæм иу хъазтæй – «Зыгъуым-мæ», зæгъгæ, афтæ хуыйны. Райсут карточкæтæ. Куыд уынут, афтæмæй сыл ис нысæнттæ. Цы афтид квадраттæ дзы ис, уыдоны сымах хъуамæ сныв кæнат «зыгъуыммæ нысан».

*(Сабитæ архайыныц.)*

**Хъ.** Хорз сарæхстыстут. Сывæллæттæ, хъомыл адæм æмæ сабитæ кæрæдзи хуызæн не сты. Сабитæ та? Æмхуызон сты?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Ныр та – сюрприз, «Удæгас гæпгæнæнтæ». Фæлæ удæгас ваййынц æрмæст уæд, дыууæрдыгæй сыл куы фæхæцынц, кæрæдзи хуызæн æппындæр чи нæу, ахæм сабитæ. Къæйттæ саразæн ис афтæ:

- асмæ гæсгæ: бæрзонд – ныллæг;
- сæрыхъуынты хуызмæ гæсгæ: бур – тар;
- æрдон миниуджытæм гæсгæ: чызг – лæппу;
- сæрыхъуынты дæргъмæ гæсгæ: даргъ – цыбыр.

*(Гæпгæнæнтæ зылды мидæг сты. Зæлы музыка, сабитæ, куыд сæ фæнды, афтæ сæрибарæй зилдох кæныныц уаты къуымты. Музыка куы фæхъус ваййы, уæд сабитæ фæкъæйттæ ваййыныц, гæпгæнæнты дыууæ кæроныл ныххæцынц æмæ сæ зылын райдайыныц – гæпгæнæнтæ «удæгас фестыныц».)*

**Хатдзæг**

**Хъ.** Сывæллæттæ, абон кæй тыххæй дзурæм? Хорз уайд, адæм иууылдæр иухуызон куы уаиккой, уæд? Хистæртæм гæсгæ цæуыл сахуыр уæвæн ис?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Ныр та æндæр хæслæвæрд. Алкæмæн дæр – карточкæ. Цы дзы уынут?

**С.** Адæймаджы фигурæ.

**Хь.** Бæлвырддæр дзургæйæ – адæймаджы фигурæйы схематикон ныв. Цæсгом, сæрыхуынтæ йын нæй. Куы йын сныв кæнат цæсгом, сæрыхуынтæ, дарæс, уæд дзы сылгоймаг кæнæ нæлгоймаджы сурæт рауайдзæн. Сымах ныртæккæ растдæриддæр ууыл бацархайдзыстут. Уæхæдæг уæхи цæстытыл стырæй куыдæй уайут, уыцы фæлгонц равдисут. Æрмæст рæвдз архайут.

*(3–5 минуты фæстæ хъомылгæнаг загъы: «Фæстæм», чи нæ фæци йæ куыст, уый йæ урочы фæстæ фæуыдзæн. Иумæ æрдзурынц сæ куыстытыл.)*

7-æм ахуыр

**Темæ:** «Уæрæсе – домбай бæстæ». (Ме стыр Райгуырæн бæстæ.)

**Нысан:**

– Сабиты зоньндзинæдтæ Уæрæсейы тыххæй фæуæрæхдæр кæнын; паддзахадон символикайы (*Уæрæсейы Федерацийы паддзахадон тырыса, герб*) æмбарынад сын раттын.

– Æнæ искæй æххуысæй хатдзæгтæ кæнынмæ куыд арахсой, ууыл кусын; лæмбынаг хъусын куыд зоной æмæ зæрдыл дарынмæ куыд тырной, афтæ сæ хъомыл кæнын, сæ ныхасы рæзтыл сын кусын.

– Сæ Райгуырæн бæстæ сын уарзын кæнын, уымæн исты хорзы бацæуынмæ сæ разæнгард кæнын.

**Архайæн æрмæг æмæ фæрæзтæ**

**Цæстуынгæ:** асæй фæйнахуызон 3 тæлыйы; глобус; алы адæмты культуæты хъуыстгонд æвдисæнты картæ: хохлама, гжель, тулæйаг самовар, ирон чъиритæ æмæ æнд. ах.; Уæрæсейы гимны аудиофысты фрагмент; гæххæтты æмиас уадздзæгтæ (*сырх, урс, æрвхуыз*).

**Райуаринаг:** геометрион фигурæтæ.

## Ахуыры цыд

### **Психогимнастикæ «Зæрдæлхæнæн ныхас».**

*Сабитæ тьолыл цæлхдымбылæй бадың. Алкæй хæс дæр у йæ фарсæбадагæн зæгъын иу фразæ, ахæм ныхæстæй райдайгæйæ: «Ды мæ зæрдæмæ уымæй цæуыс...».*

**Хь.** *(зылды астæу сæрæвæры гыццыл тæлы).* Сывæллæттæ, цавæр горæты цæрæм?

**С.** Дзæуджыхъæуы.

**Хь.** Цавæр республикæйы сæйраг горæт у Дзæуджыхъæу?

**С.** Республикæ Цæгат Ирыстон-Аланийы.

**Хь.** *(тæлыы астæу исты геометрион фигура сæрæвæры).*

Уый у Цæгат Ирыстон (тæлы), уый та – Дзæуджыхъæу.

Цавæр горæттæ ма зонут Цæгат Ирыстоны? Хъæутæ та?

*(Сабитæ, горæттæ æмæ хъæуты нæмттæ дзургæйæ, геометрион фигурæтæ тæлыы мидæг сæвæрың.)*

**Хь.** Дзæуджыхъæу у Ирыстоны иу хай. Ирыстон та цавæр бæстæйы хай у?

**С.** Ирыстон у Уæрæсейы хай.

**Хь.** *(стырдæр тæлы райсы æмæ йæ къаддæры сæр сæрæвæры).* Уый у Уæрæсе (стырдæр тæлы), уый та – Цæгат Ирыстон.

Цавæр республикæтæ ма зонут Уæрæсейы?

*(Сабитæ фигурæтæ сæвæрың тæлыы мидæг æмæ дзурың республикæты нæмттæ.)*

**Хь.** Цавæр планетæйыл ис Уæрæсе?

**С.** Зæххы планетæйыл.

**Хь.** *(стыр тæлы райсы æмæ дзы фигура сæрæвæры).* Уый у Зæххы планетæ. Уый та Уæрæсе. Цавæр бæстæтæ ма ис нæ планетæйыл?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Сывæллæттæ, мах сымахимæ скодтам дунейы проект. Кæсут-ма, куыд хуызджын æмæ рæсугъд у йæ алы бæстæтæ æмæ горæттимæ. Æз ма уын рæсугъд глобус дæр æрбахастон. Цы у глобус?

*(Сабиты дзуаптытæ.)*

**Хъ.** Уæрæсе ссардзыстут глобусыл?

*(Сабитæ зылыңц глобус. Хъомылгæнæг сын сæ хъус æрдары бæстæты ахуырстмæ. Семæ Уæрæсейы абары – хуызæй, асæй: тынг егъау у, бирæ хъæдтæ, цæугæдæттæ, хæхтæ дзы ис.)*

**Хъ.** Глобусыл алцы фенæн дæр ис?

**С.** Нæй.

**Хъ.** Уый нæ къухы хуыздæр цæй фæрцы бафтдзæн?

**С.** Картæйы фæрцы..

**Хъ.** Тынг раст. Картæ у глобусы фæзон ныв. Æркæсæм Уæрæсейы картæмæ.

*(Сабитæ картæмæ касыңц.)*

**Хъ.** Уæрæсейы сæйраг горæт куыд хуыйны?

**С.** Мæскуы.

**Хъ.** Паддзахады сæргъы чи лæууы?

**С.** Президент.

**Хъ.** Нæ бæстæйы арæнтæ нын чи хъахъхъæны?

**С.** Æфсад.

**Хъ.** Райгуырæн бæстæ у, адæймаг кæм райгуырди, уыцы бынат. Ды кæм райгуырдатæ? Ды та? Уый у уæ гыццыл Райгуырæн бæстæ. Фæлæ ма ис стыр Райгуырæн бæстæ дæр. Махæн уый у...

**С.** Уæрæсе.

**Хъ.** Уæрæсейы бирæ алыхуызон адæмтæ цæры. Цавæртæ зонут?

*(Сабиты дзуаптытæ.)*

**Хъ.** Алы адæмæн дæр ис йæхи культурæ, традицитæ, бæрæгбæттæ, æвзаг. Адæмтæ кæрæдзийæн аргъуыц кæнынц, хæларæй цæрынц. Уæрæсейæн ис иу паддзахадон æвзаг. Цавæр?

**С.** Уырыссаг.

**Хъ.** Раст у. Ныр та æркæсут, цы рæсугъд нывтæ уын



æрбахастон, уыдонмæ. (*Хъомылгæнæг сабитимæ кæсы хохломайы, гжелы, тулæйаг самовары, ирон цыхты æмæ æнд. ах. нывтæм.*) Уыдон сты алы адæмты культурæты сфæлдыстытæ æмæ се 'ппæтæй дæр Уæрæсе сæрыстыр у. Æппæтдунеон ерысты, æркастты нæ бæстæйы номæй архайынц алы адæмты минæвæрттæ, сæ уæлахиз та не 'ппæтæн иумæйаг вæййы, цин ыл фæкæнæм. Алы бæстæйæн дæр ис йæхи сæрмагонд нысæнттæ – тырыса, герб, ис ын гимн. (*Амоны, герб æмæ тырыса кæм ауыгъд сты, уыцы стендмæ.*)

**Хъ.** Цы у паддзахадон тырыса?

(*Сабитæ дзуапп дæттыны.*)

**Хъ.** Тырыса у паддзахады сæрибар æмæ хæдбардзинады нысан. Цæмæй хицæн кæнынц кæрæдзийæ тырыса æмæ герб?

**С.** Сæ бакастæй. (*Хицæндзинæдтæ нымайыны.*)

**Хъ.** Уæрæсе æмæ Цæгат Ирыстоны тырысатæ кæрæдзиуыл абарут.

(*Сабитæ æркасыны тырысаты æртæколормæ.*)

**Хъ.** Цы у бæстæйы гимн? Цæмæн хъæуы?

**С.** Гимн у бæстæйы сæйраг зарæг. Гимнмæ хъусын хъæуы лæугæйæ.

**Хъ.** Æнæмæнг, лæугæйæ. Уый у паддзахады иудзинады нысан æмæ йын кад кæнын хъæуы. (*Сабиты байхъусын кæны гимны фрагментмæ.*) Ныр та хъазгæ акæнæм. Дыууæ къордыл фæдих уæм. Алы къордæн дæр уыздæн ахсджиаг паддзахадон хæс. Æркæсут-ма стъолыл гæххæтты хуызджын уыздзæгтæм. Иу къорд уыдонæй равзæрдзæн, Уæрæсейы тырысайæн чи хъæуы, уыцы хуызтæ, иннæ та – Ирыстоны тырысайæн хъæугæ хуызтæ.

(*Сабитæ архайыны.*)

**Хъ.** Ныр та уын фæйнæ карточкайы байуардзынæн. Ис сыл алы бæстæты тырысаты (кæнæ гербты) нывтæ. Се 'хсæн

ссарут Уæрæсейы (Ирыстоны) тырыса (герб).

*(Сабитæ хæслæвæрд æххæст кæныныц.)*

**Хъ.** Сывæллæттæ, абон нæ бæстæйы тыххæй бирæ ног цыдæртæ базыдтæ. Зæгъут-ма, цæмæн уарзæм мах нæ Райгуырæн бæстæ?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

8-æм ахуыр

**Темæ:** «Æнæниз у». (Æнæниздинад – алкæмæн дæр!)

**Нысан:**

– Сабиты зонды сфидар кæнын æмбарынадтæ: *æнæниздинад*; *низ*. Паргом кæнын сæ нысаниуæг «æнæниздинады æххуысгæнджытæн» (хæрд, улæфт, физкультурæ æмæ а. д.). Æнæниздинадæн пайда æмæ зиан цы хæссы, ууыл семæ æрдзурын, хи сыгъдæг дарын, буар фидар кæнын æнæниздинадæн ахсдзиаг кæй у, уый сын бамбарын кæнын.

– Рæзын кæнын сабиты мысæнуат, лæмбынæг æмæ сæ къæрцхъус уæвыныл ахуыр кæнын.

– Се ’нæниздинад хъахъхъæнын æмæ фидар кæнынмæ разæнгард куыд уой, афтæ сæ хъомыл кæнын.

**Архайæн æрмаг æмæ фæрæзтæ**

**Цæстуынгæ:** интерактивон фæйнæг; Ирыстоны спортсменты къамтæ; гигиенæйы алыхуызон предметты ныв; уæзбын мелодийы аудиофыст.

**Райуаринаг:** спортсменты нывтæ; сæ мидисæй æмбарынадтæ «низ» æмæ «æнæниздинад» æргомгæнæг нывтæ; къахкъæлæтты, миты, кæсæнцæстыты, хуры, дидинджыты нывтæ; фæйнæ 10 цæппузыры æмæ фæйнæ 1 дзабырбосы алы сабийæн дæр.

## Ахуыры цыд

*Сабитæ æрдæгцæлхдымбылæй лæууыны.*

**Хь.** Сывæллæттæ, цæй æмæ кæрæдзийæн салам раттæм.

*(Сабитæ салам дæттыны.)*

**Хь.** Ныр та нæ буарæн салам раттæм. *(Хъазт «Мæ буар», Лазаревмæ гæсгæ.)* Фæлхат кæнут æмæ амонут, цы буары хайттыл дзырдæуы, уыдонмæ.

Мæ гоппа – дыгоппон *сæр сæрфтытæ кæныны,*

*цæстытæ æрцъынд кæныны æмæ æнгуылдзæй*

Мæ фындз – гуымы-фындзы *кæроныл сæмбалыны.*

фындз

Мæ рустæ – пумпустæ *æнгуылдзтæ рустыл æрхæссыны.*

Мæ уæхсчытæ – *æнгуылдзтæй се уæхсчытæ æрсæрфыны.*

цъырцъырагтæ

Хъустæ – хъус-хъусситæ *сæ хъустæ се 'нгуылдзтæй сæрфыны.*

Къухтæ – пухтæ *къухтæ æрбатымбыл-æрбатымбыл кæныны.*

Гуыбын – гуыдын *гуыбын размæ ракаеныны æмæ йæ æрсæрфыны.*

Гæккытæ – цардæджытæ *сæ къæхтæ хойыны.*

**Хь.** Сывæллæттæ, мæнæ уын цы нывтæ æрбахастон!

Ныртæккæ фæйнаæ нывы райсдзыстут æмæ мын зæгъдзыстут, чи уæ цы сси, уый. Зæгъæм, æз – фигуристкæ...

*(Сабитæ йын йæ ныхас айсыны.)*

**Хь.** Иу дзырдæй та нæ куыд схонæн ис, кæд æмæ иууылдæр спорты хуызты архайæм?

**С.** Спортсментæ.

**Хь.** Нæ республикæйы спортсментæй кæй нæмттæ зонут?

*(Хъомылгæнæг сабиты бахоны, зындгонд спортсменты хуызистытæ кæм сты, уыцы стæндмæ. Стæнды бæсты спайда кæнæн ис интерактивон фæйнаггæй дæр.)*

**Хь.** Сывæллæттæ, цæмæй æнтыстытæ сæ къухы æфта, уый тыххæй спортсментæ цыхуызæн хъуамæ уой?

**С.** Тыхджын, ныфсджын, æнæниз, хъæддых.

**Хь.** Æнæниз, зæгъгæ, загътат. Æмæ цы у æнæниздзинад?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Æмæ низ та?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Цы хуызы ис низ райсæн?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Фæйнæ нывы сисут. Лæмбынаг æркæсæд алчи йæ нывмæ æмæ зæгъæд, цавæр дзырд ыл фидауы, «æнæниз-дзинад» æви «низ».

*(Сабитæ хæслæвæрд æххæст кæныныц.)*

**Хь.** Сывæллæттæ, адæм сæхи куыд дзæбæх кæныныц?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Æрбакæсут-ма, мæнмæ ис чысыл афтек, фæлæ хосты бæсты къоппыты ис фæрстытæ. Алчидæр уæ йæхицæн къопп сисдзæн æмæ фарстæн дзуапп ратдзæн. Райдыдтам.

*Сабитæ къоппытæ исыныц. Фæрстытæ сты:*

– Йæхи æвзæр куы хата, уæд цы ми хъуамæ бакæна саби?

– Цы гæнгæ у, цæмæй тагъддæр адзæбæх уай?

– Низæй хи куыд бахизæн ис?

– Цæмæй йæ низ макæуыл бахæца, уый тыххæй рынчынаг цы гæнгæ у?

– Æнæ бафæрсгæйæ хос райсæн цæуылнæ ис?

– Цавæр æнæзынгæ знæгтæ ис адæймагæн? *(Микробтæ.)*

– Куыд тох кæнын хъæуы микробтимæ?

**Хь.** Сывæллæттæ, æрмæст спортсменты хъæуы æнæниз-дзинад? Цæмæн хъæуы æнæниз уæвын?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Æнæниз уæвынаг нын цы æххуыс кæны?

*(Хъомылгæнæг сабитæн зæгъы, цæмæй хъæугæ нывтæ равзарой, хæрд, улæфт, цин, физкультура, сыгъдæгдзинад æмæ æнд. чи дзуры, ахæмтæ.)*

**Хь.** Диссаджы цыдæр ныв ссардтон, фæлæ йæ не ’взарын, цы у. Аххуыс мын кæнут.

*(Æвдисы гигиенæйы алыхуызон предметты ныв, кæрæдзи-*

*уыл калд сты æмæ сын æваст раиртасæн дæр нæй. Сабитæ нымайың предметтæ.)*

**Хъ.** Тынг хорз. Æмæ сымах æнæниз стут, сывæллæттæ? Цæй æмæ уæ фенæм. Раздæр уал, хъусæй куыд хъусут, уый. Уæ цæстытæ бацъынд кæнут. Æз амдзæгъд кæндзынæн, æмæ йын сымах стæй йæ ритмикон ныв сфæлхат кæнут.

*(Сабитæ æххæст кæның хæслæвæрд.)*

**Хъ.** Ныр та, лæмбынæг хъусын зонут æви нæ, уый сбæрæг кæнæм. «Уæлдай дзырд зæгъут»: къухтæ, æрмкъухтæ, исын, ныв кæнын, цæуын, уынын, цæстытæ, кæсæнцæстытæ, ныкъулын, хъусын, къæхтæ, хъуыды кæнын, згъорын, гæпп кæнын, цырыхъхытæ.

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Ныр та æз дзурдзынæн дзырдтæ, сымах та сæм нывтæ равзæрдзырстут.

*(Дзырдтæ: къæхтæ, къухтæ, цæстытæ, фындз.)*

*Нывтæ: къахкъæлæттæ, мит, кæсæнцæстытæ, хур, дидинæг.)*

*9-æм ахуыр*

**Темæ:** «Хуым сыгъдæг у, къох – быгъдæг...».

**Нысан:**

– Фæззæджы тыххæй зонындзинæдтæ фæуæрæхдæр кæнын æмæ сæ сабиты хъуыдыйы ныффидар кæнын *(бон къаддæрсей-къаддæр кæны; уазал къæвдатæ; халлас, фæуазалтæ; фæззæджы мейты наемттæ).*

– Рæзын кæнын сабиты логикон хъуыдыкæнынад; анализ кæнын сын амонын.

– Райгуырæн бæстæ сын уарзын кæнын.

**Архайæн æрмæг æмæ фæрæзтæ**

**Цæстуынгæ:** æрæгвæззæджы раг æвдисæг алыхуызон мелодиты аудиофыст; уæлæдарæс æмæ хæдзары дзауматы нывтæ; тас донимæ; алыхуызон предметтæ: гæххæтт, хъуымац, губкæ, царм, резин шар æмæ а. д.

**Райуаринаг:** карточкаетæ-символтæ: фæлурс-бур хур; сау æмæ бур гæххæтты алыдæргъ уадздæгтæ – бон æмæ æхсæвы символтæ; сау зонтыкк, йæ сæрмаæ – къæвдайы ’ртах æмæ миты тъыфыл; ирдхуыз зонтыкк, йæ сæрмаæ – æрвхуыз доны ’ртах; стыр митгæлæбу; æд сыфтæр бæлас; æнæ сыфтæр бæлас; хъуг æмæ арс.

### Ахуыры цыд

#### Психогимнастикæ «Ном».

Сабитæ цæлхдымбылæй бадынц. Хъомылгæнæг йæхи ном зæгъы æмæ йæ къухтæй, йæ къæхтæй кæнæ буарæй цыдæр змæлдтытæ равдисы. Къорд æмхæлæсæй уыцы ном зæгъынц æмæ змæлдтытæ фæлхат кæнынц. Йæ фарсмæ бадаг саби хъазт дарддæр хæцца кæны.

**Хъ.** Сывæллæгтæ, байхъусут-ма Къостайы æмдзæвгæ «Фæззæг»-мæ:

Æхсæлы ызгъæлы,  
Лæджиртгæг фæбур...  
Мигъ бады цагаты, –  
Нæ йæ тавы хур...

Æркарстам, æрластам  
Нæ хортæ, нæ хос...  
Чи кусы йæ мусы,  
Чи ’лвыны йæ фос...

Хор бирæ, фос бирæ  
Хуыццауы фæрцы...  
Нæ хохбæсты бærкад,  
Цы диссаг дæ, цы!..

Ацы æмдзæвгæ уын уæ зæрдæты цавæр равг сæвзæрын кодта? Цæмæн?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Æрæгвæззæг æмæ рагвæззæг кæрæдзийæ цæмæй хи-  
цæн кæнынц, куыд уæм кæсы?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Цæй æмæ йыл иумæ æрдзурæм. Уæ карточкæты  
æмбырдгæндтæм-ма лæмбынæг æркæсут. Æрæгвæззæджы  
хур хорз кæй нал фæтавы, ууыл дзурæг карточкæ иннæты  
'хсæн ссарут.

*(Сабитæ ссарынц карточкæ.)*

**Хь.** Ныр та бон æмæ 'хсæвы нысæнттæ ссарут: сау æмæ  
бур уадздæгтæ. Ныр та фæззæджы райдайæн нысангæнæг  
уадздæгтæ равдисут.

*(Сабитæ æвдисынц даргъ бур уадздæг æмæ уымæй  
цыбырдæр – сау уадздæг.)*

**Хь.** Иннæ уадздæгтæ та цæуыл дзурæг сты?

**С.** Æрæгвæззæджы æхсæв даргъдæр ваййы, бон та цы-  
бырæй-цыбырдæр кæны.

*(Афтæ, иннæ символтæй пайдагæнгæйæ, хъомылгæнæг  
сабитимæ фæззæджы иннæ минууджытæ дæр æвзары.)*

**Хь.** Ныр та ахъазæм «Æз нæ зонын»-тæй. Æз райдайдзы-  
нæн, сымах та йæ адарддæр кæнут:

- Æз зонын ахæм цæрæгой: арс...
- Æз зонын ахæм гагадыргъ: мыртгæ...
- Æз зонын ахæм бæлас: тулдз...
- Æз зонын ахæм маргъ: хърихъупп...

**Хь.** Æркæсут-ма мæнæ ацы нывтæм. Куыд уæм кæсы, ду-  
канийы фæззæджы тагъддæр цы алхæндзысты?

**С.** *(æвзарынц нывтæ).* Цырыхъхъытæ, къурткæтæ, зонтыч-  
чытæ.

**Хь.** Куыд уæм кæсы, цыхуызæн хъуамæ уа нæ зонтыкк,  
цæмæй ма ныххуылыдз уæм?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Ныр та фæззыгон мæйты нæмттæ ранымайæм.

**С.** Сентябрь, октябрь, ноябрь.

**Хь.** Байхьусут музыкаемæ æмæ зæгьут, кæцы мæйыл фидауы?

*(Зæлы 3 музыкалон скъуыддзæджы, сабитæ хатдзæгтæ кæныныц.)*

**Хь.** Афтæ уæдæ, сабитæ, сыгъзæрин фæззæгыл иумæ æрныхас кодтам. Тынгдæр уæ зæрдæмæ цы фæцыди? Кæронбæттæны та «Сыгъзæрин кулдуар»-æй ахъазæм. Алчидæр уæ зæгъæд, фæззæгмæ чи хауы, ахæм дзырд *(сыфтæрызгъæд, сатæг æмæ а. д.).*

*10-æм ахуыр*

**Темæ:** «Цæрæгойтæ сæхи цæттæ кæныныц зымæгмæ».

**Нысан:**

- Цæрæгойты зымæгон царды тыххæй зонындзинæдтæ фæуæрæхдæр кæнын.
- Рæзын кæнын сабиты логикон хъуыдыкæнынад, разæнгард сæ кæнын ног зонындзинæдтæм.
- Цæрæгойтыл куыд аудой, сæ алфамбылай æрдз куыд хъахъхъæной, сабиты афтæ хъомыл кæнын.

**Архайæн æрмæг æмæ фæрæзтæ**

**Цæстуынгæ:** алыхуызон цæрæгойтæ æмæ кæсæгты нывтæ; хъæд, къутæр, хуыкком, цæугæдон æмæ æнд. ах. нывтæ; 3 карточкæйы – тæрхъус, гæркъæраг, саджы фæдтимæ; роу мелодийы аудиофыст.

**Райуаринаг:** кæронмæ нывгонд чи нæу, цæрæгойты ахæм нывтæ; фломастертæ; Луллийы тæлытæ.

### **Ахуыры цыд**

*Сабитæ цæлхдымбылæй лæууыныц.*

**Хь.** Сывæллæттæ, базонут уыци-уыци:

Сты мæ хъуыддæгтæ дзæвгар:

Урс хъæццул мæнмæ ис, хъарм,



Уымай аэ æмбæрзын бæстæ,  
Урс фæд уадзын аэ мæ фæстæ,  
Фестын кæнын дон сæлдæг,  
У мæнæн мæ ном...

**С.** Зымæг.

**Психогимнастикæ «Зымæг».**

**Хъ.** Ныр та уе уæнгты змæлдтытæ æмæ уæ цæсгомы мимикæйы руаджы уæ зæрдæйы алыхуызон равг равдисут.

– Фыццаг митыл цин кæнæм.

– Узал дымгæмæ нæхи къутитæ кæнæм.

– Узалы ныссалдыстæм.

*(Сабитæ, цыма тынг басыдысты, ахæм змæлдтытæ кæныны.)*

**Хъ.** Сывæллæттæ, кæсут-ма, цас нывтæ уын æрцæттæ кодтон! Цы уынут нывты?

**С.** Цæрæгойты.

*(Сабитæ нымайыны, цы цæрæгойты уыныны нывты, уыдоны.)*

**Хъ.** Мæнæ адон та сты...

**С.** Алыхуызон кæсæгтæ.

**Хъ.** Цы ми гæнæн ис ахæм ран?

*(Сабитæ нымайыны, уыимæ сæ дзуаппыты хъуамæ уа дзырд «цæрæн» дæр, хъомылгæнæг йæхæдæг æркæны уыцы дзуаппæ.)*

**Хъ.** Ноджы ма уын аэ æрбахастон диссаджы тæлытæ. Цæй æмæ уыдоны фæрцы ахъуыдытæ кæнæм. Равзарут, Цæгат Ирыстоны цы цæрæгойтæ æмæ кæсæгтæ æмбæлы, уыдоны нывтæ æмæ сæ Луллийы стыр тæлыйы сæвæрут.

*(Сабитæ хæслæвæрд æххæст кæныны.)*

**Хъ.** Дыккаг тæлыйы та сын сæ «хæдзæрттæ» сæвæрут.

*(Сабитæ хæслæвæрд æххæст кæныны.)*

**Хъ.** Ныр та иумæ ахъуыды кæнæм. Арс кæм цæры? Цы ми фæкæны зымæг?

*(Дыккаг тæлы зилы æмæ хуыккомы ныв арсы нывы бакомкоммæ æрлæууы. Сабитæ дзуапп дæттынц. Афтæ у хъуыддаг иннæ нывтимæ дæр. Сбæрæг кæнæн ис, цы ми фæкæнынц, цы хæрынц зымæгон сагтæ, тæрхъустæ, æхсæрсæтджытæ, цæуылнæуал вæййы фембæлæн уызын æмæ зыгъарæгыл, хæфс æмæ калмыл æмæ а. д.)*

*Хъомылгæнæг сабиты хъус æрдары хæдзарон фосы нывтæм дæр. Æрдзурынц иумæ, сæ зымæгон цард сæ сæрдыгон цардæй цæмæй хицæн кæны, ууыл.)*

**Хъ.** Тынг хорз! Ныр та – хъазт. Хуыйны «Фæлхатæн, кæнæ æндæр фæлгонц райсæм».

*(Зæлы рог музыка.)*

**Хъ.** Цыма, зымæг хъарм бæстæм чи нæ атæхы, уыцы мæргътæ стут, уæхи афтæ скæнут: хъæдхой, халон, сырдонциу. Ныр та царæгойты фæлгонцтæ равдисут зымæгон: тæрхъус, рувас, бирæгъ, уызын, арс.

*(Сабитæ архайынц пластикон этюдыл.)*

**Хъ.** Тынг хорз! Кæсут-ма, мæнæ кæйдæр фæдтæ. *(Сабиты цæстæнгас, алыхуызон сырдатæ æмæ мæргъты фæдты нывтæ кæм ис, ахæм карточкæтæм аздахы.)* Цыма кæй уой? Æркæсут-ма царæгойтæ æмæ мæргъты нывтæм.

*(Сабитæ хæслæвæрд æххæст кæнынц.)*

**Хъ.** Иу курдиат ма мæм ис сымахмæ. Мæ зонгæ нывгæнæг царæгойты нывтæ кæнын райдыдта, фæлæ сæ кæронмæ нæ фæци. Сымах сыл куы бакусиккат, уый мæ фæнды.

*(Сабитæ хæслæвæрд æххæст кæнынц. Алы саби дæр царæгойы ныв кæронмæ ахæциæ кæныныл архайы. Хъомылгæнæг сæ æппæлы.)*

**Хъ.** Абон кæй кой кодтам? Цы хуызы нæ бон у баххуыс кæнын царæгойтæ æмæ мæргътæн зымæгон?

### **Сырды цард зымæгон**

Мыстытæ зымæг сæ цард фылдæр миты бын

арвитынц. Мит сæ хъахъхъæны узалæй дæр æмæ се знагтæй дæр. Миты бын сæхицæн фæндæгтæ скæнынц æмæ дзы гыркъотæ, æхсæртæ, кæрдæджытæ æмæ æндæр ахæм исты минасыл дæр фæхæст вæййынц. Фæззæджи лавæрттæй дæр сæхи цух нæ уадзынц – мæнæу æмæ нартхоры нæмгуытæ фæхæссынц сæ хуыккæмтæм. Быдираг мыстæн йæ къæдзил хæдзарон мыстæй даргъдæр у.

Хæдзарон мыстæн гæдыйæ знагдæр нæй, быдирагæн та йæ фыдгултæ фылдæр сты – нæ йыл ауæрдынц, зæгъæм, мыстулæг æмæ рувас. Рувас æй суанг миты бынæй дæр скъахы.

Рувас егъаугомау тугдзых сырду. Хъусæй тынг хорз хъусы. Миты бынмæ мысты цъыбар-цъыбур куыддæр айхъусы, афтæ йæ ракъахы æмæ йæ рацахсы.

Тæрхъусы фæдыл дæр арæх бафты гæды рувас. Фæлæ тæрхъус лидзынмæ тынг сæрæн у. Ноджы ма йæ фæдтæ ахæццæ-мæццæ кæнынмæ дæр хорз арæхсы, æмæ рувасы цуан фылдæр хатт нæ фæрæстмæ вæййы. Фæлæ ма тæрхъусæн рувасæй карздæр знаг дæр ис – бирæгъ.

Бирæгъ хъаруджын æмæ зондджын тугдзых у. Йæ амæттаг фæвæййынц æрмæст тæрхъустæ нæ, фæлæ уымæй стырдæр сырдатæ дæр – хъæддаг хуы, саг. Бирæгътæ фылдæр хатт цуан кæнынц чысыл балтæй. Сæ амæттаджы фæстæ куы бафтынц, уæд æй цалынмæ æрцахсой, уæдмæ йæ нæ ныууадзынц. Фæлæ ногуард мит арф куы вæййы, уæд сын згъорын зын у, уымæ гæсгæ зымæгон æххормæгтæ арæх æййафынц.

Хъæддаг хуы йæхи æнцондæрæй æфсады. Холлаг йæхицæн амал кæны миты бынæй: æхсæртæ, гыркъотæ, цъæх кæрдæг йæ даргъ ссыртæй ракъахы. Афтæмæй мыстыл кæнæ исты сасчытæ æмæ хъæндилтыл куы бамбæлы, уæд уыдонæн дæр – дæ балгъитæг афтæ! – хъæддаг хуы алцыдæр хæры, фæстæмæ ницы здахы. Боньгон хъæды

зины æмæ истытæ амал кæны, æхсæвыгон та улафгæ кæны.

Саг уæйыгæй уæлдай нæу хъæды. Раст къæдзæхы йас, уый уыцы уæзбынæй зины бæлæстæ æмæ къутæрты æхсæн æмæ æхсыны бæласы цъар, ногдзых къалиутæ. Зымæджы райдайæны йæ сытæ аппары. Хатгай сыл хъæды бамбæлæн дæр ваййы. Йæ ног сыкъатæ сæ бынаты бæстон æрмæст иннæ фæззæгмæ сбадынц.

*11-æм ахуыр*

**Темæ:** «Хорз æрдхорд зын сахат рабæрæг ваййы». (Цы у хæлардзинад?)

**Нысан:**

- Æмбарындæтæ «хæлар», «хæлардзинад», «хæлар-зæрдæ» цы нысан кæнынц, уый сабитæн амонын.
- Сабиты ныхасы коммуникативон миниуæг рæзын кæнын, ног зонындзинæдтæм сæ разæнгард кæнын.
- Хорз хæлар уæвынмæ куыд тырной, хæлар æмæ знаг цы у, уый кæрæдзийæ куыд иртасой, афтæ сæ хъомыл кæнын.

**Архайæн æрмæг æмæ фæрæзтæ**

**Цæстуынгæ:** æвдисæн фæйнæг; иллюстрацитæ ирон аргъау «Сæдæ хæлары, сæдæ бæхы»-мæ, Л. Толстойы радзырд «Дыууæ æмбалы»-мæ; аргъæутты персонажты нывтæ; магнитофон; «хæлар» æмæ «фыдæх» ахаст æвдисæг 4 мелодийы аудиофыстытæ; пурти.

**Райуаринаг:** хуызджын картонæй арæзт 2 зиллачы – сырх æмæ кæрдæгхуыз.

**Рагагъоммæ куыст:** ирон аргъау «Сæдæ хæлары, сæдæ бæхы» æмæ Л. Толстойы радзырд «Дыууæ æмбалы» бакæсын; сахуыр кæнын Пляцковскийы зарæг хæлардзинады тыххæй.

## Ахуыры цыд

*Сабитæ цæлхдымбылæй лæууыны.*

**Психогимнастикæ «Номхуындæй салам».**

**Хъ.** Сабитæ, бавдæлæм æмæ абон кæрæдзийæн «номхуындæй салам» дæтдзыстæм. Алчидæр уæ йæ рахизæрдыгæй фарсмæлæууæгæн салам раттæд, йæ ном ын хъæрæй зæгъæд, афтæмæй. Уый дæр та салам раттæд йæ сыхагæн. Афтæ – алы саби дæр.

*(Сабитæ салам дæттыны.)*

**Хъ.** Акæсут-ма, куыд бирæ стæм. Уымæ – тынг æнгом. Афтæ нæу, сывæллæттæ? Ныр дыууæ «хæлар» командæйыл адих ут. Кæрæдзимæ чи куыд хæлардæрæй цæры, афтæ – иу къорды.

*(Сабитæ фæкъордтæ веййыны. Хъомылгæнæг сæ радыгай фæрсы, иу кæнæ иннæ сабийы сæ хæларыл цæмæн нымайыны, уый тыххæй. Сæ хæлартты хорз миниуджытæй сæ фæрсы, цæмæй кæрæдзийæ æппæлой, ууыл архайы.)*

**Хъ.** *(æвдисы иллюстрацитæ аргъау «Сæдæ хæлары, сæдæ бæхы»-мæ).* Алкæй дæр хæлар схонæн ис? Кæмæн нæй хæлар схонæн? Ацы аргъауы куыд бæрæггонд цыди, хæлар чи у æмæ чи нæу, уый?

*(Сабитæ дзуапп дæттыны.)*

**Хъ.** *(æвдисæн фæйнагыл равары иллюстрацитæ Л. Толстойы «Дыууæ æмбалы»-мæ).* Сывæллæттæ, базыдтат ацы радзырд? Кæй тыххæй дзы дзырдæуы, уыцы сывæллæттæ хæларттæ уыдысты? Цæуылнæ?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Ныр та æркæсут аргъæутты алыхуызон персонажты нывтæм æмæ сæ къайгай баиутæ кæнут, чи кæимæ бахæлар уайд, уымæ гæсгæ. *(Куыд æварццæг, афтæ дзы æппæрццæг персонажты фæлгонцтæ дæр ис.)*

*(Сабитæ хæслæвард æххæст кæныны. Хъомылгæнæг фæр-*

*сы, цауылна ис бахалар уаеаен, заегъам, Шапоклякима.)*

**Хь.** Сывæллæттæ, куыд уæм кæсы, цы нысан кæны дзырд «хæлардзинад»?

*(Сабитæ дзуапп дæттыны. Хъомылгаенæг семæ лыстæг æрдзуры æмбарынаедтæ «хæлар» æмæ «хæлардзинад»-ы тыххæй. Адæмимæ хæларсæй цæрын куыд хорз у, уыцы хъуыдымæ сæ æркъæны. Ахорæны цавæр хуызсæй банысан кæнаен ис хæлардзинад? Хæрам та? Бирæ хæларттæ кæмæн ис, уый тынг хъæздыг у, уымæн фæсæфæн нæй.)*

**Хь.** Ныр та байхусæм цалдæр мелодимæ. «Хæлар» мелодийы зæлтæм кæрдæгхуыз зиллакк равдисут, «хæрам» мелодийы зæлтæм – сырх.

*(Зæлы музыка. Сабитæ йæм хъусыны æмæ æххæст кæныны хæслæвæрд.)*

**Хь.** Ныр та зылды æрлæуут: ног хъазт æмæ ног хæслæвæрд.

*(Хъомылгаенæг куы иу сабимæ баппары пурти, куы иннæмæ, уыцы иу рæстæг сæм фæрстытæ дæтты, афтæмæй.)*

– Дæ хæлар дæ зæрдæхудты бацыд, ныхасæй дæ бафхæрдта.

Цы ми кæндзынæ?

– Дæ хæлар дын дæ хъазæн айста æмæ дын æй нал дæтты.

Цы ми кæндзынæ?

– Дæ хæлар дæ фæсайдта. Цы ми кæндзынæ?

**Хь.** Уе ’мбалимæ куы фæзулдзых вæййут, уæд стæй куыд бафидаут?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Сывæллæттæ, цауыл дзырдтам абон?

**С.** Хæлардзинад æмæ фыдæхы тыххæй.

**Хь.** Куыд уæм кæсы, хæларттæ кæмæн ис, уыцы адæймагæн æнцондæр у цæрын?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Уæдæ иумæ хæлардзинады тыххæй азарæм. *(Сабитæ зарыны.)*

**Темæ:** «Аргъæуттæ зонæм æви нæ». (Диссаджы чырын.)

**Нысан:**

– Аргъæуттæ сæ зæрдыл куыд дарой, сабиты афтæ ахуыр кæнын.

– Ныхасы рæзтыл кусын, мысæнуат фидар кæнын, сабитæн хатдзæгтæ кæнын амонь, сæ фантази сын цырен кæнын.

– Аргъæуттæм сæ цымыдис кæнын, аргъæутты персонажты ахастдзинæдтæ æмæ удыхæды миниуджытыл сабитимæ æрдзурын.

**Архайæн æрмæг æмæ фæрæзтæ**

**Цæстуынгæ:** дидинæг; къаннаг чырын; чысыл сырх худ; чысыл цырыхъхъ; иллюстрацитæ аргъæуттæм; æвдисæн фæйнаг.

**Райуаринаг:** карточкæтæ (*сæ уæлæ 5 цырыхъхъы нывгонд, 2 – бынтон æмхуызæттæ*); фæткъуыйы нывтæ; хæсгард; къонверттæ, сæ хуылфы – аргъæуттæм иллюстрацитæ, 10–12 хайыл дихгондæй.

**Рагагъоммæ куыст:** бакæсын Ш. Перройы фыст аргъæуттæ «Цырыхъджын гæды» æмæ «Сырх Гуцца»; В. Сутеевайы аргъау «Яблоко».

## Ахуыры цыд

*Сабитæ цæлхæмбырдæй лæууыны.*

**Психогимнастикæ «Диссаджы дидинæг».**

**Хъ.** Сывæллæттæ, диссаджы дидинæг уын æрбахастон. Йæ диссаг та уый мидæг ис, æмæ цыфæнды фыдзæрдæ адæймаджы дæр схорз кæны, хæларзæрдæ йæ фестын кæны. Ныртæккæ йæ мах къухæй-къухмæ дæтдзыстæм æмæ кæрæдзийæн хорз фæндиæгтæ дзурдзыстæм.

*(Йæхæдæг фыццаг райдайы.)* Алина, мæ зæрдæ дын зæгъы æнæниздинад. *(Алина хъомылгæнæджы къухæй дидинаг райсы, йе 'мбалмæ йæ ратты исты зæрдæбын ныхæстимæ æмæ а. д.).*

**Хъ.** Ацы дидинаг йеддæмæ ма мæм æндæр диссаджы предметтæ дæр ис. Ракæсут-ма мæнæ ацы къаннаг чырынмæ. Æз аргъæуттæ кæсын тынг уарзын, æмæ мын æй аргъæутты зæрдæхæлар кæлæнгæнæг балæвар кодта. Æз ын йæ хуылфæй предметтæ фæд-фæдыл исдзынæн, сымах та-иу, кæй сты, уый базондзыстут. *(Чысыл сырх худ систа.)*

**С.** Уый Сырх Гуццайы худ у.

**Хъ.** Куыд уæм кæсы, Сырх Гуццайы аргъауы хорз герой кæцы у? Æвзæр та?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Сырх Гуцца тынг хорз чызг у, фæлæ хъæды æнæзонгæ бирæгъимæ ныхæстыл схæцыд æмæ йын йæхи тыххæй алцыдæр радзырдта. Афтæ хорз у æви нæ? Цæуылнæ? Йæ бынаты сымах куыд бакодтаиккат? Зæронд нанайæн куыд бамбарын чындауа, йемæ бирæгъ фæцæуы, уый? Цæй æмæ аргъау нæхирдыгонау фæивæм. Æз уын дзурын мæнæ ахæм уавæр, сымах та йын йæ кæрон зæгъут:

1. Бирæгъ хæдзармæ бацыд, æмæ зæронд нана тынг гыццыл фестад...

*(Сабитæ ныхас дарддæр ахæццæ кæныны. Уый у мадзал «Къаддæргæнынад».)*

2. Бирæгъ афтæ сындæг згъордта, æмæ уæдмæ Нана Сырх Гуццайы сæхимæ афæндараст кодта, йæхæдæг йæ сыхаг зæронд устытимæ кулдуары раз сбадт æмæ æхсынæнтæ æхсыдта. Бахæццæ бирæгъ зæронд Нанайы хæдзары размæ...

*(Дарддæр цы уыди, уый сабитæ дзурыны. Уый у мадзал «Æрсындæггæнынад».)*



3. Зæронд Нана æрыгонæй спортсменкæ уыди, каратэяæ архайдта. Бахæццæ бирæгъ Нанайы хæдзары размæ...

*(Дарддæр цы уыди, уый сабитæ дзурынц. Мадзал «Универсализаци».)*

**Хъ.** Иттæг хорз! Ныр та нæм æнхъæлмæ кæсы ног герой. Сосик, сис-ма диссаджы радон предмет.

*(Сабитæ чырынæй цырыхъхъ систа.)*

**С.** Уый у Шарль Перройы Цырыхъджын гæдыйы цырыхъхъ.

**Хъ.** Тынг раст. Куыд схонæн ис гæдыйы? Цыхуызæн уыд? Куыройгæсы фырт та? Стъолтыл цы нывтæ ис, уыдонмæ æркæсут æмæ дзы 2 æмхуызон цырыхъхъы ссарут.

*(Сабитæ хæславæрд æххæст кæныныц.)*

**Хъ.** Цымæ ма нын нæ чысыл чырын цы 'рцæттæ кодта? *(Чырынæй тæрхъус систа.)* Ацы тæрхъус та цавæр аргъауæй у?

**С.** Сутеевайы аргъау «Фæткъуы»-йæ.

**Хъ.** Тæрхъус фæткъуы куыд райсид? Халон та йæ куыд бауромид, цæмæй йын ма ахауа? Алкæмæ дæр дзы куыд æрхауа, фæткъуы афтæ куыд адихгæнæн ис? Фæйнаæ гæххæттын фæткъуыйы райсут æмæ йæ афтæ адих кæнут, цæмæй дзы аргъауы архайджытæй алкæмæ дæр æрхауа.

*(Сабитæ архайыныц.)*

**Хъ.** Ныккæсæм та нæ чырынмæ. Цы ма дзы ис? *(Фæткъуы дзы систа.)* Цы рæсугъд фæткъуы у! Цавæр аргъауæй у?

**С.** А. С. Пушкины аргъау «Сказка о мертвой царевне»-йæ.

**Хъ.** Раст загътат. Æмæ фæткъуыйы руаджы уыцы аргъауы цы 'рцыди?

**С.** Фæткъуы маргхæстæ уыди. Паддзахы чызг дзы куы ахордта, уæд амард.

**Хъ.** Æмæ дарддæр хабæрттæ куыд рауадысты?

*(Сабитæ дзуапп дæттыныц.)*

**Хъ.** Тынг хорз! Нæ чырыны ма цы баззад, уый фенæм.

*(Систа иллюстрацитæ аргъæуттæм æмæ сæ æвдисæн фæйнагыл бафидар кæны.)* Сбæрæг кæнæм, аргъæуттæ куыд зонут, уый. Лæмбынæг хъусут мæ фæрстытæм. Уæ зæрдыл æрлæууын кæнут, сæ персонажтæ тынг рæвдз кæнæ тынг уæзбын кæмæн змæлыдысты, уыцы аргъæуттæ. Цы ми кодтой персонажтæ, уый зæгъут.

– «Цырыхъджын гæды» *(Ш. Перро)*. *(Гæды къареты разæй тынг тагъд уади.)*

– «Золушкæ» *(Ш. Перро)*. *(Золушкæ иу æхсæвмæ къабатæ бахуыдта.)*

– «Сказка о царе Салтане» *(А. Пушкин)*. *(Гвидон боцкъайы хуылфы тынг тагъд рæзыд; Æхсæрæг тынг тагъд æхсыдта æхсæртæ.)*

– «Двенадцать месяцев» *(С. Маршак)*. *(12 мæйы тагъд кæрæдзи ивтой.)*

**Хъ.** Тынг хорз! Фæлæ мæ уе 'ххуыс хъæуы. Зæрдæхæлар кæлæнгæнæг алкæмæн дæр хъуамæ аргъауы диссаджы ныв балавар кодтаид, фæлæ сæ фыдзæрдæ Горгонæ лыстæг скъуыдтæ ныккодта! Сымах хъуамæ уыцы скъуыдтæ æрæмбырд кæнат æмæ ныв, куыд уыд, афтæ баныхасат.

*(Алы саби дæр 10–12 хайыл лыгтæ ныв æмбырд кæны. Куысты фæстæ, цавæр аргъаумæ у иллюстраци, уый фæзæгъы.)*

**Хъ.** Уæдæ афтæ! – аргъæутты дуне бабæрæг кодтам! Уæ зæрдæмæ фæцыд? Цæуыл нæ ахуыр кæнынц аргъæуттæ? Цавæр геройтæ цæуынц уæ зæрдæмæ тынгдæр? Цæмæн?

*13-æм ахуыр*

**Темæ:** «Дзæнхъа зымæг».

**Нысан:**

– Сабиты зоньндзинæдтæ зымæджы тыххæй фæуæрæхдæр кæнын.

– Амоньын сын аххосон-фæстиуæгон бастдзинæдтæ

бæрæг кæнын, рæзын сын кæнын сæ ныхасы  
культура, сæ мысæнуат.

– Æрдзмæ хæдзардзин цæстæй куыд кæсой, афтæ сæ  
ахуыр кæнын.

### **Архайæн æрмаг æмæ фæрæзтæ**

**Цæстуынгæ:** символикон карточкæтæ: хур; рудзын-  
джы авг хъызты нывæфтыдтимæ; сау æмæ бур алыдæргъ  
уадздæгтæ; митгæлæбутæ; æвдисæн фæйнаг.

**Райуаринаг:** карточкæтæ 4 «зымæгон» предметы ныв-  
тимæ, 5-æм – зымæгмæ чи нæ хауы, ахæм предметты ныв;  
фломастертæ; гæххæтты сыфтæ; пластик агуывзæтæ; ад-  
джын дон; сироп; сæкæр.

**Рагагъоммæ куыст:** алы саби дæр агуывзæйыл йæхи фыст  
бандадзы.

## **Ахуыры цыд**

*Сабитæ цæлхæмбырдæй лæууыны.*

**Психогимнастикæ «Æгас цæуай!».**

**Хъ.** Сывæллæттæ! Уæ уынд мын тынг æхсызгон у! Цæй  
æмæ ма иу хатт кæрæдзийæн зæрдиаг салам зæгъæм,  
кæрæдзимæ нæ къухтæ раттæм, афтæмæй.

*(Сабитæ кæрæдзи къухтæ исың: «Салам! Æгас цу! Дæ  
уынд мын æхсызгон у!» æмæ а. д.)*

**Хъ.** Ныр та байхъусут Хозиты Макары æмдзæвгæмæ.

- |                         |                          |
|-------------------------|--------------------------|
| 1. Хъызт кæны дзæнгæлтæ | 2. Терк ныссалд, ныйих и |
| ’Хсаргардау сæумæ,      | Зиналгъыстау раст.       |
| Уазалы мæ къæхтæ        | Здухы хъызт йæ рихи,     |
| Нал хъусынц мæнмæ.      | Алкæмæ – ныфсхаст.       |

**Хъ.** Цавæр афæдзы афоны тыххæй у?

**С.** Зымæджы тыххæй.

**Хъ.** Æмæ цы у зымæг?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Цæй æмæ зымæджы миниуджытæ нысæнттæм гæсгæ нæ зæрдыл æрлæууын кæнæм.

*(Фæйнаггыл бафидар кодта ныв «Хур».)*

**С.** Хур кæсы, фæлæ нæ тавы.

*(Ныв «Рудзынджы авгыл хъызт нывæфтыдтæ скодта».)*

**С.** Уынджы тынг узал у æмæ рудзынджы æвгтæ ныссалдысты.

*(Хъомылгæнæг равæры бон æмæ æхсæвы нысæнттæ – алыдæргъ сау æмæ бур уадздæгтæ.)*

**С.** Бон фæцыбыр ваййы, æхсæв – фæдаргъ.

*(Митгæлæбуты ныв.)*

**С.** Арæх уары мит. Бæлæстæ, хæдзæртты сæртæ, зæхх æрæмбæрзы.

**Хь.** Уæдæ скæнæм хатдзæг. Æз хъуыдыйад райдайдзынæн, сымах æй фæут. Хур тынг не ’рттивы, уымæн æмæ...

**С.** Æхсæв даргъдæр у, бон – цыбырдæр.

**Хь.** Хур тынг нæ тавы, уымæ гæсгæ...

**С.** Зымæг узал у.

**Хь.** Зымæгон узал у, уымæ гæсгæ...

**С.** Зæхх митæй æрæхгæны, дон ныссæлы цады, йæ уæлцъар их фесты.

**Хь.** Цавæр зымæгон мæйтæ зонут?

**С.** Декабрь, январь, февраль.

**Хь.** Ахъазæм. Алчидæр уæ зымæгон мæй фестдзæн æмæ ма дзырдмæ гæсгæ кæрæдзи фæстæ алæудзыстут.

*(Сабиты æртыгæйттæй кæрæдзи фæстæ слæууын кæны. Алы саби дæр йæ ном зæгъы: «Декабрь», «Январь», «Февраль». Сæ риутыл дæр сын бакæнæн ис мæйтæ нысæнттæ.*

*Зæгъæм: декабрь – урс зиллакк, январь – æрвхуыз, февраль – копрадзхуыз.)* Чи стут, зæгъгæ, кæрæдзи фæрсдзыстут æмæ уæ лæудмæ гæсгæ дзуапп дæтдзыстут. Къаддæр рæдыдтытæ чи æруадза, уый раббылдта.

*(Командæты лæуды хуызтæ: 1. декабрь-январь-февраль;*

*январь-февраль-декабрь; декабрь-январь-февраль.)*

**Хь.** Ныр та ног хъазт! «Чи зоны, уый адарддær кæнæд»:

Æз зонын ахæм зымæгон уæлæдарæс: кæрц...

Æз зонын ахæм зымæгон къахыдарæс: цырыхъхытæ...

Æз зонын спорты ахæм зымæгон хуызтæ: къахкъæлæттæ...

**Хь.** Ныр та хъазт «Уæлдай предмет кæцы у». Фæйна карточкайы райсут æмæ уæм нывы предметтæй уæлдай чи кæсы, уый ахахх кæнут. Зæгъæм: хъусджын худ, зымæгон цырыхъхытæ, хъарм хъуырбæттæн, кæрц, рог къаба. Уæлдай дзы кæцы у?

**Хь.** Ныр та уыци-уыци базонут:

Бæппу рудзынгыл æрзæбул,

Загъта Зымæг: «Хауыс, хъæбул!»

Фæлæ уый нæ кæны хъусгæ,

Уымæн нæй, мæ хуртæ, хъустæ.

**С.** Уый у их-гæдзынæг.

**Хь.** Алы предметы хуылфы дær цæры гыццыл адæймæгтæ: тæнгæдхуыз, хъæбær æмæ газхуыз. Куыд уæм кæсы, цавær гыццыл адæймæгтæ цæры ихы мидæг?

**С.** Хъæбæртæ.

**Хь.** Равдисут-ма, сæ къæхтыл куыд лæууынц? Фидар, хъæддых, кæрæдзи къухтыл хæцынц, афтæмæй. Хур куы æрæндава, уæд та куыд уыдзæн сæ хабар? Их тайын райдайдзæн, æмæ ма уæд, хъæбær гыццыл адæймæгтæй фæстæмæ, йæ хуылфы ноджы цавær гыццыл адæймæгтæ фæзындзæн?

**С.** Тæнгæдхуыз, лæхъир.

**Хь.** Их батад. Цы дон дзы рауад, уый мах артыл сæвæрдтам æмæ йæ рафыхтам. Цавær гыццыл адæймæгтæ дзы фæзындис?

**С.** Газхуыз.

**Хь.** Ныр та сбæрæг кæнæм, митгæлæбу куыдæй равзæры, уый. Æрдзурæм ыл æмæ йæ сныв кæнæм, æз – фæйнагыл,

сымах та – уæ разы цы гæххæттæ сыфтæ ис, уыдоныл.  
Уæдæ уал мын зæгъут, митгæлæбу цæмæй конд у, уый.

**С.** Доны æртахæй. *(Ныв кæнынц доны æртахтæ.)*

**Хь.** Куыд уæм кæсы, мигътæ кæм ленк кæнынц, арвы уыцы бæрзæнды уæлдæфæн йæ температураæ цавæр у?

**С.** Тынг узал.

*(Сабитæ æртахты сæрма хæццæ-мæццæ хæххытæ кæнынц, уселдæфы узалдзинад нысан кæнынц.)*

**Хь.** Доны æртахтæ дæлæмæ хауынц, ныссæлынц æмæ рæсугъд митгæлæбутæ фестынц, зæхх урс-урсид хъæщцулæй æрæмбæрзынц.

*(Сабитæ ныв кæнынц.)*

**Хь.** Тынг хорз! Зæгъут-ма, адæймаг узалæй йæхи куыд хъахъхъæны?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Цæмæй йæ хæдзары хъарм уа, уый тыххæй цы бакæны?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Æмæ, зæгъæм, зымæгон хъæды ис, уæд та куыд кæндзæн?

*(Сабитæ сæ хъуыдытæ дзурынц.)*

**Хь.** Ныр та мæ фæнды, цæмæй нæхирдыгонау мит саразæм. Æрмæст уый узал нæ уыдзæн, фæлæ адджын, уæ агуывзæтæ уын аив кæндзæн.

*(Сабитæ сæ хъомылгæнæгимæ сæ агуывзæтæ раздæр сироп кæнæ адджын доны фæтъыссынц, стæй та сæкæры. Агуывзæйы кæрæттæ, цыма съл мит рауарыд, афтæмæй аззайынц.)*

**Хь.** Кæсут, цы митдзагъд агуывзæтæ нæм ис! Сихорафон сæ компот баназдзыстæм. Фæнды уæ?

*(Æхсыр баназæн дæр сæ ис, уыцы иу рæстæг, æхсыр адæймагæн цы пайда у, сабитимæ ууыл æрдзургæйæ.)*

**Хь.** Афæдзы цавæр афоны кой кодтам абон? Зымæг хорз цæмæй у? Æвзæр та? Кæронбæттæны та ма «Сыгъзæрин

кулдуар»-æй ахъазæм. Алчидæр уæ хъуамæ иу «зымæгон» дзырд зæгъа.

*(«Кулдуар» аразың 2 сабийы, кæрæдзи къухтыл ныххæцгæйæ, кæнæ – хъомылгæнæг æмæ сабитæй исчи.)*

*14-æм ахуыр*

**Темæ:** «Зымæгон хъæзтытæ».

**Нысан:**

- Зымæгон мæйтæ, æрдзы фæзындтæ, зымæгон хъæзтытæ æмæ спорты зымæгон хуызты тыххæй зонындзинадтæ фæуæрæхдæр кæнын.
- Сабиты цæстуынгæ-фæлгонцадон æмæ логикон хъуыдыкæнынады рæзт.
- Дунемæ сын æввæрццаг ахаст куыд уа, сабиты афтæ хъомыл кæнын.

**Архайæн æрмæг æмæ фæрæзтæ**

**Цæстуынгæ:** рудзынджы авгыл – къаннаг æмæ хуымæтæг «хъызты нывæфтыд» гæххæттæй лыггонд кæнæ та гуашæй нывгонд; спорты алы хуызты темæйыл нывтæ.

**Райуаринаг:** фломастертæ, А-4 гæххæтты сыфы æрдæг – алы сабийæн; карточкæтæ спорты зымæгон хуызтæн хъæугæ инвентары нывтимæ.

**Рагагъоммæ куыст:** зæрдывæрдæй дзурын сахуыр кæнын æмдзæвгæ зымæгон темæйыл. («Снеговик».)

### Ахуыры цыд

**Хъ.** Сывæллæттæ! Ныртæккæ æз хъуамæ сбæрæг кæнон, кæддæра лæмбынæг хъусын зонут æви нæ. Æз дзурдзынæн дзырдтæ, сымах та сæ фæлхат кæнут æнæ рæдыдæй.

Хъазт «Фæлхат кæн, ма фæрæди»: декабрь-январь-февраль; январь-декабрь-февраль; февраль-январь-декабрь; декабрь-январь-февраль.

**Хь.** Цавæр дзырдтæ фæлхат кодтат?  
**С.** Зымæджы мæйты нæмттæ.  
**Хь.** Цал мæйы вæййы зымæг?  
**С.** Æртæ.  
**Хь.** Фæд-фæдыл сæ ранымайут.  
**С.** Декабрь, январь, февраль  
**Хь.** Фыццаг зымæгон мæй кæцы у?  
**С.** Декабрь.  
**Хь.** Цы дзы зæгъæн ис?  
**С.** Декабры ахицæн вæййы аз.  
**Хь.** Цавæр мæй лæууы февралы размæ?  
**С.** Январь.  
**Хь.** Цы дзы зæгъæн ис?  
**С.** Январы ног аз райдайы.  
**Хь.** Фæстаг зымæгон мæй куыд хуыйны?  
**С.** Февраль.  
**Хь.** Зымæг – уый «хорз» у æви «æвзæр»? Цы у «æвзæр» зымæг? Цы у «хорз» зымæг?  
*(Сабиты дзуаппытæ.)*  
**Хь.** Сывæллæттæ, бакæсут-ма, нæ рудзгуытæй иуыл дис-сadjы нывæфтыд фæзынди. Цымæ, куыд æгъдауæй?  
*(Сабитæ сæ хъуыдытæ дзурынц.)*  
**Хь.** Сывæллæттæ, цæй æмæ махæй дæр алчи гæххæттыл йæхицæн къаннæг нывæфтыд скæнæд. Хъызт куыд тагъд «сныв кæны», мах дæр æй афтæ тагъд акæнæм.  
*(Сабитæ ныв кæнынц.)*  
**Хь.** Тынг хорз. Уынджы та зымæгон цауыл æмæ цæмæй ис ныв кæнæн?  
**С.** Хъилæй, æрмкъухæй, къахæй æмæ а. д. Ихыл дæр ис ныв кæнæн – хъилæй, зæгæлæй, дæгъæлæй æмæ а. д.  
**Хь.** Къулыл æмæ бандоныл та ис нывтæ кæнæн?  
*(Сабиты дзуаппытæ. Хъуамæ бамбарой æмæ сæ зæрдыл бадарой: нæй.)*



**Хъазт «Базондзынæн».**

**Хъ.** Сывæллæттæ, зымæгон цæмæй хъазын уарзут, уый мын сыхмах уе змæлдтытæй æвдисут, æз та йæ базондзынæн.

*(Сабитæ змæлыни, хъомылгæнæг дзуапп дæтты.)*

**Хъ.** *(дыууæ нывы æвдисы: къахдзоныгътæ æмæ къахкъæлæттæ).* Сывæллæттæ, цы уынут нывты? Иумæйагæй сæм цы ис? Хицæн та цæмæй кæнынц?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Куыд уæм кæсы, дзоныгъыл фæзы бырын æнцондæр у æви къуыбырæй?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Нæ республикæйы та, хи кæртæй дарддæр, кæм ис бырæн къахкъæлæттыл, дзоныгъыл?

**С.** Цъæйы комы, Майрæмададжы, Иссæйы цыртдзæвæны раз Терчы был æмæ а. д.

**Хъ.** Къахдзоныгътыл та? Уæдæ хоккейæ та кæм ахъазæн ис нæ горæты?

**С.** Их галуаны.

**Хъ.** Ныр та уыци-уыцитæ базонут. Лæмбынæг хъусут.

Ууыл ды тæхыс бæрзондæй,

Стæй йæ хохмæ ласыс ногæй. *(Дзоныгъ.)*

Мит зымæг дзæбæх куы 'руары,

Уæд дыууæ цæрдæг хæлары

Митыл фезгъорынц æмзондæй,

Сты æмхуызон асæй, кондæй.

Сты сæ фæдтæ дæр æнгæс –

Нарæг къахвæндæгтау, кæс! *(Къахкъæлæттæ.)*

Дон куы кæла, мах – æнцад,

Дон ныйих и – уайæм тагъд. *(Къахдзоныгътæ.)*

Хуыздæр фæут – базыдтат уыци-уыцитæ! Ноджы ма цы хуызы фæирхæфсут уæхи зымæгон?

**С.** Митын лæг саразæм, миткъуыбæрттæй фæхъазæм.

**Хь.** Цæй æмæ саразæм митын лæг.

*(Сабитæ, цыма митын лæг аразыны, сæ къухтæй ахæм эмæлдтытæ кæныны).*

**Хь.** Сывæллæттæ, цæмæй митын лæг бирæ рæстæг ма батайа, уый тыххæй цы 'рхъуыды кæнæн ис?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Ныр та, «3-аг уæлдай у», зæгъгæ, уыцы хъазтæй ахъазæм. Алчидæр уæ фæйнаг карточкæйы райсæд æмæ йыл уæлдай предмет ссарæд. Уæ хъуыды банысан кæндзыстут, зæгъæм, афтæ: «Æз дæн футболист. Мæн хъæуы пурти æмæ бутсæтæ, ракеткæ та мæ нæ хъæуы. Уый хъæуы теннисæй хъызгæйæ».

*(Сабитæ хæслæвард æххæст кæныны.)*

**Хь.** Хуыздæр фæут, сывæллæттæ. Хорз ахъазыдыстут абон. Нæ ныхас цауыл уыди? Уæ зæрдæмæ уæлдай тынгдæр цы фæцыд? Ныр та бавдæлæм æмæ уынгмæ ацауæм, атезгъо кæнæм æмæ ноджыдæр ахъазæм.

*15-æм ахуыр*

**Темæ:** «Ирыстони аивад».

**Нысан:**

– Ирыстон æмæ йæ аивады тыххæй зонындзинæдтæ ныффидар кæнын.

– Ирыстони цæрджыты аивадон сгуыхтытæй сæрыстыр куыд уой, сабиты афтæ хъомыл кæнын.

**Архайæн æрмæг æмæ фæрæзтæ**

**Цæстуынгæ:** æвдисæн фæйнаг, проектор, презентаци «Мæхи Дзæуджыхъæу» (*кæнæ горæты алы бынастты хуызистытæ, иллюстрацитæ*), Цæгат Ирыстони аивадон амалиуæджы иугонды арæзт алыхуызон фæлындæнтæ æмæ хæдзары дзауматы нывтæ; нæзы, кæрз, тæгæр, сывылдз, тулдз, кæрдо, бал, цым æмæ æндæр бæлæсты нывтæ.

**Райуаринаг:** бæзджын хъæбæр гæххæттæй лыггонд

хæдзары мигæнæнтæ, фæлындæнтæ, хъаматæ; маркертæ кæнæ гуашь; банкæтæ донимæ; алы ас цъæпойтæ (*кисточки*).

**Рагагъоммæ куыст:** æрцæттæ кæнын хæдзары мигæнæнты, хъаматы, фæлындæнты шаблонтæ.

### Ахуыры цыд

*Уаты иу хай у равдысты хуызы фæлыст. Сабитæ зылды мидæг лæууынц.*

**Хъ.** Сывæллæттæ, цæй æмæ кæрæдзийæн салам раттæм, фæлæ исты сæрмагонд хуызы. Хазби, мæ къона, æгас цу (*йæ армытъæпæнсæй йын йæ армытъæпæн æрхойы*). Хазби та Алинæйæн раттæд салам йæхирдыгонау, фæлæ æнæмæнг – худгæйæ! (*Хазби салам дæтты йе 'мбалæн, уый – йе 'мбалæн сæм а. д.*)

**Хъ.** Сæумæрайсом нæм постхæссæг писмо æрбалæвæрдта, æз æй нæ байгом кодтон уе 'рбацыдмæ. Ныр æм иумæ æркæсæм. Къонвертыл фыст ис, равдыстыты залай æрвыст кай у, уый. (*Байгом кодта писмо.*) Сывæллæттæ, хуынды гæххæтт у. Адæмон аивады равдыстмæ нæ хонынц. Цæуæм? Уæдæ нæ зæрдыл æрлæууын кæнæм, æхсæнадон бынаты хи куыд дарын хъæуы, уый.

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Равдыстыты зал ис Сабырдзинады проспекты, фæлладуадзæн парчы раз. Куыд бафтдыстæм уырдæм?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Тынг хорз! Ныр та атезгъо кæнæм нæ уарзон горæты уынгты.

Мынæг зæлы ирон мелоди. Хъомылгæнæг зæгъы сабитæн, цæмæй хæстæг бацæуой проектормæ. (*Проектор куы нæ уа,уæд спайда кæнæн ис горæты хуызистытæ кæнæ нывтæй.*) Сабиты хъус æрдары уынгты нæмттæм, фены-

ны аккаг бынæттæм. Сабитæ «азилынц» парчы. Педагог сын сæ зæрдыл æрлæууын кæны, ацы парк тынг рагон кæй у, уый. Уый фæстæ сабиты бахоны равдысты стендтæм. Стендтæ арæзт сты, уаты фæзуат куыд амоны, уымæ гæсгæ. Фоны хуызы зæлы ирон музыка.

**Хъ.** Сывæллæттæ, лæмбынæг-ма бакæсут, цы уынут ам, уымæ. Ирон адæмы къухамалы сфæлдыстад тынг алывæрсыг, хæдхуыз æмæ рæсугъд у. *(Стендтыл – къухамалы алыхуызон къабæзтыл дзурæг нывтæ: аивадон згъæргуыст, аивадон хъæдгуыст, гауызуафынад, цъындакæныны къухми. Кæд гæнæн ис, уæд хорз уайд æрмæст нывтæ нæ, фæлæ натуралон экспонаттæ дæр сæвæрын.)* Лæмбынæг бакæсæм, згъæртæй цы диссæгтæ аразæн ис, уыдонмæ. *(Сабитæн амоны аивадон згъæргуысты стендмæ. Цы уынынц, уымæй сæ фæрсы. Сабитæ дзуапп дæттынц.)*

**Хъ.** Уый ирон адæмы рагондæр дæсныйæдтæй иу у. Рагæй фæстæмæ дæр нæ фыдæлтæ тайын кодтой хуызджын згъæртæ. Æфсæн хæцæнгæртæ æмæ кусæнгæртæ арæзтой, дисы æфтауынц згъæрæй конд алыхуызон предметтæ æмæ фæлындæнтæ. Нæ фыдæлтæм стыр кад уыди куырды дæсныадæн. Скифтæ æмæ сæрмæтты згъæргуысты традицитæ цæрынц абон дæр, нæ рæстæджы къухджын дæснытæ сæ æнтыстджынай пайда кæнынц. Ацы стенды куыстытæй уæ зæрдæмæ тынгдæр цы фæццыд?

*(Сабитæ дзуапп дæттынц.)*

**Хъ.** Иннæ залы цы æвдыст цæуы, уымæ дæр æркæсæм. Уый та аивадон хъæдгуыстыл дзурæг у. Цы уынут ам та?

*(Сабитæ дзуапп дæттынц.)*

**Хъ.** Хæдзары мигæнæнтæ (къустæ, уидгуытæ æмæ а. д.) æмæ дзауматæ *(стъолтæ, бандæттæ æмæ а. д.)* нæ фыдæлтæ арæзтой хъæдæй. Хæдзары дзауматæй цы ранымайдзыстут? *(Сабитæ дзуапп дæттынц.)* Хæдзары нæм

чи ис, алы бон кәмәй пайда кәнаәм, цардыуаджы уыцы предметтәй та? Вәййынц рог, уәззау, әфсән, хъадын, фәлмән, хъәбәр. *(Сабитә дзуапп дәттыңы.)* Бәлвырд предметтә саразынән бәлвырд хъады мыггәтгәй пайда кодтой. Агъуыстаразән әрмәгән-иу райстой тәрс, сусхәд, нәзы. Хәдзары дзауматә – стьолтә, бандәттә, кьәләтджынтә, скьәппытә, тәрхәджытә әмә а. д. – арәзтой кәрз, тәгәр, сывылдз, тулдзәй. Уидгуытә, кьустә, кьуыстилтә, кәхцытә әмә хәдзары әндәр мигәнәнтә аразынаән-иу райстой сусхәд, кәрдо, бал, цым. *(Æвдисы бәләсты нывтә, сабитә та дзурыңы, зонгә сын чи у, уыцы бәләсты нәмттә.)*

**Хь.** Ныр та кьухмийы әндәр хуызмә әркәсәм – гауыз-уафыны аивад. Цы у уый? *(Сабитә сә хьуыдытә дзурыңы.)* Нә рагон фыдәлты әхсәнады гауыз уафын уыди сылгоймәгты хьуыддаг. Иумә-иу әрәмбырд сты әмә кьухми кодтой. Ацы равдысты уә зәрдәмә кәцы фәцыд тынгдәр? *(Сабитә дзуапп дәттыңы.)* Гауыз уафынаән цавәр әрмәг райсын хъәуы, уый зонут?  
*(Сабитә дзуапп дәттыңы.)*

**Хь.** Сывәлләттә, ныр, хьыгагән, нә рәстәг фәци әмә нә фәстәмә нә рәвдауәндонмә аздәхын хъәуы.  
*Сабитә хьомылгәнаәджы фәстә кьорды уатмә ацәуыңы. Залы ирон мелоди, кәрәдзи ивыңы горәсты алы бынәттә әвдисәг слайдтә.*

**Хь.** Әрбахәццә стәм нә кьорды уатмә. Равдысты уә зәрдәмә тынгдәр цы фәцыд? *(Сабиты дзуаппытә.)* Ракәсутма, равдыстыты заләй нын цыдәр тыхтон әрбарвыстой. Цымә дзы цы ис? *(Байгом әй кодта. Систа дзы бәзджын хъәбәр гәххәттәй лыггонд хәдзары дзауматә әмә мигәнәнтә, хәцәнгәртә әмә фәлындәнтә.)* Кәсут, алыхуызон хъәугә әрмәг нын әрбарвыстой, цәмәй сымах уә арәхстдзинад әмә фантази равдисат. Райсут,

кай уæ цы саив кæнын фæнды, уый, дзæбæх сбадут æмæ кусынмæ бавналут.

*Сабитæ райсың маркертæ æмæ гуашь, предметтæ аив кæның.*

*16-æм ахуыр*

**Темæ: «5 æнкъарæны».**

**Нысан:**

– Адæймаджы буары тыххæй зонындзинæдтæ уæрæхдæр кæнын, сабитæн амонын алыхуызон тæфтæ классификаци кæнын.

– Лæмбынæг хъусын æмæ кæсын куыд зоной, ууыл архайын, сæ цæстуынгæ-фæлгонцадон хъуыдыкæнынад сын рæзын кæнын.

– Сæ буары æнæниздинадæн аргъ куыд кæной, куыд æй хъахъхъæной æмæ фидар кæной, афтæ сæ ахуыр кæнын.

**Архайæн æрмæг æмæ фæрæзтæ**

**Цæстуынгæ:** дидинæг, дзæнгæрæг, лимон, къухы нывтæ; къамисæн; плакаттæ «Цæсты конд», «Хъусы конд»; 3 агуывзæйы донимæ: хуымæтæг дон, сæкæримæ дон, цæххимæ дон; хæтæлтæ алы сабийæн дæр; аудиофыст «Хъæды хъæлæстæ»; фæткъуы, кæрдо, цæхджын джитъри æмæ æнд. ах. дыргътæ æмæ халсарты кæрдихтæ; духийы флакон; алыхуызон æрмæгæй арæзт предметтæ; æвдисæн фæйнаг.

**Райуаринаг:** алы сабийæн дæр карточкæтæ алыхуызон нывтимæ: лæппу чъизи къухтæй йæ цæстытæ æууæрд; ирд хур (ома – хурмæ кæсæн нæй); лампочкæ æмæ йæ алыварс – чиныг, цъындагæнæн къæбæлтæ, ручкæ, судзин (ацы преметтимæ архайд домæ ирд рухс); компьютер æмæ сахат (компьютерæй хъазгæйæ бæрц зонын хъæуы); саби хуысгæйæ чиныг кæсы; тæнгæд пырхæнæн къаннæг балон (цæстытæ хъахъхъæнын хъæуы зианхæссæг

тæнгъæдæй); дураæхсæн (цæстытæ хъахъхъæнын хъæуы исты сыл сæмбæлынæй); къаннæг айдæн алы сабийæн дæр.

## Ахуыры цыд

*Къорды уаты уынæн рæтты фидаргонд сты нывтæ: дидинаг, дзæнгæрæг, лимон, къух. Хæслæвæрдтæ дæр сты уым.*

*Сабитæ гауызыл тымбылæй бадынц.*

**Хъ.** Сывæллæттæ, радыгай уæ алчи йæ сыхаджы къух рæвдаугæ æрсæрфæд æмæ йын исты зæрдæлхæнæн ныхас зæгъæд. Зæгъæм: «Сослан, тынг æхсызгон мын у дæ уынд! Кристина, ды тынг рæсугъд чызг дæ, уæлдайдæр, худгæ куы фæкæныс, уæд». (*Сабитæ кæрæдзийæн æгасцуйай зæгъынц.*) Сывæллæттæ, цы у нæ алфамбылай дуне?

*Сабиты дзуаппытæ.*

**Хъ.** Куыд базонгæ уæвæн ис нæ алфамбылай дунеимæ?

*Сабиты дзуаппытæ.*

**Хъ.** Йæ райгуырдай фæстæмæ адæймаг æнкъары æмæ зонгæ кæны йæ алфамбылай дунеимæ. Уыцы хъуыддаджы йын хорз æххуысгæнджытæ ис. Уыци-уыци куы базонат, уæд зæгъдзыстут фыццаг æххуысгæнæджы ном. Лæмбынæг хъусут:

*Æхсæвыгон дыууæ рудзынджы 'хгæд вæййынц,*

*Сæумæрайсомæй саудалынгмæ гом вæййынц.*

**С.** Уыдон цæстытæ сты.

**Хъ.** Адæймаджы цæстытæ цæмæн хъæуы? (*Цæмæй йæ алфамбылай алчыдæр уына.*)

**Хъ.** Цæст куыд конд у, уый базонын уæ фæнды? (*Амонны къамисæнмæ.*) Уый цы у? Ныртæккæ æз къаннæг кънопкæйыл æрхæцдзынæн. Цы уынут?

**С.** Къаннæг хуынкъ фегом.

**Хъ.** Уыцы хуынкъæй мидæмæ бакæлынц рухсы тынтæ.

Пленкайыл аерхауынц ама сныв каенынц, мах цы кьам фæисæм, уый. Раст афтæ конд сты нæ цæстытæ дæр. Цæсты гагуыйы алыварс цы хуызджын зиллак ис, уый хуыйны цæсты ирд цъар. Йæ хуыз алыхуызон ваййы – адæмай камаен сау цæстытæ ис, камаен аервхуыз ама а. д. Цæсты гагуыйы уылты цæсты фæмидаг ваййынц рухсы тынтæ ама уый фæрцы мах уынаем, цæма кæсæм, уый.

*Хорз уаид сабитæн равдисын плакат «Цæсты конд».*

**Хь.** Цæстытæн ис хорз хъахъхъанджытæ. Куыд уæм кæсы, чи сты?

*Сабитæ сæ хъуыдытæ дзурынц.*

**Хь.** Аерфгуытæ ама цæстыхаутæ хъахъхъаенынц цæстытæ хиды аертæхтæй. Цæсты рыджы мур куы бахауы, уæд йæ цæссыг акæлы ама асыгъдаг ваййы. Кæд ама цæст йæхæдаг йæхи хъахъхъаны, уæддæр адæймаг дæр хъуама йæ цæстытæ хъахъхъана. Уымæн ис сæрмагонд уагæвæрдтæ ама сæ зæрдыл дарын хъæуы.

*Сабитæ райсынд фæйна картчкæйы алыхуызон нывтима: лæппу чъизи къухтæй йæ цæстытæ æууæрдды; ирд хур (хурма кæсен наей); судзгæ цырагъ, йæ алыварс – чиныг, цъындагæнаен къæбæлтæ, ручкæ, судзин (уыдонимæ архайд ирд рухс домы); компьютер ама сахат (компьютеримæ архайд дæргъвæстин хъуама ма уа); саби хуысгæйæ чиныг кæсы ама а. д. Сабитæ дзурынц уагæвæрдтæ.*

**Хь.** Ацы уыци-уыци базондзыстут? Хохы дыууæ фарс дыууæ уайыджы лæууынц.

**С.** Хъустæ.

**Хь.** Адæймаджы хъустæ цæмаен хъæуынц?

**С.** Хъусынæн.

**Хь.** Уæ цæстытыл ауайын кæнут, цыма хъæды тезгъо кæнаем. Уæ цæстытæ сæхгæнут ама лæмбынаг байхъусут. *(Зæлы аудиофыст «Хъæды зæлтæ».* Сабитæ дзурынц,



цы фехъуыстой, уый.) Цæй æмæ ныр та «Хæлд телефон»-æй ахъазæм. Куыд уæм кæсы, куыд у, афтæмæй цæуылнæ фехъуыстат?

**С.** Æгæр тагъд æй загътой, мынæг хъæлæсæй.

**Хъ.** Сывæллæттæ, хъустæ та куыд хъахъхъæнын хъæуы?

*Хъомылгæнæг сабитимæ ватманы сыфыл схемæйы хуызы æвдисы уагæвæрдтæ: хъустæ хъæуы сыгъдæг дарын, æхсын, тыхджын хъæр æмæ гуыппытæй хизын, уазалай сæ хъахъхъæнын, сæ хуылфмæ сын мацæмæй æвналын.*

**Хъ.** Ныр та ног уыци-уыци базонут. Æдзухдæр фæкусы, куы фæкæнæм дзургæ, фæулафы алкæд, куы нæ кæнæм дзургæ. (*Æвзаг.*)

**Хъ.** Стъолоыл – æртæ агуывзæйы донимæ. Иу агуывзæйы дон айдагъ йæхæдæг у, иннæйы – сæкæримæ, æртыккаджы – цæххимæ. Фæлæ сæ куыд раиртасæн ис?

**С.** Сæ ад сын фенын хъæуы.

*Хъомылгæнæг зæгъы сабитæн, цæмæй хæтæлтæ райсой æмæ кæцыфæнды агуывзæйы дон адæй феной.*

**Хъ.** Цы уыди уæ агуывзæты? Йæ раиртасынæн уын цы феххуыс кодта? (*Æвзаг.*) Æвзагæн йæ кæрон иртасы адджын, йæ фæрстæ та – туаг, маст æмæ цæхджын. Цæй æмæ ног хъазтæй ахъазæм. Хуыйны «Йæ адмæ гæсгæ йæ базон». Сабитæ сæ цæстытæ бацъынд кæнынц, хъомылгæнæг сын ратты фæйнæ фæткъуыйы (кæрдойы, цæхджын джитъ-рийы æмæ а. д.) кæрдихы.

**Хъ.** Æвзаг та куыд хъахъхъæнын хъæуы? (*Тынг тæвд æмæ тынг уазал хæринаг ма хæр, æнæзонгæ хойрагæй дæхи хиз.*)

**Хъ.** Ныр та уæ цæстытæ сæхгæнут æмæ зæгъут, цы банкъардтат. (*Духи апырх кодта.*)

**С.** Тынг хæрздæф скодта.

**Хъ.** Уæ цæстытæ байгом кæнут. Уый духийы тæф у. Цæй фæрцы йæ банкъардтат?

С. Нæ фындзты фæрцы.

**Хь.** Тынг хорз фындзтæ уын ис. Фæйна къаннаг айдæны-ма райсут æмæ уæ фындзтæм дзæбæх бакæсут? Мæнæ адон сты фындзыхуынчъытæ. Мидæгæй уæ фындзы цы уынут?

С. Чысыл хъуынтæ.

**Хь.** Цæмæн хъæуынц?

С. Цæмæй нын нæ фындз микробтæй хъахъхъæной.

**Хь.** Раст у: рыг æмæ микробтæ фындзмæ нæ уадзынц. Ныр нын, зæгъæм, фындз нæй, уæд та цы уайд?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Алыхуызон тæфтæ æнкъарын хорз цæмæй у?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Цæй æмæ алыхуызон тæфтæн нæмттæ æрхъуыды кæнæм. Æз уын цалдæр тæфы зæгъдзынæн, сымах та сын иумæйаг ном æрхъуыды кæнут. Цæттæ стут? Уарди, сирень, джыджына (*ландыш*) – дидинаджы тæф; хъæдындз, нуры, цывзы – хъацæнты тæф; тахынæг (*колбаса*), дзул, дзидза – хойраджы; алтъами, неси, апельсин – дыргъты тæф. *(Ацы хъазт карточкæтæм гæсгæ дæр акæнæн ис: саби нывмæ гæсгæ æрхъуыды кæны ном.)*

**Хь.** Куыд хъуамæ хъахъхъæнæм мах нæ фындзтæ?

С. Æнæзонгæ тæнгæдтæм смудæн нæй, исты предметтæ фындзы тъыссæн нæй.

**Хь.** Ныр та уын фæстаг уыци-уыци зæгъдзынæн.

*Фондз æфсымары – æмгæрттæ,*

*Асæй сты æндæрхуызæттæ.*

С. Æнгуылдзтæ.

**Хь.** Ацы нысаны бын та цы ис? Ракæсут-ма, алыхуызон предметтæ. Ныртæккæ сæ æз дзурдзынæн, сымах та уæ цæстытæ бацъынд кæнут, къухæй сæ басгарут æмæ зæгъут, цавæртæ сты, уый.

С. Фæлмæн (*уазал, дæрзæг, æфсæн, хъæдын, авджын æмæ а. д.*).

**Хь.** Куыд æй базыдтат, уынгæ куы ницы кодтат, уæд?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Къухæй æвнæлдтат предметтæм æмæ афтæмæй базыдтат, чи дзы цавæр у, уый. Адæймаг æнкъары хъарм æмæ узал, дæрзæг æмæ фæлмæн, йæ буарыл цы цъар ис, уый фæрцы. Хъæуы йæ хъахъхъæнын, фæлæ куыдæй?

**С.** Хъуамæ йæм зилай. Дæ буар фæлыг, фæхъæдгом ис, зæгъгæ, уæд æй хъæуы æрæхсын æмæ йодæй байсæрдн. Тæвд предметтæм лæбурæн нæй. Къухтæ, къæхтæ, цæсгом узалæй хъахъхъæнын хъæуы. Дæ уæлæдарæс хъуамæ бонхъæдмæ гæсгæ уа.

**Хь.** Сывæллæттæ, тынг хорз! Цæвиттон, не 'ххуысгæнджытæ сты нæ фондз æнкъарæн оргæны: цæстытæ, хъустæ, æвзаг æмæ а. д. Ныр та уæ нысантæ фæйнæгыл бафидар кæнут æмæ зæгъут, не 'ххуысгæнджытæй абон кæцымæ тынгдæр бахæлар стæм, уый.

*Сабитæ дзуапп дæттынц. Хъомылгæнæг хатдзæг кæны.*

*17-æм ахуыр*

**Темæ: «Фыдыбæстæ хъахъхъæнджытæ».**

**Нысан:**

– Уæрæсейы æфсады алыхуызон дæсныйæдты тыххæй сабитæн радзурын; æфсæдты алы хуызтæ иртасын сын амонын; дарддæр сæ Цæгат Ирыстон-Аланийы картæимæ зонгæ кæнын, республикæйы арæнтæ сын бацамонын.

– Ныхасы рæзтыл кусын. Диалог æмæ монолог.

– Райгуырæн бæстæмæ уарзондзинады æнкъарæн рæзын кæнын, фыдыуæзæджы æмæ бæстæйы патриоттæ хъомыл кæнын.

**Архайæн æрмæг æмæ фæрæзтæ**

**Цæстуынгæ:** арæнхъахъхъæнæг, тæхæг, ракетæуадзæг, автомобиль ракетæтимæ, танк æмæ танкисты нывтæ; дунейы картæ; Ирыстоны картæ; æвдисæн фæйнæг.

**Райуаринаг:** гæххæттæ сыфтæ; фломастертæ; æфсæддон техникайы нывтæ; арæнхæхъхъæнæг, тæхæг, танкист, ракетæуадзæджы нывтæ.

### Ахуыры цыд

*Сабитæ зылды лæууыны.*

**Хь.** Сывæллæттæ, раздæр уал кæрæдзийæн салам раттæм. Йæ галиу фарс цы сыхаг лæууы, уымæн уæ алчидæр йæ къух райсæд, рæвдаугæ хъæлæсæй йæм фæдзурæд æмæ йыл бацин кæнæд. Зæгъæм, мæнæ афтæ: «Зæринаæ, дæ уынд мын куыд æхсызгон у, уый куы зонис!»

Ныр та мын зæгъут, арæнхæхъхъæнæг чи у, уый. Цы зонут арæнхæхъхъæнджыты тыххæй?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Цæй æмæ æркæсæм Уæрæсейы арæнтæм.

*Сабитæ сæ хъомылгæнæгима хæстæг бацæуыны дунейы картæмæ æмæ ссарыны Уæрæсе.*

**Хь.** Ныр та картæйыл нæхи Ирыстон ссарут. Æркæсут ын йæ арæнтæм. Уыцы арæнтыл лæууыны салдæттæ æмæ се 'фсæддон хæс æххæст кæныны, сæ Фыдыбæстæ хъæхъхъæныны. Иу хатт-ма мын зæгъут, куыд хуыйныны, арæнтæ чи хъæхъхъæны, уыцы æфсæддонтæ?

**С.** Арæнхæхъхъæнджытæ.

**Хь.** Кæм лæууыны арæнхæхъхъæнджытæ?

**С.** Арæныл.

**Хь.** Арæнгæронис арæнгæсуат, исдзы арæнтыцæджындытæ. *(Нывтæ æвдисы.)* Куыд хуыйныны, уæлдæфон арæнтæ чи хъæхъхъæны, уыцы æфсæддонтæ та?

**С.** Тæхджытæ.

*Хъомылгæнæг æвдисы тæхæджы ныв.*

**Хь.** Райгуырæн бæстæйы арæнтæ хъæхъхъæнынæн хъæуы æндæр хæстон дæсныæдтæ дæр. *(Æвдисы танчы ныв.)*

**Хь.** Танк чи скъæры, уыцы адæймаджы дæсныад та куыд хуыйны?

**С.** Танкист.

*Хъомылгæнæг æвдисы танкисты ныв.*

**Хъ.** Куыд хуыйны, ракетæ чи суадзы, уыцы адæймаджы дæсныйад? (*Æвдисы автомобили ныв ракетæтимæ.*)

**С.** Ракетæуадзæг.

**Хъ.** (*æвдисы ракетæуадзæджы ныв*). Нæ Райгуырæн бæстæйы арæнтæ чи хъахъхъæны, уыцы æфсæддон цыхуызæн хъуамæ уа?

**С.** Æнæниз, ныфсхаст, хъæбатыр, тыхджын.

**Хъ.** Цæй æмæ, цыма тæхджытæ стæм, иууылдæр нæхи афтæ скæнæм.

**Хъазт «Тæхджытæ».**

**С.** (*имитаци кæныныц бæлвырд змæлдтытæ*).

Мах тæхæм бæрзонд,

Мах тæхæм ныллæг,

Мах фæтæхæм дард,

Мах тæхæм хæстæг.

**Хъ.** Ныр та уын бæрнон хæс: алчидæр уæ райсæд æфсæддоны ныв æмæ иннæ нывты 'хсæн ссарæд уымæн йæ дæсныйадмæ гæсгæ ныв. Загъæм, тæхæгæн – хæдтæхæг, танкистæн – танк æмæ а. д.

*Сабитæ æххæст кæныныц хæславард.*

**Хъ.** Сывæллæттæ, ныр та мах иумæ хъуамæ ног хæстон машинæ æрхъуыды кæнæм. Мæнæ уын хæстон техникæйы алы хуызтæ. (*Нывтæ равæры.*) Алы моделæй дæр сымах хъуамæ иу хай райсат, баиу сæ кæнат æмæ стæй, цы уæм рауад, уый сныв кæнат.

*Сабитæ æххæст кæныныц хæславард.*

**Хъ.** Сывæллæттæ, иттæг хорз бакуыстат! Абоны ахуырæй уæ зæрдыл цы бадардтат, уæ зæрдæмæ дзы тынгдæр цы фæцыд?

**Темæ:** «Дæхи хъахъхъæн».

**Нысан:**

– Хæдзары чи ис, уыцы предметтæй, семæ раст куы нæ архайай, уæд, тæссаг чи у, уыдоны тыххæй сабитæн радзурын; цæмæй мацы фыдбылызы бахауай, уый тыххæй æнæзонгæ адæймæгтæй хи дард ласын кæй хъæуы, уый сабиты зонды ныффидаг кæнын.

– Логикон хъуыдыкæнынад æмæ ныхасы рæзтыл кусын, анализ кæнын зонын, лæмбынæг кæсын æмæ хъусын зонын.

– Сабитæн амонын æдасдзинады хуымæтæг уагæвæрдтæ æххæст кæнын, алцыппæтæй дæр сæхи хъахъхъæнын.

**Архайæн æрмæг æмæ фæрæзтæ**

**Цæстуынгæ:** сæрмагонд къуым «Бинонтæ» (цардыуаджы прибортæ æмæ алыхуызон мигæнæнтæ); пьолыл нывгонд «фистæджыты ацæуæн»; нывтæ (*тызмæг нæлгоймаг, сългоймаг, пурти*).

**Райуаринаг:** предметон нывтæ – «тæссаг» предметтæ (*дзæбуг, судзин, хырх, иту, миксер, самовар, цайдан, кард æмæ а. д.*).

### Ахуыры цыд

**Хъ.** Сывæллæттæ, ныртæккæ сымах фестдзыстут артисттæ, фæлæ уæ дзурыны сæр нæ хъæуы – мимикæйы руаджы хъуамæ уæ зæрдæйы равг æмæ, цы бакæнинаг стут, уый равдисат. Цæттæ стут? Уæдæ равдисут, цы уын у æхсызгон (хъыг), кæй стут хъæбатыр (тæппуд), хъæлдзæг (æнкъард) æмæ а. д. Тынг хорз! Диссаджы артисттæ стут! Ныр та, йæхи стыр чи хоны, уыдон сæ къухтæ сдарæнт. Искай уæ ныридагæн уæ ныййарджытæ хæдзаргæсæй ныууагътой? (*Сабитæ дзуапп дæттыны.*)

**Хь.** Аемæ зонут, хæдзары тæссаг цæмæйты у, уый? Мæнæ ацы нывты 'хсæн равзарут, йемæ хъавгæ куы нæ архайай, уæд фыдбылыз чи æрхæсдзæн, уыцы предметы ныв.

*Сабитæ æвзарыныц «тæссаг» предметтæ: дзæбуг, судзин, хырх æмæ а. д. Цардыуаджы прибортæ æмæ хæдзары мигсенентыл æвæрыныц фæдзæхсыны нысæнттæ: зылды мидæг дзуар – пайда кæнæн дзы нæй; зылды мидæг хъæрон нысан – архæстгай дзы пайда кæн.*

**Хь.** Сывæллæттæ, спичкæтæй хъазæн цæуылнæ ис?

**С.** Зынгирвæзтæй тас у.

**Хь.** Зынг сирвæзти, зæгъгæ, уæд кæмæ фæфæдис кæнын хъæуы, стæй цавæр номырæй?

**С.** Зынгхуыссынгæнджытæм фæдзурын хъæуы. Сæ телефон – 01.

**Хь.** Исчи куы æрбарынчын уа, уæд та кæмæ дзурын хъæуы?

**С.** Дохтырмæ – 03. Газы тæф куы банкъарай дæ фатеры, уæд та – 04.

**Хь.** Уæ дуар уын æнæзонгæ адæймаг хойы æмæ йæ бакæнын домы, уæд та?

**С.** Пъæлицæмæ – 02.

**Хь.** Куыд уæм кæсы, уынджы исты фыдбылызы бахауæн ис?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Фенæм уæдæ. Фæндаджы сæрты нæ ахизын хъæуы. Цы бакæнæм?

**С.** Фистæджыты ацæуæнмæ нæхи байсæм, фыццаг уал акæсæм галиуæрдæм, стæй та рахизæрдæм æмæ уый фæстæ иннæ фарсмæ нæ ных саразæм.

**Хь.** Кæсут-ма – пурти. Фæндаг – уæрæх. Цалынмæ машинæтæ нæ зынынц, уæдмæ уал фæндаджы хъæбæрыл футболæй ахъазиккам?

**С.** Фæндагыл хъазæн нæй. Машинæ фæзындзæн æмæ нæ ныццавдзæн.

**Хь.** Аеркасут-ма нывмæ. Цыдæр æнахуыр адæймаг лæууы. Истæмæй дзы тæссаг у махæн?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Сывæллæттæ, зæххыл хорз адæм тынг бирæ ис, фæлæ дзы æвзæртæ дæр ис. Хьуамæ сæ сымах уæхи хъахъхъæнат. Иунагæй куы уат, уæд æнæзонгæ адæймагимæ дзургæ дæр ма кæнут æмæ дзы исгæ дæр мацы кæнут. Аргъæутты дæр уый тыххæй арæх куы дзырдауы. Уæ зæрдыл ма лæууы, мæнгард æнæзонгæтæ аргъауы æнæхин архайджыты бабын кæнынмæ куыд фæтырнынц, уый?

**С.** «Колобок», «Бирæгъ æмæ авд сæныччы», «Гæды, Уасæг æмæ Рувас» æмæ а. д.

**Хь.** Наташæ, æнæзонгæ адæймаг дæ йемæ акæныныл куы архайа, уæд дауæн цы ми кæнын æмбæлы? *(Фæдис хъæр кæнын, йæ ныхмæ лæууын, æххуысмæ сидын.)*

Арсен, исчи дæ фæсте куы сура, уæд цы ми хьуамæ кæнай? *(Фылдæр адæм кæм и – дуканийы, кафеийы, – уырдаем базгъорай æмæ ныффæдис кæнай.)*

Сослан, уынджы кæнæ транспорты исты тыхтон куы ссарай, уæд цы ми кæндзынæ? *(Æвналæн æм нæй – чи зоны дзы бомбæ ис.)*

Алина, горæты куы фæдзæгъæл уай кæнæ уынджы дæ мадæй куы фæиппæрд уай, уæд цы ми кæндзынæ? *(Дæ мадæй кæм фæхицæн дæ, уыцы ран æм банхъæлмæ кæс – дæ мад дæр дæ, бæлвырд, агуры æмæ, чи зоны, уырдаем æрбацæуа. Дæ бон у, хæстæгдæр дуканимæ бацæуай æмæ æххуыс бацагурай. Кæнæ та фæйнардæм акæс æмæ, пъæлицæйагыл дæ цæст куы сæрхæца, уæд уымæн дæ хабар ракæн æмæ дын баххуыс кæндзæн.)*

**Хь.** Сывæллæттæ, тынг хорз! Уынджы бирæ фыдбылызтæ æмбæхст ис, æмæ сымах хьуамæ уæ зæрдыл хорз бадарат: æнæ хистæртæй хæдзарæй æддæмæ цæуæн нæй. Ныр та райсут гæххæтт æмæ фломастертæ æмæ, абон цы



уагæвæрдтыл дзырдтам, уыдонæй иу сныв кæнут. Нæ нывтæ кæстæр сабитæн балæвар кæндзыстæм, цæмæй уыдон дæр сæхи хъахъхъæной фыдбылызæй.

*19-æм ахуыр*

**Темæ:** «Адæмы 'хсæн. Кæмæй дæн æз сæрыстыр».

**Нысан:**

– Ирыстонæн кад чи кæны, уыцы разагъды адæймæгты тыххæй зонындзинæдтæ фæуæрæхдæр кæнын.

– Рæзын кæнын логикон хъуыдыкæнынад, коммуникативон миниуджытæ.

– Ирыстоны кадмæ чи æфтауы, уыцы зынгæ адæймæгтæй сæрыстыр куыд уой, искæй бамбарыны хъомыс сæм куыд уа, сабиты афтæ хъомыл кæнын.

**Архайæн æрмæг æмæ фæрæзтæ**

**Цæстуынгæ:** Ирыстоны зындгонд адæймæгты къамтæ (Хетæгкаты Къоста, Тугъанты Махарбег, Абайты Васо, Плиты Иссæ, Кучиты Юри, Дудараты Вероникæ, Гергиты Валери æмæ а. д.); симды мелодийы, классикон музыкалон уацмысы аудиофыст.

**Райуаринаг:** амонаен лæдзджытæ; Хетæгкаты Къоста æмæ Тугъанты Махарбеджы нывты репродукцитæ.

## **Ахуыры цыд**

*Сабитæ зылды лæууыны.*

**Хъ.** Сывæллæттæ, ракæсут-ма, мæ къухы ис дидинаг, фæлæ хуымæтæджы дидинаг нæу – уый бæллицтæ æххæст кæны. Мах æй ныртæккæ къухæй-къухмæ дæтдзыстæм, алчидæр хъæрæй йæ бæллиц дзурдзæн, афтæмæй. Æз райдайдзынæн фыццаг. Мæн фæнды, Тимур, цæмæй нæ къорды сабитæ иууылдæр æдæрсгæ кæсын базоной. *(Дæтты дидинаг Тимурмæ.)*

Тимур. Мæн фæнды, цæмæй райсом уа хур бон, æмæ мах тезгъо кæнынмæ ацæуæм. *(Дæтты дидинаг Алинæмæ æмæ а. д.)*

**Хь.** Сывæллæттæ, чи сты хъомыл адæм?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Сабитæ та? *(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Сабитæ æмæ хъомыл адæм, хистæртæ, кæрæдзи æнгæс сты. Цæмæй?

*(Сабиты дзуаппытæ: (уутæ дæр æмæ иннæтæ дæр адæймæгтæ сты, ис сын фæйна дыууæ цæсты, дыууæ къахы, дыууæ къухы, сæр, дзурыны, худыны, вæййыны сæнкъард, хъæлдзæг æмæ а. д.)*

**Хь.** Хицæн та цæмæй кæнынц?

*(Сабиты дзуаппытæ: (хъомыл адæм сты тыхджын, стыр, зоныны кæсын, фыссын, хæринаг кæнын, хуыйын, хæдзæрттæ аразын æмæ а. д.)*

**Хь.** Хъомыл адæмæн æнæ сабитæй сæ бон фæцæрын у, сабитæн та æнæ хъомыл адæмæй? Цæуылнæ?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Куыд уæм кæсы, хъомыл адæмæн æннцондæр у цæрын зæххыл æви сабитæн? Цæмæн?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Хъомыл адæмы дуне тынг вазыгджын æмæ цымыдисаг у. Уыдон æдзухдæр кæнынц кусгæ. Ис ахæм адæймæгтæ, йæ фæллоуæ æрмæст йæхицæн æмæ йæ бинонтæн нæ, фæлæ йæ горæт, йæ республикæ, йæ бæстæйæн дæр кад чи кæны. Сымах ахæм адæймæгтæй искæй зонут?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Хонын уæ равдыстмæ. Хуыйны «Нæ зындгонд æмзæххонтæ». Кæй хонæм æмзæххон?

*Сабиты дзуаппытæ.*

**Хь.** Равдысты стендмæ бакæсут. Кæй къам у? *(Къостайы къаммæ амонь.)*

С. Хетагкаты Къоста. Стыр ирон поэт æмæ нывгæнæг.

**Хъ.** Йе 'мдзæвгæтæй исты уæ зæрдыл лæууы?

*Сабитæ дзурынц Къостайы æмдзæвгæтæ.*

**Хъ.** Къоста уыди дæсны нывгæнæг дæр. Йæ куыстытæм-ма йын бакæсут. Дисæфтауæг сты стыр ирон нывгæнæг Тугъанты Махарбеджы нывтæ дæр. Лæмбынæг-ма йын йæ нывтæм бакæсут. Зæгъут-ма, сывæллæттæ, нывгæнæг суæвын алкæй бон дæр у?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Зæгъут-ма, чи у президент? Йæ куыст цæй мидаг ис?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Цавæр хæстæ æвæрд ис горæты мэрыл та? Чи у мэр, уый зонут?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Нæ райгуырæн горæт уæ зæрдæмæ цæуы? Уæлдай тынгдæр дзы уæ зæрдæмæ цы цæуы?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Мэр дæр æмæ президент дæр тынг ахсджиаг фарстæг лыг кæнынц. Уый тыххæй та бирæ зонын хъæуы. Сымахæн уæ бон уайд? Уæдæ-ма мын дзуапп раттут, зæгъæм, ахæм фарстæн: цы дон акалд, уый куыд æрæмбырд кæнæн ис?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Тынг хорз! Ныр та мæнæ ацы стендмæ хæстæгдæр æрбалæуут. Цы уынут?

С. Æфсæддоны къам.

**Хъ.** Уый у ирон хъайтар Плиты Иссæ. Йæ хæстон сгуыхт-дзинадтæй Ирыстонæн кад скодта. Хæсты рæстæджы бирæтæ фесгуыхтысты, сабырдзинад хъахъхъæнгæйæ. Сывæллæттæ, цæмæй зæххыл хæст макуал уа, уый тыххæй цы кæнын хъæуы?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Ацы стендыл та цы уынут?

С. Артистæ кафынц.

**Хь.** Уыдон сты нæ номдзыд ансамбль «Алан»-ы кафджытæ. Куыд рæсугъд кафынц, уымæ-ма бакæсут (*сабитæн видео æвдисы*). Уæ зæрдæмæ фæцыди сæ кафт? Цæй æмæ мах дæр асимæм.

*Сабитæ кафынц ирон музыкаемæ гæсгæ.*

**Хь.** Иннæ портретæм бакæсут. Куыд уæм кæсы, уыцы адæймæгтæн та сæ дæсныад цы у? (*Дирижертæ Гергиты Валери æмæ Дудараты Вероникайы хуызистытæ концертты рæстæг.*) Тынг хорз, сывæллæттæ! Куыд æй базыдат, дирижертæ сты, уый?

*Сабиты дзуаппытæ.*

**Хь.** Ныр та уæхæдæг бафæлварут дирижерæй «акусын». Райсут амонæн лæдзджытæ æмæ, цыма дирижеры лæдзджытæ сты, афтæ сæ архайут.

*Зæлы скъуыддзаг классикон уацмысæй. Сабитæ «дирижертæ» фестæдысты.*

**Хь.** Хорз арæхсут, фæлæ æцæг дирижер цæмæй суай, уый тыххæй, кæй зæгъын æй хъæуы, дзæвгар бафыдæбон кæнын хъæуы – хъуамæ уал раздæр каст фæуай музыкалон скъола, уый фæстæ училище, консерватори. Искай уæ фæнды музыкант суæвын?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Сывæллæттæ, абон кæй кой ракодтам, уыдон сты Ирыстоны зындгонд адæймæгтæн æрмæст сæ къаннæг хай. Тынг бирæ у, йæ адæмæн, йæ республикайæн, йæ бæстæйæн йе 'нтыстытæй кад чи скодта, уыдоны нымæц: дохтыртæ, зарæггæнджытæ, нывгæнджытæ, фысджытæ, спортсментæ, цирчы артистæ, конструктортæ, денджызы науты капитантæ, тæхджытæ... Уыдоны тыххæй мах амæй фæстæмæ дæр дзурдыстæм. Æз æппындæр дызæрдыг нæ кæнын иу хъуыддагыл: куы сыстыр уат, уæд сымах дæр æнæмæнг нæ адæмы кад ноджы фæуæлдæр кæндзыстут.

**Темæ:** «Сылгоймаджы фарн».

**Нысан:**

– Сывæллæттæ зонгæ кæнын, сылгоймæгтæ фылдæр æнтыстытæ цы дæсныйæдты равдыстой, уыдонимæ.

– Рæзын кæнын хъуыдыкæнынады алы формæтæ, сабиты дзырдурат хъæздыгдæр кæныныл кусын, рæзын кæнын эмпатийы æнкъарæн.

– Сæ ныййарæг мад æмæ æппæт иннæ сылгоймæгтæн дæр аргъуыц куыд кæной, сабиты афтæ хъомыл кæнын.

**Архайæн æрмæг æмæ фæрæзтæ**

**Цæстуынгæ:** къорды – сабиты мадæлты къамтæ; амонæн лæдзæг.

**Райуаринаг:** рагацау сабитæ кæй сцæттæ кодтой, уыцы паспартутæ.

**Рагагъоммæ куыст:** сабитæн бахæс кæнын сæ мадæлты къамтæ æрбахæссын; сабитимæ иумæ саразын, уыцы къамтæ кæм бавæрдзысты, ахæм паспартутæ.

### Ахуыры цыд

*Сабитæ гауызыл тымбылæй бадынц.*

**Хъ.** Сывæллæттæ, куыд кæсын, афтæмæй ныртæккæ уæ зæрдæйы раг тынг хъæлдзæг у. Мæнæн дæр афтæ. Адæймæджы зæрдæ куы фæрайы, уæд æдзухдæр йæ мидбылты фæхуды, йæ цинæй исчи дæр куы фæхайджын уайд, уый йæ фæфæнды. Нæ абоны ныхасы сæр чи у, уыцы адæймæгты коймæ æнæ йæ мидбылты бахудгæ ничи фæлаудзæн. Абон уæ æз хонын хуызистыты равдыстмæ. Хуыйны «Нæ мадæлтæ».

*Сабитæ уаты рæбынмæ бацæуынц. Уым – сæ мадæлты хуызистытæ къулыл ауыгъд. Сабитæ равдыст рагацау хъуамæ ма феной.*

**Хь.** Кæсут-ма, сывæллæттæ, равдыст куыд рæсугъд рауад!  
Кæй къамтæ дзы уынут?

**С.** Нæ мадæлты.

**Хь.** Цæй æмæ сæ рæвдаугæ нæмттæй схонæм!

*Сабитæй алчидæр йæ удæй арт цæгъды. Зæгъæм: «Мæ рæсугъд мамæ, мæ хурзæрин» æмæ а. д.*

**Хь.** Хуыздæр фæут! Ныр та радзурут, кæй мад уæ цы зоны кæнын, уый тыххæй.

*Сабитæ радъгай дзурыны: «Мæ мадæй хуыздæр хуыйын ничи зоны» æмæ а. д.*

**Хь.** Ныр та хъазт «Мæ мады сурæт». Радзурут, уæ мадæлтæ цыхуызæн сты, уый, цæмæй нæ цæстытыл ауайой.

Иу саби дзуры, зæгъæм, йæ мад масты кæнын æмæ æфхæрын кæй нæ зоны, уайдзæф дæр фæлмæн хъæлæсы уагæй кæй фæкæны, уый тыххæй æмæ а. д. Иннæ сабитæ зæгъыны: «Дæ мад у фæлмæн æмæ хæларзæрдæ адæймаг» æмæ а. д.

**Хь.** Тынг хорз! Мад цы нæ зоны, зæххыл ахæмæй ницы ис! Мадæлтæ ис адæмæн дæр æмæ цæрæгойтæн дæр. Цæрæгойтæ дæр, уæ мадæлтау, сæ лæппынты рæвдаугæ хъомыл кæнынц. Ахъазæм ног хъазтæй. Хуыйны «Мад æмæ йæ лæппын».

*Сабитæ къæйттыл адих веййыны: иу саби хъазы мады ролы, иннæ – йæ лæппыны. Уыйфæстæ сæ бынæттæ фæивыны. Педагог сабиты зæрдыл æрлаууын кæны, мадæлты бон кæй у сæ лæппынты рæвдауын, æфхæрын, тæригъæд сын кæнын, лæппын та йæ архайд æмæ зæрдæйы равг хъуамæ араза уыцы æууæлтæм гæсгæ. Цæрæгойты бинонтæ (гæдытæ, маймулитæ, бæхтæ æмæ а. д.) æвзары педагог.*

**Хь.** Тынг хорз! Ныр та ног хæслæвæрд. Мæнмæ, уынут, ис бирæ нывтæ. Куыд уæм кæсы, иу дзырдæй сын куыд схæнæн ис?

С. Дæсныйæдтæ.

**Хъ.** Тынг хорз. Сымахæй алчидæр хъуамæ равзара йæ мады дæсныйадимæ баст ныв æмæ, йæ мад цы куыст кæны, уый тыххæй радзура.

*Сабитæ хæслæвæрд æххæст кæныны.*

**Хъ.** Сывæллæттæ, уæ мадæлтæн хæдзары æххуыс кæнут? Ныртæккæ мах ахъаздыстæм хъазт «Мамæйы æххуыс-гæнджытæ»-й.

*Мимикæ æмæ змæлдтыты руаджы сабитæ радыгай севдисыны, сæ мадæлтæн куыд феххуыс кæныны, уый, иннæтæ та йæ базоныны.*

**Хъ.** Алы мад дæр кæддæр уыди гыццыл чызг. Алы фыд дæр кæддæр уыди гыццыл ... *(Сабитæ хъуыдыйад кæронмæ ахæцца кæныны.)* Цæуыл хъуамæ ахуыр кæна гыццыл чызг, цæмæй дзы искуы хорз мад рауайа?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Цавæр ахаст хъуамæ уа нæлгоймæгтæн сылгоймæгтæм, лæппутæн та чызджытæм?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Сывæллæттæ, æз бамбæрстон, сымах уæ мадæлты тынг кæй уарзут, уый. Уыйадыл нæ равдыст æхгæд цæуы. Цæй æмæ нæ мадæлтæн фæйна паспартуйы балæвар кæнæм. Алчидæр уæ йæ паспарту райсæд æмæ дзы йæ мады къам бавæрæд.

*21-æм ахуыр*

**Тæмæ:** «Уалдзæг лæвæрттæ уары».

**Нысан:**

- Сабиты зонындзинæдтæ уалдзæджы тыххæй фæуæрæхдæр кæнын.
- Сфæлдыстадон фæлгæнæны æмæ фæлгонцадон хъуыдыкæнынады рæзтыл кусын.
- Æрдзон фæзындтæ кæрæдзиуыл æнгом баст кæй

сты, адәймаг та әрдзы иу хай кәй у, уыцы әмбарынад сабиты зондахасты ныффидар кәнын.

### **Архайән әрмәг әмә фәрәзтә**

**Цәстуынгә:** зылд «Афәдзы афонтә» (4 алы хуызы сектортыл дихәй: урс, кәрдәгхуыз, бур, сырх); рагвәззәг әмә әрәгвәззәг әвдисәг нывтә; ныв «Уалдзәг»; әвдисән фәйнәг бәласы схематикон нывимә; ватманы стыр сыф.

**Райуаринаг:** афәдзы афонты әууәлтә нысангонд кәуыл сты, ахәм карточкә; уалдзыгон дидинджыты нывтә; фәлтәхәг мәргыты нывтә; фломастертә; мыдадз кьрандәстә.

## **Ахуыры цыд**

*Сабитә әрдәгзылдәй ләууыңи.*

**Хь.** Сывәлләттә, байхьусут әмдзәвгәмә әмә зәгьут, афәдзы афонтәй дзы кәцыйыл дзырдәуы.

Хуры тынты култә,  
Хьал Терчы хәл-хәл,  
Дидинарәх кьултә,  
Суадәтты цәхәр.  
Әхсәрдзәны богьтә,  
Азәлды хьәрахст,  
Урс бәрзыты кьохтә,  
Халәтты цьәхахст.  
Хьарм уддзәфы хьарм ба,  
Арвбәсты цьәх фәз,  
Әрдузы цьәх кьаба,  
Даргьрихиджын хьәз.

**С.** Уалдзәджы тыххәй.

**Хь.** Тынг раст. Фысгә та йә ныккодта поэт Хозиты Макар. Әхсызгон уын у уалдзәджы әрцыд? Равдисут-ма уәдә уә цин.



*Сабитæ, цыма хуры тынтæм сæхи тавыны, дидинджы-тыл цин кæныны, ахæм змæлдтытæ кæныны æмæ а. д. Фæстагмæ хæстæгдæр балæууыны ныв «Уалдзæг»-мæ.*

**Хъ.** Афæдзы цавæр афоны фæстæ ралæууы уалдзæг? Цы зæгъид Уалдзæг Зымæгæн? Уалдзыгон мæйты нæмттæ уæ зæрдыл æрлæууын кæнут. Цы дзуры малусæг митæн? Цавæр æнкъард ныхæстæ кæныны кæрæдзийæн Митын лæгтæ? Цы 'рцæуы бæлæстыл уалдзыгон? Кæрæдзийæн, цымæ, цы фæдзурынц?

**С.** Бæлæстæ сæ зымæгон фынаёйæ райхъал вæййынц, къуыбар рафтауынц, стæй дидинаг ракалынц.

**Хъ.** Иуæй-иу дидинджыты хоныны фыццаг дидинджытæ. Цæмæн?

**С.** Уымæн æмæ уалдзæджы уыдон æппæты разæй фæзынынц. Уыдонмæ хауынц малусæг, фиалкæ, джыджына.

**Хъ.** Лæппутæ, фыццаг уалдзыгон дидинджыты нывтæ ссарут нывты 'хæн. Чызджытæ, сымах та – уалдзыгон дидинджыты нывтæ.

*Сабитæ хæслæвæрд æххæст кæныны.*

**Хъ.** Тынг хорз. Сывæллæттæ, нæ «Афæдзы афонты» дисаджы зылды афонты миниуджытæ схæццæ сты. Уалдзыгон миниуджытæ рахицæн кæнут æмæ сæ кæрдæгхуыз секторыл сæвæрут.

*Сабитæ хæслæвæрд æххæст кæныны.*

**Хъ.** Иттæг хорз сарæхстыстут. Сывæллæттæ, ныр, зæгъæм, хъуыддаг афтæ рауад, æмæ уалдзæг нæ ралæууыд, уæд цы уайд, куыд уæм кæсы?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** *(нывтæ равæры).* Ахъуыды-ма кæнут, цыхуызæн у уалдзæг. *(Рагуалдзæг, хъарм, узал, къæвдаджын, цъæх-цъæхид æмæ а. д.).*

Боныхъæд та уалдзæг цыхуызæн вæййы? *(Хъарм, хур, ирд, хъуынтъыз æмæ а. д.).*

Кæрдæг цыхуызæн у уалдзыгон? (*Ног, сатæг, цъæх, зæлдаг æмæ а. д.*)

Уалдзыгон хур цыхуызæн у? (*Ирд, рæвдаугæ, фæлмæн, сыгъæрин æмæ а. д.*)

Бæлæсты сыфтæр уалдзæг цыхуызæн у? (*Фæлурсцъæх, фæлмæн, уæздан, æндæдзаг, ирд æмæ а. д.*)

**Хъ.** Тынг хорз! Ныр та, цыма уалдзыгон хъæды фестадыс-тут, афтæ йæ уæ цæстытыл ауайын кæнут. Гауызыл дзæбæх уæхи ауадзут, бацъынд кæнут уæ цæстытæ æмæ æрдзы зæлтæм байхъусут. Уый фæстæ, цы фехъуыстат, уый тыххæй радзурдыстут.

*Зæлы аудиофыст «Æрдзы зæлтæ. Хъæд». Уый фæстæ сабитæ сæ тæлмæнтæ кæрæдзийæн дзурыны. Æвдисæн фæйнагыл – бæласы ныв.*

**Хъ.** Сывæллæттæ, ракасут-ма, цас нывтæ мæм ис! Се 'хсæн – зымæгиуатгæнæг æмæ фæлтæхæг мæргътæ. Сымах хъуамæ бæласы къалиутыл сæвæрат æрмæстдæр фæлтæхæг мæргъты.

*Сабитæ æвзарыны нывтæ. Уыцы иу рæстæг сыл ныхас кæныны.*

**Хъ.** Иттæг хорз! Кæсут-ма, куыд парахатзæрдæ у Уалдзæг. Бавдæлæм æмæ йын мах дæр исты лæварæй йæ зæрдæ барухс кæнæм – йæ сурæт ын сныв кæнæм!

*Ватманы егъау сыфыл сабитæ ныв кæныны коллективон уацмыс – «Уалдзæг».*

22-аг ахуыр

**Темæ:** «Ирыстоны Сырх чиныг».

**Нысан:**

– Сабитæн амоньы сæ алфамбылай дунемæ хæдзардзин цæстæй кæсын, æрдзыл аудын.

– Логикон хъуыдыкæнынад æмæ ныхасы рæзтыл кусын.

– Цардагас ардз куыд уарзой, цыдæриддæр цæрæгойтæ æмæ зайæгойтæ ис, уыдон куыд хъахъхъæной æмæ сыл куыд аудой, сабиты афтæ хъомыл кæнын.

### **Архайæн æрмæг æмæ фæрæзтæ**

**Цæстуынгæ:** нывтæ (исты маргъы ахстон, зæрватыччы ахстон, хæлуарæджы тын, мысты хуынкъ æд æвæрæнтæ, мæлдзыджыты губакк, куырм уырыйы цæуæнтæ зæххы бынты, хуыкком; проектор, презентаци «Сырх чиныг».

**Райуаринаг:** цардагас ардзы минæвæртты нывтæ: цъыр-цъыраг, маргъ, пыл, жираф; кенгуру, куырм уыры, бæх, уæртджынхæфс; алы континенттыл цæрæг цæрæгойты нывтæ, фылдæр – Ирыстонны чи æмбæлы, ахæмтæ.

Дыгай нывтæ: уарын – душ, донпырхгæнæн; хур – лампочкæ, грелкæ, пец; дымгæ – вентилятор, фен; их – узалгæнæн, термос; æхсæрдзæн – фонтан, арт – газы пец.

## **Ахуыры цыд**

*Сабитæ зылды лæууыны.*

**Хъ.** Сывæллæттæ, кæрæдзийæн салам раттæм. Раздæр уал – ныллæг хъæлæсæй, стæй – дисхуызæй, уый фæстæ – цингæнгæ. Ныртæккæ та æрцæудзæн стыр диссаг: сæ миниуджытæ æмæ сын характерон уаг мимикæ æмæ алыхуызон змæлдтытæй æвдисгæйæ, сымах фестдзыстут алыхуызон цæрæгойтæ. Уæхи цæттæ дарут... Фрэкс-бэкс-мэкс. *Сабитæ æвдисыны гæды рувасы, æххормаг цъæх бирæгъы, цардаг æхсæрæджы, зылынкъах арсы.*

**Хъ.** Фрэкс-бэкс-мэкс, æмæ та мæнæ ногæй сабитæ фестдыстут. Сывæллæттæ, гæркъæраг мын абон йæ къæдзилыл æвзæр хабар æрбахаста: адæймаджы аххосæй, дам, цæрæгойтæй бирæтæ сæфты къахыл ныллæууыдысты. Иуæй-иутæн дзы сæ кой дæр нал и, иннæты ма фервæзынгæнæн уайд, куы сын баххуыс кæниккам, уæд. Фæлæ

сын куыд баххуыс кәнаәм? Исты әрхъуыды кәндзыстәм, сывәлләттә? Цы бакәнын хъәуы, цәмәй цәрәгойтә ма мәлой? (*Сабиты дзуанпытә.*)

**Хъ.** Сывәлләттә, алы адәймаг дәр хъуамә әрдз хъахъ-хъәна. Ууыл нә ахуыр кәны сәрмагонд наукә – экологи. Адәймаг әрдзы хъәбул у әмә цәрын дәр уымә гәсгә ахуыр кәны. Цәрәгойты фәзмгәйә адәймаг йәхицән цыдәр фәрәзтә скодта әмә сә пайда кәны. Цы хуызы, уый та ныртәккә нывтәм гәсгә сымах уәхәдәг радзур-дзыстут.

**1-аг вариант.** Алы саби дәр райсы ныв әмә зәггы йә хъуыды: цъырцъыраг – вертолет, маргъ – хәдтәхәг, пыл (хәтәлфындз) – пьоләхсән хъил, донпырхгәнән, жираф – асинтә, кенгуру – астәуылдаргә хызын, куырм уыры – бел, уәртджынхәфс – бронезилет.

**2-аг вариант.** Сабитә әвзарынц цәрәгойты нывтә әмә адәймаджы әрхъуыдыгонд фәрәзты нывтә, фәрсәй-фәрстәм сә әрәвәрынц.

**Хъ.** (*нывтә рәвәргәйә*). Әркәсут сәм әмә зәггют, адәймаг сә йә царды куыд бафәзмьдта. (*Æвдисы нывтә: цъиуы ахстон – халагъуд; зәрватыччы ахстон – агуыридуру хәдзар; хәлуарәджы тын – кәсагахәдджы хыз, мысты хуынкъ әд әвәрсәнтә – къәбиц, мәлдзыджыты губакк – бирәуәладзыгон агъуыст, хуыкком – фатер.*) Адәймаг әрхъуыды кәны әмә саразы царды хъәугә дзауматә, әрдзәй йын сә цәттәйә райсыны фадат куы нә вәййы, уәд. Дыууә хицән тәбәггы ис нывтә. Цъәх тәбәггәй ныв сисут әмә йын къай ссарут сырх тәбәггы.

*Нывты къәйттә: уарын – душ, донпырхгәнән; хур – лампочка, грелка, пец; дымгә – вентилятор, фен; их – уазалгәнән, термос; ахсәрдзән – фонтан; арт – газы пец. Сабитә әххәст кәнынц хәсләвәрд.*

**Хъ.** Сывәлләттә, уынут, куыд зондджын у әрдз! Афтәмәй

уый дәр йә царды әдас нәу. (*Экраныл фәзыны, дарддәр кәмәй пайда чындауы, уыцы презентаци «Сырх чиныг».*) Бакасут-ма экранмә. Цы чиныг уынут, уый хуымәтәджи чиныг нәу. Чи йә ныффыста, уыцы ахуыргәндтә йә схуыдтой «Сырх чиныг». Йә фәрстыл ын ссарән ис, әрдзы мидаг чи скуынаг, уыцы цәрәгойтә әмә зайәгойты нәмттә. Се 'ппәты дәр хәхәхәәны паддзахад. Сывәлләттә, әмә сырх та цәмән у нә чиныг?

**С.** Сырх дзуры, уавәр тәссаг кәй у, ууыл.

**Хь.** Ис ма «Әппәтадаәмон Сырх чиныг» дәр. Хаст әм әрцыдысты нә планетәйы стәм әмә сәфты кәхыл лаууәг цәрәгойтә әмә зайәгойтә иууылдәр. Чиныджи сыфтә хицән кәнынц сә хуызәй: сты сырх, кәрдәгхуыз, бур, урс әмә сау. Сыфты хуыз дзурәг у, цәрәгойтә әмә зайәгойты уавәр цәйбәрц тәссаг у, ууыл. Куыд уәм кәсы, цәуыл дзурәг сты сау сыфтә?

**С.** Цы цәрәгойтә әмә зайәгойтыл дзурынц, уыдон кәй фесәфтысты.

**Хь.** Кәрдәгхуыз сыфтә та?

(*Сабиты дзуапнытә.*)

**Хь.** Кәрдәгхуыз сыфтыл цы цәрәгойтә әмә зайәгойтыл дзырдәуы, уыдоны нымәц фәстәмә йә бынаты сбадти. Мәнә уын уый та «Уәрәсейы Сырх чиныг». Кәй тыххәй дзы дзырдәуы?

**С.** Уәрәсейы цы цәрәгойтә әмә зайәгойтә ис, уыдоны тыххәй.

**Хь.** Экранмә ләмбынаг кәсут әмә, цы цәрәгойтә әмә зайәгойтә уынут, уыдон дзурут (*тигр, урс арс, гәләбу, хәндил, ахсар, цьуй әмә а. д.*). Куыд уәм кәсы, «Ирыстоны Сырх чиныг» ис?

*Сабитә сә хуыдытә дзурынц.*

**Хь.** Әнәмәндәр ис! Уыцы чиныгмә хаст әрцыдысты зокьотә, сасчытә, кәсәгтә, хилджытә, мәргьтә әмә

цэрæгойтæ. Кæсут-ма, цы рæсугъд маргъ ис? Куыд хуыйны? (*Цæргæс.*) Экраныл цы цэрæгойтæ æмæ мæргътæ уынут, уыдоны дæр ранымайут.

**С.** Хъæддаг хуы, сæлавыр, зубр, хъæрццыгъа, дзæбидыр, тæрхъус, сæгуыт, арс, рувас, къуырмагарк æмæ а. д.

**Хъ.** Цæгат Ирыстоны ис ахæм сæрмагонд бынæттæ, сырдатæ, мæргътæ, зайæгойтæ уæгъдибарæй кæм цæрынц æмæ зайынц, æппындæр сæм æвнаныны бар кæм нæй. Уыдон сты Национ парк «Алани», фæдзæхст бынæттæ Цъæй, Заманхъул, Змейкæ, Зæрæмæг, Мацутæ æмæ Турмон. Ис ма нæм ноджы дендропарктæ æмæ ботаникон дыргъдæттæ. Сывæллæттæ, цæй æмæ нæхæдæг дæр нæ къорды саразæм «Ирыстоны Сырх чиныг». Ис нæм сырх папка, хуызджын гæххæтты сыфтæ, ис нæм бирæ цэрæгойты нывтæ дæр. Нæ республикæйы дзы чи цæры, уыдоны уæхæдæг равзардзыстут.

*Сабитæ архайынц чиныгыл сæ ахуыргæнаеджы æххуысæй.*

*23-аг ахуыр*

**Темæ:** «**Чиныг – нæ хæлар æмæ нæ ахуыргæнаг.**»

**Нысан:**

- Сабиты дарддæр чиныгимæ зонгæ кæнын, темæ æмæ жанрæ гæсгæ чингуытæ алыхуызон кæй вайынц, уый сын æмбарын кæнын.
- Вербалон коммуникацийы рæзтыл куыст.
- Чиныгимæ арæхстгай куыд архайой, сæ цæсты йын кад куыд уа, чиныгæн аргъуыц куыд кæной, афтæ сæ хъомыл кæнын.

**Архайæн æрмæг æмæ фæрæзтæ**

**Цæстуынгæ:** йæ хуылфы чиныг кæмæн ис, ахæм рæсугъд къопп; зылд «Алфамбылай дуне»; ватманы сыф 9-экраннын системон операторимæ; гæххæтт куыд аразынц, уый æвдисæг нывтæ.

**Райуаринаг:** алы жанрты чингуытæ (*аргъæуттæ, æмдзæвгæтæ, цæраегойты тыххæй*); чингуытæ цалцæг кæныны æрмæг (*сасм; цъæпойтæ; сасм-кърандас; хуызджын гæххæтт; бинт*).

### Ахуыры цыд

*Сабитæ лæууыны æмбырдæй.*

**Хъ.** Уæ бон хорз, сывæллæттæ! Мæнæн кæддæриддæр уæ уынд æхсызгон у. Мæнæ ацы рæсугъд къоппы ис, адæймаджы тынг чи хъæуы, йæ цард ын рæсугъддæр, хъæлдзæгдæр æмæ мидисджындæр чи кæны, ахæм предмет. Куыд уæм кæсы, цы у?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Чи зоны, дзуапп ссарынаг уын баххуыс кæна хъазт «О – Нæ». Райсæм нæ диссаджы зылд «Алфамбылай дуне». Зылдыл ис адæймаджы къухы ныв – къухæйконд дунейы нысан, уый уæлæ та нывгонд кæнæ ныхæст сты къухæйконд предметтæ: мебель, мигæнæнтæ, техника æмæ а. д. Къухы алыварс ис, æрдзы цæттæйæ цы 'мбалы, уыдон – æнæкъухæвнæлд дуне: бæлæстæ, цæраегойтæ, хур æмæ а. д. Сабитæ фæрстытæ дæттыны зылды нывтæм гæсгæ, хъомылгæнæг сын дзуапп дæтты: «О» кæнæ «Нæ». Бахæццæ вæййыны дзырд «чиныг»-мæ.

**С.** Къухæйконд дуне у?

**Хъ.** О.

**С.** Мигæнæн у?

**Хъ.** Нæ.

**С.** Техникæ у?

**Хъ.** Нæ.

**С.** Цымыдисаг у?

**Хъ.** О.

**С.** Пайда у?

**Хь. О.**

**С.** Витаминтæ сты?

**Хь. Нæ.**

**С.** Рæсугъд у?

**Хь. О.**

**С.** Нывджын у?

**Хь. О.**

**С.** Чиныг у?

**Хь. О.**

*Сабитæ къуыхцы куы кæной, уæд сын, гæнæн ис, хъомылгæнæг феххуыс кæна, фарст фендæрхуызон кæнгæйæ: «Уый вæййы стыр æмæ гыццыл, тæнæг æмæ бæзджын, хуызджын æмæ сау-урс, нывджын æмæ æнæныв».*

**Хь.** Байгом æй кæнæм æмæ сбæрæг кæнæм? (*Къопп гом кæны.*) Базыдтат æй: чиныг дзы ис. Цæмæн æрхъуыды кодта, цымæ, адæймаг чиныг?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Цæй æмæ абон чиныгмæ гæсгæ ахъазæм – уый тынг бирæ цымыдисаг хъæзтытæ зоны. Уæдæ уал фыццаг хъазт. Бакæсут-ма «Диссаджы экран»-мæ. (*Ватманы сыф дихгонд у 9 экраныл.*)

6 <i>Кæм ис бирæ?</i>	3 <i>Кæм ис бирæ?</i>	9 <i>Кæм ис бирæ?</i>
4 <i>Цы уыди раздæр?</i>	1 <i>Чиныг</i>	7 <i>Цы уыдзæн стæй?</i>
5 <i>Цæмæй конд у?</i>	2 <i>Цæмæй конд у?</i>	8 <i>Цæмæй конд у?</i>
<i>Ивгъуыд</i>	<i>Ныр</i>	<i>Фидæн</i>

*Хъомылгæнæг «Диссаджы экран»-ы астæу чиныг æрæвæры. Йæ алфамбылай экрантæ йын сабитæ куыдфæстæмæ нывтæй байдзаг кæныны.*



**Хъ.** Цæмæй конд у чиныг?

**С.** Цъар, гæххæтты сыфтæ, иллюстрацитæ.

**Хъ.** Кæм фенæн ис бирæ чингуытæ?

**С.** Дуканийы, библиотекайы, чингуыты скъаппы.

**Хъ.** Чиныг цы уыди раздæр?

**С.** Гæххæтт, ахорæн.

**Хъ.** Кæм ис бирæ гæххæтт, бирæ ахорæнтæ?

**С.** Фабрикаеты, скълæдты.

**Хъ.** Цæмæй конд у гæххæтт?

**С.** Хъæдæй.

**Хъ.** Чиныджы уавæр уый фæстæ куыд уыдзæн?

**С.** Базæронд уыдзæн, йæ сыфтæ ныскъуыдтæ уыдзысты.

**Хъ.** Чиныгимæ арахстгай куы нæ архайай, куы нæ йыл ауæрдай, уæд, гæнæн ис, аскъуыйа. Фæлæ йæм хæдзардзин цæстæй куы кæсай, уæд та бирæ азты дæргъы бирæ адæмы зæрдæ рухс кæндзæн. Чиныг цы гæххæттæй конд у, уымæн йæхи куыд аразынц, уый зонут? Æз уын ныртæккæ нывтæ равдисдзынæн, æмæ йæ уыдонмæ гæсгæ уæхæдæг радзурдзыстут.

Гæххæтт аразынаен хъæуы хъæдæрмаг. Ныллыстæг æй кæнынц, бафтауынц æм целлюлозæ (*хъæдæрмагæй кæй исынц, ахæм сæрмагонд буаргъæд*), донимæ йæ схæццæ кæнынц, бафтауынц æм алыхуызон урсгæнæнтæ кæнæ ахорæнтæ æмæ сасм. Цы бæзджын кæсонд сæм рауайы, уый даргъ кæттагыл атæнæг кæнынц. Куы схус ваййы, уæд дзы гæххæтт рауайы.

**Хъ.** Сывæллæттæ, чиныджы нывтæ куыд хуыйнынц?

**С.** Иллюстрацитæ.

**Хъ.** Чиныгæн нывтæ чи кæны, уыдон та хуыйнынц иллюстрацигæнджытæ, иллюстратортæ. Сывæллæттæ, куыд бамбæрстат, афтæмæй гæххæтт алыхуызон ваййы. Чиныгæн алкæцы нæ бæззы. Стъолыл цы хуызæгтæ ис, уыдонæй чиныгæн бæзгæ гæххæтт равзарут.

*Стъолыл – алыхуызон гæххæтт: ватман, хъæбæр гæххæтт, тетрæдты гæххæтт, къухтæсæрфæн гæххæтт, урс лæгъз гæххæтт, хуызджын гæххæтт æмæ а. д. Сабитæ хæслæвæрд æххæст кæныны.*

**Хъ.** Сывæллæттæ, не скъаппы алыхуызон чингуытæ дзæвгар ис, фæлæ сæмхæццæ сты. Равзарут сæ æмæ, раст уæм куыд кæсы, уыцы уагыл сæ фæкъордтæ кæнут.

*Сабитæ равæрыны чингуытæ æртæ къордæй: аргъæуттæ, æмдзæвгæтæ, цæрæгойты тыххæй чингуытæ.*

24-æм ахуыр

**Темæ:** «Абалц кæнæм глобусыл (цæрæгойты, зайæгойты дуне, æрдз)».

**Нысан:**

– Сабиты дарддæр зонгæ кæнын глобусимæ – зæххы къорийы моделимæ. Радзурын сын, зæххыл кæй ис æрдзы уавæртæм гæсгæ алыхуызон бынæттæ, стæй, æнахуыр бæстыхæды цæрæгойтæ сæхи куыд фæдарыны, уыдæтты тыххæй.

– Рæзын кæнын логикон хъуыдыкæнынад, дзургæдзурын хъуыдытæ кæрæдзи фæдыл раст равæрын.

– Адæмты иумæйаг къона – Зæхмæ хæдзардзин цæстæй кæсын, зæххы къорийыл цы цæрæгойтæ ис, уыдоныл аудын.

**Архайæн æрмæг æмæ фæрæзтæ**

**Цæстуынгæ:** глобус; дунейы географион картæ; Уæрæсейы картæ; Цæгат Ирыстон-Аланийы картæ; алыхуызон мелодиты аудиофыстытæ (*уырыссаг, ирон, африкайаг*); мелоди «Песня про медведей» (*киноныв «Кавказская пленница»-йæ*); лыстæг хылыл кондæй хъазæн гæлæбу, тæрхус, ныв кæнæ та кубик.

**Райуаринаг:** урс, æрвхуыз, кæрдæгхуыз, морæ, бур картчкæтæ; алыхуызон бæстыхæды цæрæгойтæ æмæ мæргъты нывтæ.

## Ахуыры цыд

*Сабитæ зылды лæууыны. Зæлы зæрдæйæн æхсызгон мелоди.*

**Хь.** *(судзгæ цырагъ йæ къухты).* Сывæллæттæ, тынг æхсызгон мын у уæ уынд! Мæ къухты та цы и? Кæсут-ма, куыд гыццыл æвзаг и сойдзырагъæн, фæлæ уæддæр рух æмæ хъарм дæтты. Махæй алкæмæ дæр ис, уый хъуаг чи у, уыдонæн хай кæнын кæмæй хъæуы, ахæм хъарм. Ныртæккæ мах кæрæдзимæ къухæй-къухмæ адæтдзыстæм сойдзырагъ æмæ йемæ – нæ зæрдæты хъарм. *(Хæстæгдæр æм цы саби лæууы, уымæ дæтты сойдзырагъ.)* «Светæ, мæ къона, мæн фæнды, цæмæй ды кæддæриддæр хъæлдзæг уай».

**Хь.** Сывæллæттæ, балцы цæуын уарзут? Куыд абалц кæнæн ис?

*(Сывæллæтты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Хæдзарæй æддæмæ нæ рацæугæйæ та куыд абалц кæнæн ис?

*(Сывæллæтты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Æз уæ хонын глобусыл абалц кæнынмæ. *(Сабиты глобусмæ хæстæгдæр æрбахоны.)* Æрлæууын-ма кæнут уæ зæрдыл, цы у глобус?

**С.** Глобус у нæ планетæ Зæххы макет.

**Хь.** Лæмбынæг æм æркæсæм. Цавæр хуызтæ уынут глобусыл?

**С.** Урс, æрвхуыз, кæрдæгхуыз, морæ, бур.

**Хь.** Нæ Зæхх афтæ ахуырст цæмæн у?

*Сабитæ райсыны истыхуызон (урс, æрвхуыз, кæрдæгхуыз æмæ а. д.) карточкæтæ æмæ уымæ гæсгæ дзурыны, уыцы хуыз глобусыл цы нысан кæны, уый. Зæгъæм, глобусыл тынг арæх у æрвхуыз ахорæн. Уый нысан кæны, Зæххыл бирæ дон кæй ис, уый. Цæугæдæттæ нысангонд сты лыстæг хæххытæй. Кæрдæхуызæй – быдыртæ, дæлвæзтæ, морæйæ – хæхтæ æмæ а. д.*

**Хь.** Сывæллæттæ, балцы цаугæйæ немæ глобус райсдзыстæм? Зын хæссæн нæу?

*Сабиты дзуаппытæ. (Картæимæ архайын æнцондæр у балцы.)*

**Хь.** Цы у картæ та?

**С.** Картæ дæр у зæххы хуызныв, фæлæ – гæххæттыл.

**Хь.** Сывæллæттæ, цæттæ стут фæндагмæ? Нæ балц нæхи бæстæйæ райдайæм. Фыццаг уал æй картæйыл ссарæм æмæ зæгъæм, куыд хуыйны. (*Хъуысы зарæг «Калинка»-йы мелоди.*)

**С.** Нæ бæстæ хуыйны Уæрæсе. (*Сабитæ глобусыл ссарыңц Уæрæсе.*)

**Хь.** Тынг хорз. Кæсут-ма, глобусыл хæрз гыццыл у – уæ гыццыл армтæпæнæй йæ æрæхгæндзыстут, фæлæ ма йæ абарут йæ фарсмæ иннæ бæстæтимæ. Цы зæгъдзыстут уый фæдыл? (*Сабиты дзуаппытæ.*) Ныр та йæ географион картæйыл ссарут.

*Сабитæ хæслæвард æххæст кæныңц.*

**Хь.** Уæрæсейы картæйыл арæхдæр цавæр ахорæн æмбæлы? Уый цы нысан кæны?

**С.** Арæхдæр æмбæлы кæрдæгхуыз, уымæн æмæ Уæрæсейы бирæ ис хъæдтæ, быдыртæ, уыгæрдæнтæ.

**Хь.** Хæхтæ дæр дзы ис? Равдисут-ма сæ.

*Сабитæ хæслæвард æххæст кæныңц.*

**Хь.** Уæрæсейы цавæр адамыхæттытæ цæры, уый зонут? Иууылдæр иумæ куыд хуыйныңц?

*Сабитæ дзуапп дæттыңц.*

**Хь.** Куыд абалц кæнæн ис нæ бæстæйыл?

**С.** Фистæгæй, машинайыл, поездыл, автобусыл, хæдтæ-хæгыл.

**Хь.** Сывæллæттæ, цавæр цæрæгойтæ цæры Уæрæсейы? Стъолыл цы алыхуызон цæрæгойты нывтæ ис, уыдоны æхсæн равзарут, Уæрæсейы чи æмбæлы, уыдоны нывтæ.

*Сабитæ хæслæвæрд æххæст кæныны.*

**Хь.** Цавæр республикайы цæрæм мах? Ссарут æй глобусыл.

*Сабитæ хæслæвæрд сæххæст кæныныл архайыны.*

**Хь.** Цæуылнæ сси уæ бон глобусыл Ирыстон ссарын? Дунейы картæйыл дæр æй фенут.

*Сабитæ кæсыныц картæмæ.*

**Хь.** Ницы та уын дзы рауадис? Уæрæсейы картæйыл та?

*Сабитæ кæсыныц картæмæ.*

**Хь.** Глобус æмæ дунеон картæйыл æвдыст цæуынц æрмæст егъау паддзахæдтæ æмæ стыр горæттæ. Уæрæсейы картæйыл чысыл горæттæ нысангонд цæуынц номырай. Ныр та лæмбынæг æркæсæм Ирыстоны картæмæ. (*Зæлы ирон мелоди.*) Цавæр ахорæн арæхдæр у ирон картæйыл? Цæмæн? Æрвхуыз хæххытæ та цы нысан кæныныц?

**С.** Ирыстоны картæйыл арæхдæр æмбæлы морæ ахорæн. Уымæн æмæ нæм ис бирæ хæхтæ. Цæугæдæттæ та æрвхуыз ахорæнæй нысангонд сты.

**Хь.** Цавæр цæугæдæттæ зонут?

**С.** Терк, Æрыдон, Джызæлдон.

**Хь.** Нæ республикайыл куыд абалц кæнæн ис?

**С.** Фистæгæй, машинайыл, электричкайыл, автобусыл, велосипедыл, мотоциклыл.

**Хь.** Цавæр адæмыхæттытæ цæры нæ республикайы?

*Сабитæ нымайыны.*

**Хь.** Ирыстоны чи æмбæлы, уыцы цæрагойтæ æмæ мæргъты, уæ хорзæхæй, республикайы картæйыл равæрут.

*Сабитæ хæслæвæрд æххæст кæныны.*

**Хь.** Тынг хорз. Ныр та æндæр бæстæтæм абалц кæнæм. Кæдæм, уый та нын гæлæбу бацамондзæн – уый æдзухдæр балцы цæуы. Кæм æрбада, уыцы бæстæм араст уыдзыстæм. *Гæлæбу (ахуыргæнаеджы къухты) «тæхы» глобусы сæрма æмæ сындæггай Африкайы æрбады.*

**Хь.** Нæ гæлæбу нæ хоны Африкæмæ! Уыцы диссаджы континеты тыххæй исты зонут? (*Лæмбынаг хъусы сабиты дзуаппытæм.*) Æрлæууын-ма кæнут уæ зæрдыл, цавæр литературон герой атындзыдта Африкæмæ, цæмæй магуыр цæрæгойты фæрвæзын кæна?

**С.** Доктор Айболит.

**Хь.** Æркæсæм-ма картæмæ. (*Сывæллæттимæ иумæ ссары картæйыл Африкæ.*) Куыд уæм кæсы, цавæр цæрæгойтæ цæры Африкæйы? (*Сыкъафындз, гепард, страус, бегемот, пыл, зебра, теуа, маймули, фламинго.*) Равæрут сæ картæйыл.

(*Сабитæ хæслæвард æххæст кæныныц. Хъомылгæнæг, цыма сенæрхъуыдыйæ, æрæвары урс арсы ныв.*) Проблема: урс арсен йæ бон Африкæйы фæцæрын бауыдзæн? Цæуылнæ?

**Хь.** Равдисут мын, хурмæ йæхи чи тавы, уыцы домбайы, банан чи æууилы, уыцы маймулийы.

*Сабитæ архайыныц.*

**Хь.** Сывæллæттæ, гæлæбу та фæтæхы. Цымæ нæ ныр та кæдæм хоны?

Гæлæбу æрбадти Антарктидæйы. *Зæлы зарæг «Песенка про медведей»-йы мелоди (киноныв «Кавказская пленница»-йæ).*

**Хь.** Гæлæбуйы тынг фæндыди махæн диссаджы бæстæ равдисын. Урс ахорæн афтæ бирæ цæмæн ис?

**С.** Уымæн æмæ æнæхъанæй дæр мит æмæ их у.

**Хь.** Картæйыл ссарут Антарктидæ. Ам цæрын йæ бон кæмæн у, уыцы цæрæгойтæ æмæ мæргъты (*денджызы пыл, альбатрос, пингвин, тюлень*) йын йæ картæйыл æрæварут. *Сабитæ хæслæвард æххæст кæныныц. Хъомылгæнæг, цыма сенæрхъуыдыйæ, æрæвардта бегемоты ныв.* Проблема: бегемотæн Антарктидæйы цæрын йæ бон цæуылнæ бауыдзæн?

**Хь.** Равдисут-ма, тюлень донбыл куыд хуыссы, альбатрос

куыд тæхы, уый. *Сабитæ хæславард æххæст кæның.*

**Хъ.** Сывæллæттæ, балцы цæуын уæ зæрдæмæ фæцыдис? Глобусыл тынг бирæ бæстæтæ ис, æмæ сæ мах æнæмæнг бабæрæг кæндзыстæм. Ныр та, нæ абоны балцы уæ зæрдæмæ тынгдæр цы фæцыд, уый тыххæй радзурут.

*25-æм ахуыр*

**Темæ:** «Космос».

**Нысан:**

– Сабиты зонындзинæдтæ космосы тыххæй дарддæр уæрæхдæр кæнын, дзурын сын космонавтæ æмæ космонавтикайы бæрæгбоны тыххæй.

– Фæлгæнæны рæзтыл кусын.

– Космос чи сгары, уыцы адæмæй сæрыстыр уæвын.

**Архайæн æрмæг æмæ фæрæзтæ**

**Цæстуынгæ:** космосы темæйыл алыхуызон нывтæ: стъалытæ, хур, хуры алыварс планетæтæ, кометæтæ, стъалыгуппартæ; алыхуызон змæлдтыты нывтимæ карточкæтæ: къухтæ фæйнардæм, къæхтæ уæхсчыты фæтæнмæ гæсгæ; рахиз къух хæрдмæ, галиу – бынмæ, къæхтæ иумæ; къухтæ астæуыл, рахиз къæх уæрагыл къæдз æмæ а. д.

**Райуаринаг:** фломастертæ; гæххæтты сыфтæ; пластилин; къухсæрфæнтæ.

## Ахуыры цыд

*Сабитæ бадың (кæнæ лæууың) зылды.*

**Хъ.** Уæ райсом хорз, сывæллæттæ. Нæхи афтæ скæнæм, цыма зарын йеддæмæ дзурын нал зонæм. Сымахæй алчидæр йæ ном азарæд, мах та йæ иууылдæр иумæ фæлхат кæндзыстæм.

*Сабитæ сæ хъомылгæнæгимæ уыцы хуызы салам дæттың кæрæдзийæн.*

**Хь.** Сабитæ, уæ цæстытæ сæхгæнут. Ныртæккæ айзæлдзæн музыкаæ. *(Зæлы музыкаæ: кьорд «Спейс» кæнæ æндæр исты «космосон» мелоди.)* Уæ цæстытыл цы уайы, уымæ хьусгæйæ?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Æмæ Космос та цы у?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Космосмæ æппæты фыццаг цы адаймаг атахт, уый ном зонут?

*Сабиты дзуаппытæ.*

**Хь.** Цæй æмæ, «Космосон балц», зæгъгæ, ахæм хъазтæй ахъазæм. Уый тыххæй нæ цы бахъæудзæн? Мæнæ тæбæггы цы бирæ нывтæ ис, уыдонæй равзарут, космосы темæимæ дзы баст чи у, уыдон.

*Сабитæ æвзарың планетæтæ, скафандр, ракета, орбиталон станцаæ, стъалытæ, стъалыгунпары нывтæ.*

**Хь.** Иттæг хорз. Ныр та нæ хъæуы командæ. Командæ хьуамæ уа æнгом, æмзæрдæ æмæ зондджын. Уымæ гæсгæ мын сымах ныртæккæ мæ фæрстытæн дзуапп ратдзыстут. Зæгъут-ма, уæ хорзæхæй:

– Цæмæй сты æнгæс бындз æмæ цыырцъыраг, дыргъты дон æмæ компот, цырагъ æмæ хур, ракета æмæ хæдтæхæг?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Ног хæслæвæрд. Æз уын æвдисдзынæн алыхуызон змæлдтыты схемæтæ, сымах та сæ кæнгæ кæндзыстут.

*(Æвдисы карточкаæтæ: къухтæ файнæрдæм, къæхтæ уæхсчыты фæтæнмæ гæсгæ; рахиз къух хæрдмæ, галиу – бынмæ, къæхтæ иумæ; къухтæ астæуыл, рахиз къах уæрагыл къæдз æмæ а. д.).* Иумæ нымайын райдыдтам: 10, 9, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1! Фæтæхæм!

*Цыма ракета стахти, ахæм зæл фехъуыст, стæй мынæг зæлын райдыдта «космосон» мелоди.*



**Хь.** Иллюминатортәй-ма акәсут, стьалытә куыд рәсугьд сты! Әмә стьалытә та цы сты? Уыдон сты стыр цәхәркалгә тымбылджытә. Махмә тынг дард сты, уымә гәсгә нәм ферттив-ферттивгәнәг чысыл стьәлфытау кәсынц арвәй.

*«Ракетәйы» алыварс – стьалытә, планетәтә, кометәтә, стьалыгуппарты нывтә.*

**Хь.** Әппәты хәстәгдәр стьалы у Хур. Хур Мәйә стырдаер у. Цыфәнды стьалы куыд у, афтә уый дәр цәхәр калы. Рухс кәны, хьарм дәтты. Цы уайд, Хур куы нә уайд, уәд? *Сабиты дзуаппытә.*

**Хь.** Хур йә тых-йә бонәй куы ныттавид, уәд та цы уайд?

*(Сабиты дзуаппытә.)*

**Хь.** Хурәй дәс хатты стырдаер стьалытә дәр ис. Уыдон хонынц гиганттә. Хуры йас әмә уымәй кьаддарты та хонынц карликтә. Рагәй-әрәгмә адаем сә цәст дарынц стьалыджын арвмә. Уыдон бафиппайдтой, иунаг стьалытәй фәстәмә ма арвыл стьалыгуппартә дәр кәй ис, уый. Кәсут-ма, мәнә сә нывтә.

*Сабитә кәсынц стьалыгуппарты нывтәм.*

**Хь.** Ой, уәхи хьахьхәнүт, нә тәккә рәзты кометә атахт. Цәй хуызән у, куыд уәм кәсы?

*(Сабиты дзуаппытә.)*

**Хь.** Кометәйы номы ратәдзән у грекыг дзырд «кометес», ома «дзыккуджын». Кометә куы Хурмә бахәстәг вәййы, куы та дзы дард ацәуы. Йә бәстастәу ис йә хьапп (ядро), йә кьәдзил та газтә әмә рыгәй у.

Кәсут-ма, нә Зәхх куыд рәсугьд у! Иннә планетәтәй цәмәй хицән кәны?

*Сабитә сә хьуыдытә дзурынц.*

**Хь.** *(амоны плакат «Хуры системә»-мә).* Цәй әмә ныр та фестәм Хуры системә.

*Сабитæ ныккæныны, сæ уæлæ алы планетæтæ нывгонд кæмæн ис, ахæм худтæ, ралæууыны, йæ худыл Хуры ныв кæмæн ис, уыцы сабийы алыварс æмæ сындæггай кæрæдзи фæстæ анцайыны.*

**Хь.** Тынг хорз! Кæуыл фембæлæн ис космосы?

**С.** Æндæрпланетоныл.

**Хь.** Уæ фломастертæ райсут æмæ йын йæ сурæт скæнут, йæ цæстытыл уæ кæмæн куыд уайы, афтæмæй.

*Сабитæ хæслæвард æххæст кæныны.*

**Хь.** Тынг хорз! Ныр нын нæ балцæй фæстæмæ здæхын афон у. Кæрæдзи къухтыл ныххæцут æмæ иумæ нымайæм: 10, 9, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1! Нæхимæ!

*Зæлы «космосон» мелоди.*

**Хь.** Зæхх хæстæгæй-хæстæгдæр кæны. Иу-дыууæ-æртæ, ног балцытæм стæм цæттæ! Сывæллæттæ, нæ балцы уæ зæрдæмæ тынгдæр цы фæцыдис? Мæн фæнды, цæмæй уæ алчидæр пластилинай скæна исты «космосон» сурæт: кометæ, планетæтæ, нæ Зæхх. Кæй цы фæнды, уый.

*Сабитæ хæслæвард æххæст кæныны.*

*26-æм ахуыр*

**Темæ:** «Зæхх – нæ хæдзар. Зæххы Бон».

**Нысан:**

- Сабиты зонындзинæдтæ алфамбылай дунейы тыххæй бæлвырд уагыл равæрын.
- Этнокультурон хихъуыдыкæнынадыл кусын, æндæр адæмты тыххæй зонындзинæдтæм сабиты разæнгард кæнын, амонын сын æндæр адæмты минæвæртты нымайын æмæ сын аккаг аргъ кæнын.
- Сæ алыварс цы адæймæгтæ ис, уыдоны тыххæй сын сæ зонындзинæдтæм æфтауын, амонын сын кæрæдзи ныхасмæ хъусын æмæ кæрæдзийæн аргъ кæнын.

**Архайæн æрмæг æмæ фæрæзтæ**

**Цæстуынгæ:** алыхуызон (*сау, морæ, кæрдæгхуыз, æрвхуыз, урс, сырх*) «амайæн агуыридуртæ»; тæлытæ.

**Райуаринаг:** алыхуызон цæрæгойты нывтæ.

**Рагагъоммæ куыст:** ахъазын хъазт «Рæвдауæн ныхæстæ»-йæ.

### Ахуыры цыд

*Сабитæ зылды лаууыны. Хъазт «Рæвдауæн ныхæстæ».*

**Хъ.** У рæвдауæн ныхас адджын,  
У рæвдауæн ныхас кадджын,  
Уый кæрæдзийæн æвгъау  
Мах куыд хъуамæ кæнæм, ау?!

*Сабитæ кæрæдзи фæстæ зылды цауыны æмæ зарыны.*

**Хъ.** Ленæ, астæумæ рахиз æмæ рæвдауæн ныхæстæм байхъус.

*Сабитæй йын алчидæр исты рæвдауæн ныхас фæзæгъы. Ленæйы фæстæ астæумæ рахизы Сослан æмæ а. д.*

**Хъ.** Сывæллæттæ, раджы кæддæр адæм афтæ хъуыды кодтой, цыма Зæхх æртæ китыл æнцайы, фæлæ стæй базыдтой, уый тымбыл æмæ æрвхуыз кæй у, уый. Æрвхуыз та цæмæн у?

*Сабитæ сæ хъуыдытæ дзурыны.*

**Хъ.** Куыд уæм кæсы, адæймаг æрдзы хицау у?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Ахъуыды-ма кæнæм. Дуне цæмæй конд у?

**С.** Сыджытæй, мæрæй.

**Хъ.** Раст у. (*Æрæвæры сау дур.*) Æмæ ма зæххы бын, мæры цы ис?

**С.** Зайæгойты, бæлæсты уидæгтæ, сасчытæ æмæ иуæй-иу цæрæгойтæ.

**Хъ.** Сасчытæ æрмæст зæххы бын сты?

**С.** Нæ, зæххы уæлцъар æмæ йæ сæрмæ дæр сты.

**Хъ.** Цы ми фæжæныныц?

**С.** Хилынц, тæхынц, пæррæстытæ кæнынц, гуыв-гуыв кæнынц, сæ бон у фæхæцын æмæ зиан хæссын дæр. Æххуыс дæр сты. Искуы бабырынц, бафынæй вæййынц æмæ а. д. *Сабитæ къуыхцы куы кæной, уæд сын хъомылгæнæг феххуыс кæны – равдисы ныв кæнæ та исты сасчы кой скæны. Загъæм, мыдыбындзы. Цы уыдзæн, куы йæм февналай, уæд?*

**Хъ.** Цы ма ис ноджы зæххыл?

**С.** Зайæгойтæ.

**Хъ.** Раст зæгъут. Ныр та мæ фæрстытæн дзуапп раттут. Цы фылдæр и хъæды:

- зокъотæ æви бындзмартæ?
- нæзытæ æви бæлæстæ?
- мæнæргъытæ æви гагадыргътæ?
- малусæгтæ æви æндæр дидинджытæ?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Цавæр «дур» райсын хъæуы зайæгойтæ банысан кæнынæн? *(Кæрдæгхуыз.)*

**Хъ.** Цæмæй ма бахус уой, уый тыххæй зайæгойты цы хъæуы? *(Дон.)*

**Хъ.** Раст у. Зæххыл дон тынг арæх у. Кæм цæры?

**С.** Цæугæдæтты, цадты, денджызты, океанты, мæры, æврæгъты, уарыны.

**Хъ.** Цæмæй хицæн кæнынц æмæ æмхуызон цæмæй сты: денджыз æмæ океан; аквариум æмæ цад; цæугæдон æмæ денджыз?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Цавæр «дурæй» банысан кæндзыстæм дон? *(Æрвхуыз.)*

**Хъ.** *(дуртæ кæрдæдиуыл æвары).* Зайæгойтæ йеддæмæ ма зæххыл цы фенæн ис?

**С.** Цæрæгойтæ.

**Хъ.** Алыхуызон цæрæгойты нывтæ нам дзæвгар ис. Хæрхытыл сæ адих кæнут.

*Сабитæ хæслæвæрд æххæст кæнынц.*

**Хъ.** Ныр та хъазт «Чи кæй у»-йæ ахъазæм. Æз дзурдзынæн исты цæрæгойты нæмттæ, сымах та – бирæ куы уой, уæд, куыд сæ хонынц, уый, стæй сæ лæппынты.

Фыс? (*Фыстæ; уæрыкк.*)

Сæгъ? (*Сæгътæ; сæныкк.*)

Куыдз? (*Куыйтæ; къæбыла.*)

**Хъ.** Хорз. Цавæр «дур» нæ æрæвæрын хъæуы? (*Морæ.*)

Цардæгас æрдзæн æнæ цæмæй нæй цæрæн?

**С.** Æнæ уæлдæфæй.

**Хъ.** Хорз. Цавæр «дурæй» йæ банысан кæндзыстæм?

**С.** Урс.

**Хъ.** Иттæг раст. Адæймаджи тыххæй нырма ницыма загъ-там. Уымæй хуыздæр æрдз ницы сфæлдыста. Хъомылтæ дæр æмæ сабитæ дæр сты адæймæгтæ. Фæлæ бынтон æмхуызон не сты. Мæнæ, зæгъæм, сымах куы райсæм, уæд æмхуызон стут? Не стут. Раст уæм куыд кæсы, афтæ-ма фæкъордтæ ут. Зæгъæм, чызджытæ æмæ лæппутыл, сæры хилы хуызмæ гæсгæ æмæ а. д.

*Сабитæ æххæст кæнынц хæслæвæрд.*

**Хъ.** Адæймаг цæрæгойтæй æрмæст уымæй нæ хицæн кæны, æмæ дыууæ къахыл цæуы. Уымæй уæлдай ма уый зоны хъуыды кæнын æмæ дзурын. Ныртæккæ мах сбæрæг кæндзыстæм, сымах та хъуыды кæнын æмæ дзурынмæ куыд арæхсут, уый. Хъусут хæслæвæрдмæ. Сымах хъуамæ ахъуыды кæнат æмæ зæгъат, æз уын цы предметтæ, дыргътæ æмæ халсарты кой скæнон, уыдонæй куыд пайда кæнæн ис. Фылдæр мадзæлттæ чи зæгъа, уый рамбылдта.

Газет? (*Кæсынмæ, исты тухынмæ æмæ а. д.*)

Ведрæ? (*Дон хæссынмæ, исты дзы ныккæнынмæ æмæ а. д.*)

Консервы банкæ? (*Дон дзы ныккæнынмæ, дидинаг дзы ныссадзынмæ æмæ а. д.*)

**Хъ.** Тынг хорз. Иннæ хæслæвæрд. Иу дзырдæй сæ зæгъут.

Хъæрмхуыпп, кас, катлеттæ? (*Хæринаг.*)

Карк, бабыз, уасæг? (*Хæдзарон мæргътæ.*)

Къабуска, картоф, булкъ? (*Халсартæ.*)

Уазалгæнæн, рыгцъирæн, иту? (*Электроприбортæ.*)

Ацæмæз, Алан, Сослан? (*Нæлгоймаджы нæмттæ.*)

**Хъ.** Цавæр «дурæй» банысан кæндзыстæм Адæймаджы?  
(*Сырх.*)

**Хъ.** Кæсут-ма, цы пирамидæ нæм рауад! Æппæты сæрæй  
чи ис? Адæймаг! Раст зæгъут. Æмæ уый цы нысан кæны?

**С.** Адæймаг æппæты сæйраг кæй у æрдзы мидæг, уый.

**Хъ.** Лæмбынæг æркæсæм. Дунейы исты ахæм куы 'рцауа,  
æмæ сыджыт куы фæцыдæр уа, уæд цы уыдзæн?

*Сабитæ райсың сау «дур», æмæ пирамидæ æнæхъæнæй  
дæр æркæлы.*

**Хъ.** Кæсут, куыд фехæлд, уымæ?

*Радыгай исың иннæ «дуртæ».*

**Хъ.** Цавæр хатдзæгмæ æрцыдыстæм: Адæймаг куы нæ уа  
дунейы, уæд цы æрцаудзæн?

**С.** Адæймаджы цард йæ алфамбылай дунейæ аразгæ у. Нæ  
алыварс дуне та сты зæхх, дон, цæрагойтæ, зайæгойтæ,  
уæлдæф. Уый нысан кæны, Адæймаг дунейы хицау нæ,  
фæлæ йæ хъæбул кæй у.

**Хъ.** Тынг раст хъуыды кæнут! Фæлæ цы хъуамæ бакæна  
Адæймаг, цæмæй нæ Зæхх бахъахъхъæна?

*Сабитæ сæ хъуыдытæ дзурың.*

**Хъ.** Цы хъуамæ ма кæна Адæймаг, цæмæй нæ Зæххæн зиан  
ма æрхæсса?

(*Сабиты дзуаппытæ.*)

27-æм ахуыр

**Темæ:** «Цы суон? Дæсныйæдтæ».

**Нысан:**

– Сабиты зонындзинæдтæ алыхуызон дæсныйæдты  
тыххæй бæлвырддæр æмæ уæрæхдæр кæнын;

дасныйæдты райуæрст гендерон æууæлмæ гæсгæ:  
сылгоймæгты æмæ нæлгоймæгты дасныйæдтæ.

– Цы хъусынц æмæ уынынц, уый æмбарыны хъомы-  
сы, диалогон æмæ монологон ныхасы рæзт.

– Алы дасныйады минæвæрттæм дæр аргъуыцы  
цæстæнгас куыд дарой, сабиты афтæ хъомыл кæнын.

### **Архайæн æрмæг æмæ фæрæзтæ**

**Цæстуынгæ:** æвдисæн фæйнаг; алыхуызон дасныйæдтæ  
æвдисæг нывтæ; сырх æмæ æрвхуыз тæлытæ; Зæххы картæ.

**Райуаринаг:** алыхуызон дасныйæдтæ æмæ уыцы дасны-  
йæдты хъæугæ мигæнæнтæ æвдисæг нывтæ.

**Рагагъоммæ куыст:** сабитæ рагацау бацæттæ кодтой ныв  
«Куы сыстыр уон, уæд мæ цæмæй кусын фæнды».

## **Ахуыры цыд**

*Сабитæ зылды лæууыны.*

**Хъ.** Цæй æмæ кæрæдзийæн салам раттæм, алчи – йæхирды-  
гонау, кæд уæ фæнды, уæд алы æвзæгтыл дæр гæнæн ис.  
Фæлхатгæнæн нæй.

*Сабитæ салам дæттыны: салам, дæ бон хорз, дæ райсом  
хорз, æгас цу æмæ а. д. Хъомылгæнæг æвдисæн фæйнаггыл  
равæры исты (уæлдай нæу) дасныйæдты нывтæ.*

**Хъ.** Сывæллæттæ, ахуыды-ма кæнут, ацы адæймæгтæм  
иумæйагæй цы ис?

*Сабиты дзуаппытæ. (Се ’ппæт дæр кусгæ кæнынц.)*

**Хъ.** (амоны сабиты куыстытæм, уыдон сты æвдисæн фæй-  
наггыл). Сывæллæттæ, куы сыстыр уат, уæд цæмæй кус-  
дзыстут, уый сныв кодтат. Æркæсæм, цавæр дасныйæдтæ  
равзæрстат, уымæ. Ис нæм дохтыртæ, ахуыргæнджытæ,  
зараггæнджытæ æмæ а. д. Ныргæккæ уæ алчидæр йæ ныв  
райсдæн æмæ нын радзурдæн, уыцы дасныйад цæмæн  
равзæрста, уый.

*Сабитæ сæ хъуыдытæ дзурыны.*

**Хь.** Сывæллæттæ, адæм кусгæ цæмæн кæнынц? Æнцæд бадын хуыздæр нæ уайд?

*Сабитæ сæ хъуыдытæ дзурыны.*

**Хь.** Ахъуыды кæнут, цымæ, алы куыстæн дæр ис дæсны-йадыл (профессийыл) банымайæн.

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хь.** Мамæ нын сихор сцæттæ кæны, папæ донуадзæн кърант сцалцæг кæны, нана йæ хъæбулы хъæбулæн зымæгмæ рæсугъд хъарм цъындатæ скæны. Уыдон сæ дæсныйæдтæ сты? Цæй æмæ ахъазæм хъазт «Ссар нывæн къай»-йæ.

Дыууæ тæбæггыл – фæйнæхуызон нывты æмбырдтæ: 1. «Адæмы дæсныйæдтæ»: хæринаггæнæг; шофыр (уæзласæн машинæйы рулыл хæцгæ бады); постхæссæг; дуканийы уæйгæнæг йæ товарты тæрхæджы уæлхъус; ахуыргæнæг фæйнæдджы раз; дохтыр йæ рынчынимæ æмæ а. д.

2. «Адæмы куыстытæ»: сылгоймаг къухнайы; нæлгоймаг рог машинæйы рулыл хæцгæ; æрыгон чызг йе 'лхæнинæгтимæ æмæ а. д.

**Хæслæвæрд:** нывтæ къæйттæ скæнын афтæ, цæмæй дыууæ нывы истæмæй æмхуызон уой.

**Хатдзæг:** къæйттæ æмхуызон уымæй сты, æмæ дыууæ нывы дæр уыцы иу куыст æвдыст цæуы. Фæлæ йæ иу нывы адæймаг йæ куысты кæны – уый йæ дæсныйад у. Иннæ нывы та йæ кæны йæ бинонтæн кæнæ йæ хæлæрттæн.

*Хъомылгæнæг сабитæн æмбарын кæны, алы дæсныйадыл дæр сæнæмæнг ахуыр кæнын кæй хъæуы алыхуызон астæуккаг æмæ уæлдæр ахуыры уагдæтты, уый. Уымæ, адæймаг хъуамæ сæнæмæнг равзара, цы дæсныйад уарзы, уый.*

**Хь.** Ныр та ахъазæм хъазт «Чи цы кусы»-йæ. Æз дзурын райдайдзынæн, сымах та мын мæ ныхас айсут æмæ йæ дарддæр ахæццæ кæнут: ахуыр кæны ахуыргæнæг, зары зарæггæнæг, аразы аразæг, хъомыл кæны хъомылгæнæг,



хæринаг кæны хæринаггæнæг. Тынг хорз арæхсут! Ныр та-  
иу æз зæгъдзынæн дæснийад, сымах та йæ уæ архайдæй  
æвдисдзысут: зарæггæнæг, футболист, дирижер, сисама-  
йæг, кафæг, фыссæг, ахуыргæнæг.

*Сабитæ имитаци кæныны, хъомылгæнæг цы дæснийад  
загъта, уыцы минæвары архайд.*

**Хъ.** Бацархайут-ма дзуап раттын фæрстытæн:

Чи кусы сывæллæтты рæвдауæндоны? (*Хъомылгæнджытæ,  
рæвдауæндоны хицау, хæринаггæнджытæ, медицинон хо,  
гæрстæхсæг, картмæрзæг, методист, музыкалон разамонæг æмæ а. д.*)

Чи кусы скъолайы? (*Ахуыргæнджытæ, физкультурон  
разамонæг, директор, æфснайæг æмæ а. д.*)

Чи кусы цирчы? (*Клоунтæ, акробаттæ, æрмахуыргæн-  
джытæ, фосы дохтыртæ, фокусæвдисджытæ æмæ а. д.*)

Чи кусы рынчындоны? (*Хирург, окулист, педиатр, меди-  
цинон хо, санитар æмæ а. д.*)

**Хъ.** Куыд уæм кæсы, æрмæст сылгоймаджы æмæ æрмæст  
нæлгоймаджы дæснийæдтæ ис? Дæснийæдтæ æвдисæг  
нывтæ сымах ныртæккæ хъуамæ дыууæ тæлымæ равзар-  
рат: æрвхуыз тæлйы æвæрут нæлгоймаджы дæснийæдты  
нывтæ, сырхы – сылгоймаджы.

*Сабитæ æххæст кæныны хæслæвард. Уыцы иу рæстæг  
хъомылгæнæг семæ дæснийæдтыл æрдзуры.*

**Хъ.** Ныр та дæснийады нывтæй фæйна сисут æмæ йæм  
æндæр ныв, цы мигæнæн домы, уый æвдисæг равзарут.

*Сабитæ архайыны.*

**Хъ.** Ныр та, лæмбынæг хъусын зонут æви нæ, уый сбæлвырд  
кæнæм. Хъазт хуыйны «Чи у уæлдай æмæ цæмæн?»

Фигурист, шахтер, футболист, боксер.

Тæхæг, танкист, арæнхъахъхъæнæг, ахуыргæнæг.

Акробат, постхæссæг, клоун, фокусæвдисæг.

Терапевт, хирург, кæсагахсæг, окулист.

**Хь.** Исты дэснийады минавары фэйнаэ нывы сисут. Дунейы картæмæ хæстæг бацаут æмæ йыл, зæххыл уыцы дэснийад кæм хъæуы, ахæм бынат равзарут.

*Сабитæ æххæст кæның хæславард.*

28-æм ахуыр

**Темæ:** «Уæлахизы бон».

**Нысан:**

– Сабитæн радзурын Фыдыбæстæйы Стыр хæсты нæ адæмы уæлахизы æмæ, уыцы уæлахиз æнæхъæн дунейæн дæр куыд ахсджиаг уыд, уый тыххæй.

– Сабиты логикон æмæ цæстуынгæ-фæлгонцон хъуыдыкæнынады рæзтыл кусын, сæ дзырдурат сын ног дзырдтæ æмæ дзырdbæстытæй фæхъæздыгдæр кæнын: «сгуйхтдзинад», «Фыдыбæстæйы Стыр хæст», «дидинджытæ æрæварын», «ныхмæ лæууын».

– Фыдыбæстæйы Стыр хæсты ветерантæн аргъуыц куыд кæной, Райгуырæн бæстæ куыд уарзой, сабиты афтæ хъомыл кæнын.

**Архайæн æрмæг æмæ фæрæзтæ**

**Цæстуынгæ:** алыхуызон бæрæгбæттыл (*9-æм Май, 8-æм Марты, Ног аз, Сабиты хъахъхъæнен бон æмæ а. д.*) дзурæг нывтæ.

**Райуаринаг:** алыхуызон бæрæгбæттыл дзурæг нывтæ.

**Рагагъоммæ куыст:** лæмбынæг æркæсын алыхуызон хорзæхты нывтæм (*кады нысæнттæ, ордентæ, майдантæ*), хæсты темæйыл дзурæг нывтæм. Сабитæн бакæсын хæсты темæйыл фыст ирон æмдзæвгæтæ, Р. Рождественскийы «Реквием».

**Ахуыры цыд**

*Сабитæ зылды лæууыңы.*

**Хь.** Сывæллæттæ, ныртæккæ цавæр афæдзы афон у? Кæй зæгъын æй хъæуы, уалдзæг! Уалдзæг цин хæссы, уымæн æмæ æрдз райхъал вæййы! Равдисут-ма, нæ фындзтæ хурмæ куыд фæтавæм, уый. Ныр та култы сæрты гæлгæнæг сырдонцъиуты бафæзмут! Ныр та, тюльпан куыд райхæлы, уый. Тынг хорз.

Æвдисæн фæйнагыл æвæрд сты алыхуызон бæрæгбæттыл дзураг нывтæ: 9-æм Май, Ног аз, 8-æм Мартъи, Сабиты хъахъхъæнæн бон.

**Хь.** Ныртæккæ уын æз хъуыдыйæдтæ бакæсдзынæн, æмæ сæм сымах ныв равзарут.

Уæлахизæй ахицæн и хæст. Хæсты азтæ фæсте аздадысты. Бирæтæн сæ риутыл сæртгывтой ордентæ æмæ майдантæ. Сабитæ амонынц хъæугæ нывмæ.

**Хь.** Цæмæн уæм афтæ кæсы, æмæ ацы ныв хъæуы? Абон сымахимæ цавæр бæрæгбоныл дзурдзыстæм?

*Сабитæ æмбарын кæнынц, уыцы ныв цæмæн равæрстой, уый. Педагог иннæ нывтæ иуварс айсы. Хæсты темæйыл цалдæр репродукцийы равæры. Зæгъы сабитæн, цæмæй сæм лæмбынаг бакæсой.*

**Хь.** Уæлахизы бон нæ бæстæйæн мыггагмæ баззайдзæн стыр бæрæгбонæй. Немæ йæ иумæ æнæхъæн дунейы адæмтæ дæр бæрæг кæнынц. Гитлеры фæндыд æгас дуне дæр йæ къæхты бын ныккæнын, фæлæ йын нæ бантыст. Дæрæнгонд æрцыд. Бирæ хæстонтæ фæмард сты, бирæ адæм ныццагъды сты. Фæлæ уæддæр знагимæ карз хæсты нæ бæстæ фæуæлахиз. Бирæтæн сæ хъæбатырдзинады тыххæй, сæ хæстон сгуыхтыты тыххæй лæвæрд æрцыд ордентæ æмæ майдантæ. Алы аз дæр 9-æм Майы мах бæрæг кæнæм Уæлахизы бон. Цавæр хæрзиуджытæ зонут?

*Сабитæ амонынц хæрзиуджыты нывтæм æмæ, цавæртæ сты, уый дзурынц.*

**Хь.** (æвдисы Æфсымаерон ингæны ныв). Цавæр цыртдзæ-

вæн у? Афтæ бирæ мыггæгтæ йыл цæмæн и фыст? (*Уый у Æфсымæрон ингæн. Бирæ салдæттæ дзы ныгæд ис.*)

**Хь.** Цыртдзæвæнтæм адæм удагас дидинджытæ цæмæн фæхæссынц?

**С.** Адæм нæ рох кæнынц хъæбатырты, сæ зæрдыл сæ дарынц.

**Хь.** Ныр та хъазт «Фæлхат кæн – ма фæрæди». (*Сабиты бон у иугæйттæй кæнæ иумæ дзурын.*) Æрыгон – зæронд – хъæбатыр, хъæбатыр – æхсарджын – тыхджын, æхсарджын – тыхджын – зондджын, зондджын – сахъ – ныфсхаст, сахъ – уæндон – хъæбатыр, уæндон – ныфсхаст – æхсарджын.

**Хь.** Тынг хорз! Кæй тыххæй зæгъæн ис ацы дзырдтæ?

**С.** Нæлгоймаг, хæстон, салдаты тыххæй.

**Хь.** Сывæллæттæ, куыд уæм кæсы, цы кæнын хъæуы адæмы, цæмæй хæст ма уа?

*Сабитæ дзурынц сæ хъуыдытæ.*

**Хь.** Абон цæй тыххæй дзырдтам? Райсут, уæ хорзæхæй, фломастертæ æмæ нæ абоны ныхасы тыххæй уе 'нкъарæнтæ гæххæттыл равдисут.

*Сабиты кæд фæнды, уæд иумæйаг ныв скæнæнт.*

29-æм ахуыр

**Темæ:** «Сæрд æрцæуы».

**Нысан:**

– Æрдзы фæзындты тыххæй зонындзинæдтæ хъæздыгдæр кæнын, сабитæн, сæрды æрцыд цæмæй бæрæг вæййы, уый сын бацамонын.

– Рæзын кæнын сабиты сфæлдыстадон фæлгæнæн, сæ ныхасы рæзтыл сын кусын.

– Алфамбылай дунемæ аудгæ цæстæнгас куыд дарой, сабиты афтæ хъомыл кæнын.

**Архайæн æрмæг æмæ фæрæзтæ**

**Цæстуынгæ:** пурти; зайæгойты нывтæ (*бæхысæфтæг,*

*хоргæрдæг, дугъысыф, мыдхос, дзæнгæрæгой, къаппа-къуппа).*

**Райуаринаг:** алыхуызон нывтæ (дугъысыф, мыдхос, дзæнгæрæгой æмæ уарди; гæлæбу, цъырцъыраг, мыдыбындз æмæ куырм уыры; бæлас, дидинаг, къутæр æмæ мыдыбындз; бæлас, мыдыбындз, тæрхъус æмæ дур; дур, цæугæдон, хур æмæ бæлас; халхор, тугдзых æмæ, Ирыстонны хъæдты чи æмбæлы, уыцы цæрæгойты нывтæ.

**Рагагъоммæ куыст:** сæрды тыххæй исты æмдзæвгæ зæрдывæрдæй сахуыр кæнын.

### Ахуыры цыд

*Сабитæ зылды лаууыны.*

**Хъ.** Сывæллæттæ, ныртæккæ мах кæрæдзийæн дзурдзыстæм зæрдæлхæнæн ныхæстæ. Æз уалрайдыдтон. – Оля, тынг рæсугъд дзыккутæ дын ис. – Оля дарддæр зæрдæлхæнæн ныхас дзуры Олегæн, уый Зæринаейæн æмæ а. д.

*Сабитæ хæслæвард æххæст кæнынц.*

**Хъ.** Ныр та уыцы-уыцы базонут:

Хур тавы, цæугæдон уайы,

Адæм сæхи хурмæ судзынц... Уый кæд ваййы?

**С.** Сæрды.

**Хъ.** Афæдзы кæцы афоны фæстæ ралæууы сæрд? Ранымайут сæрды мæйтæ. Куыд базонæм, сæрд æрцыди, уый? Сæрдыгон æхсæв даргъдæр у æви бон?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Куыд уæм кæсы, сæрд æвзæр у æви хорз? Æвзæрæй дзы цы ис?

**С.** Ваййы тынг тæвд, къогъотæ хæцынц, цæхæрадоны хъæуы бирæ кусын æмæ а. д.

**Хъ.** Хорзæй та?

**С.** Хъарм у æмæ бирæ дзаумæттæ кæнын нæ хъæуы, ис уынджы тезгъо кæнæн, ис цады хи найæн æмæ хурмæ

хи судзæн, дыргътæ æмæ гагадыргътæй бирæтæ сцæттæ вæййынц.

**Хъ.** Цавæр ахорæнтæй сныв кæнæн ис сæрд?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Æрдзы цавæр фæзындтæ фенæн ис сæрдыгон?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Ныр та уыци-уыцитæ базонут. Цæттæ стут?

1. Æнхъæлмæ йæм фæкæсынц,  
Æрбацыд – хи æмбæхсынц. *(Къæвда.)*
2. Дис ыл алчидæр кæнæд,  
У æмбисонды къæлæт!  
Арвыл фестæди æваст  
Авд ахорæны æмбаст. *(Арвæрдын.)*
3. Уымæн у мæсты йæ уаг,  
Арв ныррухс кæны йæ таг,  
Стæй йæ цæхæркалгæ хъисыл  
Уайтагъд авд дæлдзæх ныххизы. *(Арвæрттывд.)*
4. Доны голлаг бон-изæрмæ  
Арвыл кодта ленк нæ сæрмæ,  
Стæй йæхи ысцавта хохыл,  
Æмæ дон æркалди, оххай. *(Мигъы къуымбил.)*
5. Калдтой фæрдгуйтæ цæхæргæ,  
Ссыгътой уыдон кæрдæг уæргæ,  
Загътам, хъуамæ сæ æруидзæм,  
Фæлæ нал ыссардтам ницы. *(Æртæх.)*

*Сабиты бон у, æмæ дзуаппытæ нывты ссарой. Нывтæ байуарæн ис алы сабийæн дæр кæнæ та спайда кæнæн ис цумæйаг нывтæй. Сабиты разæнгард кæнæн ис сæ дзуаппытæ сныв кæнынмæ дæр.*

**Хъ.** Ныр та ахъаздыстæм хъазт «Цы ми фæкæнынц сæрдыгон?»-æй.

*Сабитæ лæууынц зылды, хъомылгæнæг сæм радыгай пурти*

*аппары. Пурти чи 'рцахсы, уый фарстаен дзуапп ратты, ахам дзырдтаей пайдагаенгейе, зæгъæм: улафыны, ленк кæныны, цауыны, хурма сæхи судзыны, сæрбынтæ кæныны, садзыны, æрæмбырд кæныны æмæ а. д.*

**Хъ.** Ныр та гауызыл æрбадут, куыд уын æнцондæр у, афтæ. Уæ цæстытæ бацъынд кæнут æмæ уын цалынмæ æз зæгъон, уæдмæ сæ ма байгом кæнут. Лæмбынæг-ма байхъусут. Кæдæм бахаудтат?

*Зæлы аудиофыст «Хъæды зæлтæ. Сæрд». Сабитæ дзурыны, цы хъусыны, уый.*

**Хъ.** Базыдтат æй, сывæллæттæ. Мах æцæгдæр хъæдмæ æрбафтыдыстæм. Разæй нæм бирæ цымыдисаг хабæртгæ æнхъæлмæ кæсы, æрмæст нæ уый тыххæй, хъæды астауыты цы къахвæндаг ис, ууыл араст хъæуы.

*Сабитæ сæ хъомылгаенæджы фæдыл араст сты «къахвæндагыл». «Хъæды зæлтæ» хъуысыны.*

**Хъ.** Сывæллæттæ, кæсут-ма, разæй – нараг суадон. Йæ сæрты агæпп кæнæм. Ам та – калд бæлас. Йæ сæрты ахизæм. Мæнæ бæрзонд кæрдæг. Ницы дзы зыны, афтæ бæрзонд у. Нæ къухтæй йыл фæйнардæм ахæцæм. Мæнæ цъæх æрдзумæ æрбахæцæ стæм. Æрмæст хъæлæба ма кæнут, кæннод ницы фехъусдзыстæм. Хъæды хъæлæба кæнæн цауылнæ ис?

**С.** Хъæды зæлтæ нæхи хъæрæй нæ фехъусдзыстæм. Цæрагойтæ дæр нæ фæтæрсдзысты æмæ бамбæхсдзысты, сæхи нын нæ равдисдзысты.

*«Æрдузы» алы къуымты – нывтæ хæславæрдтимæ.*

**Хъ.** Кæсут-ма, цы рæсугъд æрдуз и. Цас дидинджытæ, мыдыбындзытæ æмæ дзы гæлæбутæ ис!

*Аив æвæрд сты алыхуызон зайæгойты нывтæ (бæхысæфтæг, хоргæрдæг, мыдхос, дугъысыф, дзæнгæрæгой, къапна-къуппа).*

**Хъ.** Куыд уæм кæсы, ацы зайæгойтæн ахам нæмттæ цæмæн

ис? Мәнә уый у бәхысәфтәг. Ёркәсут-ма, әцәгдәр бәхы сәфтәджы әнгәс нәу? Мәнә уый та хоргәрдәг у, стьалыджын дәр ма йә хонынц. Хуызәй стьалыйы хуызән у, фәлә йәм миниуәг та ахәм ис, әмә әндәр исты зайәгой айгәрдын дәр әмә ууылты йә сәр сдарын дәр йә бон у. Ацы зайәгойы дидинджыты та, адджын дон, нектар кәй хонынц, уый бирә ис. Мыдыбындзытә дзы аразынц мыд. Йә ном дәр йә уәлә ис – мыдхос. Нывты 'хсән дугъысыф ссарут. Цәмән афтә хуыйны?

**С.** Уымән әмә фәндаггәрәтты зайы.

**Хь.** Кьаппа-кьуппа та? Афтә йә цәмән хонәм?

**С.** Куы йыл бафу кәнай, уәд йә пакъуы фәйнәрдәм фәпырх вәййы.

**Хь.** Ацы зайәгой та цәй хуызән у?

**С.** Дзәнгәрәджы хуызән, дзәнгәрәгой дәр уымән хуыйны.

**Хь.** Тынг хорз! Сывәлләттә, гәләбута, цымә, әнә дидинәг фәцәриккой? Дидинджытә та әнә гәләбута әмә мыдыбындзытә?

*(Сабиты дзуаппытә.)*

**Хь.** Куыд уәм кәсы, цымә, цәуыл ныхас кәниккой иумә Гәләбу әмә Цьырцьыраг?

*(Сабиты дзуаппытә.)*

**Хь.** Ныр уә, зәгъәм, Цьырцьыраг йемә балцы хоны, уәд уә кәдәм бафәндид ацәуын?

*Сабиты дзуаппытә. Хьомылгәнәг сын сә ныхасыхъәдма йә хъус дары, сә рәдыдтытә сын бараст кәны.*

**Хь.** Сывәлләттә, фәйнә карточкәйы райсут. Хәсләвәрд у ахәм: хьуамә, уә нывы цы фәлгонцтә ис, уыдонәй иу уәлдайыл банымайат әмә бамбарын кәнат уә хьуыды.

*Карточкәтыл ис әртә нывы: дугъысыф, мыдхос, дзәнгәрәгой әмә уарди; гәләбу, цьырцьыраг, мыдыбындз әмә куырм уыры; бәлас, дидинәг, кьутәер әмә мыдыбындз;*



*бæлас, мыдыбындз, тæрхъус æмæ дур; дур, цаугæдон, хур æмæ бæлас. Сабитæ ныххахх кæның уæлдай фæлгонц æмæ сæ хъуыды бамбарын кæның.*

**Хъ.** Сывæллæттæ, кæсут-ма, цас цæрæгойтæ ис ам. Се 'ппæт дæр сæрдыл цин кæныңц! Цæй æмæ сæ цалдæр æнгом къордыл фæдих кæнæм.

*Сабитæ кæрдæгхуыз тæлымæ æмбырд кæның халхор цæрæгойты, сырх тæлымæ – тугдыхты. Цæмæн сæ афтæ фæкъордтæ кодтой, уый æмбарын кæның.*

**Хъ.** Ныр та æрвхуыз тæлуйы кой бакæнут. Æрæмбырд æм кæнут, Ирыстоны хъæдтæ æмæ хæхты цы цæрæгойтæ æмбæлы, уыдон.

*Сабитæ хæслæвæрд æххæст кæның. Исчи куы фæрæдийы, уæд ыл иумæ æрныхас кæның.*

**Хъ.** Хорз! Сывæллæттæ, ныр та уын уæ лæмбынæгдзинад сбæлвырд кæнæм. Хъазт хуыйны «Вæййы – нæ вæййы». Кæд æмæ, кай кой скæнон, уыцы фæзынд сæрдыгон æмбæлы, уæд-иу уæ къухтæ кæрæдзиуыл æркъæрцц кæнут. Арв нæры. Арв æрттивы. Уары мит.

Дидинджытæ ракалдтой. Зокъотæ сарæх сты. Мæргътæ ахстæттæ кæныңц.

Сыфтæртæ хауыңц. Фæткъуы бæлас дидинаг калы. Цæхæрадæтты халсæртгæ сцæттæ сты.

Арс йæ хуыккомы бафынæй. Æхсæрæг йæ зынгхуыз кæрц цъæхæй аивта.

**Хъ.** Иттæг хорз! Цавæр афоны кой кодтам? Цæй æмæ нæхицæн амдзæгъд кæнæм!

*30-æм ахуыр*

**Темæ:** «Хæрзбон, рæвдауæндон! Æгас цу, скъола!»

**Нысан:**

- Сабитæн, скъола цы у, уый æмбарын кæнын.
- Зонындзинæдтæм сæ цымыдис кæнын, амонын

сын хъуыды кæнын æмæ хатдзæгтæ кæнын, сæ ны-  
хасы рæзтыл сын архайын, дзырды нысаниуæджы  
фæлгъуызтæ куыд иртасой, уымæ тырнын.

– Скъоламæ бацауынмæ сæ разæнгард кæнын,  
хицæнæй æмæ коллективы кусынмæ куыд арæхсой,  
афтæ сæ хъомыл кæнын.

### **Архайæн æрмæг æмæ фæрæзтæ**

**Цæстуынгæ:** дзæнгæрæг; сюрпризы къопп; æвдисæн фæй-  
нæг; нывтæ: мак-картоф-фæндыр-рухс-сапон-нас-сæгъ;  
пурти.

**Райуаринаг:** нывтæ, сæ геройтæ ахæм архæйдтытæ æмæ  
змæлдтытæ кæмæн кæнынц, ахæмтæ: гæппытæ кæнынц,  
чиныг кæсынц, ныв кæнынц, ныхас кæнынц, сæттынц  
чашкæ, зарынц, гæдыйы сæрфтытæ кæнынц æмæ а. д.;  
карточкæтæ цæрæгойты фæлгонцтимæ, се 'хсæн – матема-  
тикон нысæнттæ – « + » кæнæ « - » æмæ « = »; гæххæтты  
сыф, фломастертæ; карточкæтæ 4 предметы фæлгонцимæ:  
æртæ – къухæйконд дуне, 1 – æнæкъухæйконд æмæ  
иннæрдæм.

## **Ахуыры цыд**

*Сабитæ зылды лаууынц. Стъолтæ сæвæрд сты партæсты  
хуызæн.*

**Хъ.** Сывæллæттæ, ныртæккæ сымах фестдзыстут артисттæ  
æмæ æвдисдзыстут алыхуызон зæрдæйы равг, алыхуызон  
геройты. Цæттæ стут? Райдыдтам уæдæ!

1. Ныхъхъуынтыыз у:

- сау мигъау;
- мæсты адæймагау.

2. Рамæсты у:

- фыдзæрдæ хингæнæг усау;
- йæ пурти кæмæн байстой, ахæм сабийау.

3. Фæтæрсын:

- бирæггы чи ауыдта, ахæм тæрхъусау;
- стыр куыдз кæуыл рæйы, ахæм гæдыйы лæппынау.

4. Мидбылты бахудын:

- хурмæ йæхи тавæг гæдыйау;
- гæды рувасау;
- дæ уарзон мамæйау.

**Хъ.** Диссаджы артисттæ стут! Кæсут-ма, цы рæсугъд къопп мæм ис. Цы дзы æмбæхст и, уый базонынæн нын баххуыс кæндзысты хъазт «О – Нæ» æмæ зылд «Алфамбылай дуне».

Сабитæ фæрстытæ дæттынц (*«Цардæгас дуне у?»*, *«Къухæй-конд дуне у?» æмæ а. д.*). *Афтæмæй æрхæццæ вæййынц «дзæнгæрæгмæ».*

**Хъ.** (*къоппæй дзæнгæрæг сисгæйæ*). Сывæллæттæ, цы ис мæ къухы? Цы нын радзурид? Кæй бахъæудзæн?

*Сабитæ дзуаппытæ дæттынц æмæ афтæмæй æрхæццæ вæййынц «скъоламæ».*

**Хъ.** Æмæ цы у скъола? Цæмæн хъæуы?

(*Сабиты дзуаппытæ.*)

**Хъ.** Сывæллæттæ, цæй æмæ скъолатай ахъазæм. Æз – ахуыргæнæг, сымах та – мæ уарзон ахуыргæнинæгтæ. Разы стут? Дыгæйтгæй æрлæуут стьолты уæлхъус – уыдон нæ партæтæ уыдзысты. Урочы размæ уал кæрæдзийæн салам раттын фæхъæуы. Уæ райсом хорз, сабитæ!

**С.** Дæ райсом хорз!

**Хъ.** Уæ бынæтты сбадут. Уæ иу армытгæпæн иннæуыл æрæвæрут. (*Куыд, уый æвдисы.*). Раст сбадут. Мæ фарстæн уæ дзуапп раттын куы фæнда, уæд-иу уæ къухтæ сдарут. Мæнæ афтæ. (*Æвдисы, куыд хъæуы, уый.*) Фыццаг уал нæм уыдзæн ирон æвзаджы урок. Сывæллæттæ, сымах цыды-стут рæвдауæндонмæ. Уæ зæрдыл дзы тынгдæр цы бадард-таг?

*(Сабиты дзуаппыта.)*

**Хь.** Скьолайы та уæ цы базонын фæнды?

*(Сабиты дзуаппыта.)*

**Хь.** Фæйнагмæ-ма æрбакæсут. Ацы нывтæй сымах хуамæ саразат дзырдты рæхыс: иу дзырды кæройнаг дамгъæ иннæмæн уыздæн йæ райдайæн. Зæгъæм: мак-картоф-фæндыр-рухс-сапон-нас-сæгъ æмæ а. д. Ныр та æнæ нывтæй бафæлварæм. Æз дзурын «скьола». Цавæр дамгъæйыл æрхуыды кæнын хъæуы дзырд, Алан? *(Цалдæр сабийы бафæрсы.)*

**Хь.** Уæ партæты кæрон ис нывтæ, сæ уæлæ нысан № 1. Æркæсæд уæ алчидæр йæ нывмæ æмæ зæгъæд, цы кусы нывы герой, уый, æмæ хуыдыйад æрхуыды кæнæд.

*Сабитæ хæслæвард æххæст кæныны.*

**Хь.** Хорз арæхсут, мæ хуртæ! *(Дзæнгæраг батилы.)* Ныртæккæ нын ис улæфт, переменæ. Ахъазæм хъазт «Сцæттæ кæн дæ пьартфел»-æй. Адих ут командæтыл. Алы командæ дæр хуамæ пьартфел скьоламæ сцæттæ кæна. Тæлыты мидæг ис алыхуызон хъæугæ предметтæ. Алы хъазæг дæр дзы иу райсдæн, рæвдз базгъордзæн æмæ йæ пьартфелы авæрдзæн. Фæстаг хъазæг пьартфел куы сæхгæна, уæд хъазт фæуыздæн.

*Сабитæ хъазыны.*

**Хь.** Нæ дыккаг урок у математикæ.

Ныр та райсут карточкæтæ № 2. Алкæмæн дæр уæ йæ карточкæйыл хицæн ныв ис. Ахуыды кæнут æмæ зæгъут, фæлгонцы æхсæн математикон нысæнттæ «+», «-» æмæ «=» цæмæн ис, уый тыххæй. *Зæгъæм:* 3 тæрхуысы + 2 тæрхуысы = ; 5 зæрватыччы – 1 зæрватыкк =

**С.** Уыдон ахæм хынцинагтæ сты.

**Хь.** Раст зæгъут. Ныртæккæ уæ карточкæтæм гæсгæ сымах æрхуыды кæндзыстут хынцинагтæ. Цы амоны бафтауыны нысан? *(Фылдæркæнынад, æфтауынад.)* Æппарыны

нысан та? (*Къаддæркæнынад, æппарынад.*)

*Сабитæ хæслæвæрд æххæст кæныны.*

**Хъ.** Ныр та уын логикон хынцинагтæ. Лæмбынаг хъусут.

1. 3 сыррддонцъиуы доны æрбадтысты. Сæ иу атахт. Цал ма дзы баззад? (*Сыррддонцъиутæ доны не 'рбаддзысты.*)

2. Мамæмæ ис гæды Пушок, куыдз Тузик æмæ йын ноджы ис чызг Дашæ. Цал сывæллоны ис мамæйæн?

3. Стъолыл уыди 4 фæткъуыйы. Иу дзы алыг кодтой. Цал фæткъуыйы ма базади стъолыл?

*(Сабиты дзуаппытæ.)*

**Хъ.** Тынг хорз! Ныр та райсут гæххæтты сыфтæ, фломастер æмæ бавналут графикон диктант фыссынмæ. Лæмбынаг хъусут.

Уæллаг рахиз къуымы сныв кæнут стыр квадрат, бинаг галиу къуымы – гыццыл. Уæллаг галиу къуымы сныв кæнут æртæ æртæкъуымæджы, бинаг рахиз къуымы – иу æртæкъуымæг.

Астæуæй сныв кæнут дыууæ зылды. Сныв кодтат? Тынг хорз!

*Ныццагъта дзæнгæраг.*

**Хъ.** Аулафæм та уал. Сывæллæттæ, тымбыл æрлæуут. Дзырдтæй та рæхыстæ ацаразæм. Пурти уæ кæмæ баппарон, уымæн исты дзырд зæгъдзынæн. *Зæгъæм*, «пурти», уый йын йæ фæстаг дамгъæйыл ног дзырд зæгъы (зæгъæм, «ирон») æмæ пурти дарддæр йе 'мбæлттæм æппары.

*Сабитæ хъазыны, уалынмæ та райхъуыст дзæнгæраг.*

**Хъ.** Афон нын у иннæ урокмæ. Хуыйны алфамбылай дуне. Райсут уæ карточкæ №3 æмæ уæлдай предмет ахахх кæнут. Цæмæн æй банымадтат уæлдайыл, уый хъуамæ бамбарын кæнат.

*Карточкæтыл – фæйна 4 предметы: 3 – къухæйконд дуне æмæ 1 – сенæкъухæйконд дуне. Сабитæ хæслæвæрд æххæст кæныны.*

**Хь.** Иннæ хæславæрд хуыйны «Чи йæ зоны, уый йæ дарддæр ахæцца кæны». Æз-иу хъуыдыйад райдайдзынæн, сымахæй йæ исчи та адарддæр кæнæд.

Æз зонын ахæм хæдзарон цæрагойтæ: куыдз...

Æз зонын ахæм тугдзых сырдатæ: бирæгь...

Æз зонын ахæм бæлæстæ: тулдз...

Æз зонын ахæм дыргътæ: фæткъуы...

Æз зонын ахæм техника: телевизор...

Æз зонын ахæм уæлдæфон транспорт: хæдтæхæг...

Æз зонын ахæм доны транспорт: донбынцæуæг бæлæгь...

Æз зонын ахæм дидинджытæ: уарди...

Æз зонын ахæм мæргътæ: булæмæргь...

Æз зонын ахæм сасчътæ: хъæндил...

Æз зонын ахæм ныхæстæ: æхсызгон мын у дæ уынд...

Æз зонын ахæм хæринагтæ: дзул...

Æз зонын ахæм халсартæ: къабуска...

**Хь.** Тынг хорз, мæ къонатæ. Хорз архайдтат. Нæ урок уы-йадыл фæци. Хæдзармæ куыст бахъуыды кæнут: скæнын ныв «Скъола».

**Алфамбылай дунеимæ зонгæ кæныны диагностикаон картæ  
цæттæгæнæн къорды сабитæн**

Æдæппæтæй					
Скъола цæмæн хъæуы æмæ йын цы нысаниуæг ис, уый тыххæй æмбарынад					
Сæрды бæрджыты тыххæй зонындзинадтæ					
Уæлахизы боны тыххæй зонындзинадтæ					
Космос					
Дæсныæдтæ					
Глобусыл ориентаци кæнын					
Удæгас æрдзы ивдзинадтæ уал- дзыгон					
Царды æдасдинад хъахъхъæныны æмбарынад хæдзары æмæ уынджы					
Æфсад, хæстон техника					
Адæймаджы 5 æнкъарæны æмбарынад					
Ирон адæмон аивад					
Спорты зымæгон хуызты тыххæй зонындзинадтæ					
Сабийы М. Н.					
<b>Æдæппæтæй</b>					

1 – 2 (12 – 24) – ныллæг æмвæзæд; 3 (36) – рæстæмбис æмвæзæд; 4–5 – (48–60) – бæрзонд æмвæзæд

*Учебно-методическое издание*

**Тезиева Маргарита Солтановна**

**Ознакомление  
с окружающим миром**

Подготовительная группа ДОУ  
(6–7 лет)

МЕТОДИЧЕСКОЕ ПОСОБИЕ  
(*КОНСПЕКТЫ ЗАНЯТИЙ*)

Перевод *Е.М. Кочиевой*  
Редактор *И. Х. Джанаева*  
Корректор *Л. Г. Дзампаева*  
Компьютерная верстка *Б. А. Келехсаевой*

Сдано в набор 2.04.2014. Подписано в печать 26.04.2014  
Усл.п.л. 13,5. Бум. 65 гр. Гарнитура шрифта «Times».  
Печать цифровая. Формат 60 x 84 1/16 Тираж 122 экз.

Отпечатано с готовых диапозитивов в издательстве СОГПИ,  
362003, г. Владикавказ, ул. К. Маркса, 36